

НЕНАЛЕЖНЕ ПОВОДЖЕННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: ПРОЯВИ, ПОШИРЕНІСТЬ, ПРИЧИНИ

Аналітичний звіт
за результатами дослідження

Partnership for Good Governance
Партнерство заради належного врядування



АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

НЕНАЛЕЖНЕ ПОВОДЖЕННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: ПРОЯВИ, ПОШИРЕНІСТЬ, ПРИЧИНИ

Авторський колектив:

Юрій Белоусов
Олександр Бондаренко
Валентина Оболенцева
Костянтин Тарасенко
Віктор Чупров
Злата Швець

Рада Європи

Київ
2017

Погляди, висловлені у цій публікації, є відповідальністю авторів і не обов'язково відображають офіційну політику Ради Європи чи Європейського Союзу.

Це видання здійснено у межах впровадження проекту «Посилення імплементації європейських стандартів прав людини в Україні» Рамкової програми співробітництва Ради Європи та Європейського Союзу для країн Східного партнерства.

Усі запити щодо відтворення або перекладу будь-якої частини цієї публікації повинні направлятися до Директорату комунікації (F-67075 Strasbourg Cedex або publishing@coe.int). Уся інша кореспонденція щодо цієї публікації повинна направлятися до Головного Директорату з прав людини та верховенства права.

Редагування та верстка: Фаїна Козирєва

УДК 351.74.083.1:343.4](477)(047.32)

ISBN 978-966-136-500-0

© Рада Європи, 2017 рік

Друк: ПП «Видавництво «Фенікс»

Автори:

Цю публікацію підготували експерти Ради Європи:

Юрій Белоусов, виконавчий директор
Експертного центру з прав людини

Олександр Бондаренко, керівник
відділу моніторингу правоохоронних
органів департаменту НПМ Секретаріату
Уповноваженого Верховної Ради України з
прав людини

Валентина Оболенцева, заступник керівника
відділу спеціальних проваджень Секретаріату
Уповноваженого Верховної Ради України з
прав людини

Костянтин Тарасенко, керівник відділу
управління забезпечення прав людини
Національної поліції України

Віктор Чупров, програмний менеджер
Експертного центру з прав людини

Злата Швець, соціолог Експертного центру
з прав людини

За загальною редакцією **Юрія Белоусова**

ЗМІСТ

ВСТУП	4
МЕТОДОЛОГІЯ	6
РОЗДІЛ I. ПОШИРЕНІСТЬ ТА СТУПІНЬ ТЯЖКОСТІ НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ	7
1.1. Поширеність випадків застосування сили з боку правоохоронців	7
1.2. Види тілесних ушкоджень, заподіяних працівниками поліції	14
1.3. Види медичної допомоги, наданої потерпілим внаслідок застосування сили працівниками поліції	17
РОЗДІЛ II. ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ, СПОСОБІВ ТА МІСЦЬ ВЧИНЕННЯ НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ	20
2.1. Суб'єкти неналежного поведження	20
2.2. Форми та способи неналежного поведження з боку працівників міліції/поліції	27
2.3. Місце вчинення неналежного поведження	30
РОЗДІЛ III. ПРИЧИНИ ТА УМОВИ, ЩО СПРИЯЮТЬ НЕНАЛЕЖНОМУ ПОВОДЖЕННЮ	36
3.1. Загальний огляд причин та умов, що сприяють неналежному поведженню	36
3.2. Отримання зізнання та інших свідчень від підозрюваної особи	37
3.3. Непропорційне чи безпідставне застосування сили при затриманні	45
3.4. Покарання особи за певні дії або дії третіх осіб	53
3.5. Безкарність правоохоронців за застосування неналежного поведження	58
3.5.1. Прогалини кримінального законодавства в частині кваліфікації фактів неналежного поведження	58
3.5.2. Відсутність ефективного механізму розслідування фактів неналежного поведження	63
3.5.3. Неспівмірність покарання за катування	66
3.6. Низький професійний рівень окремих працівників поліції	74
3.7. Неналежний рівень психологічного супроводу професійної діяльності працівників поліції	77
ОСНОВНІ ВИСНОВКИ	80
РЕКОМЕНДАЦІЇ	86

ВСТУП

Кожен має право на повагу до його гідності¹. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави². Зазначені положення закріплені у Конституції України та є конституційною гарантією захисту прав і свобод людини, у тому числі й від неналежного поведіння.

Статтею 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод встановлено, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведінню або покаранню (далі – неналежне поведіння)³.

Визначення терміна «катування» наводиться у статті 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння і покарання, згідно з якою катування означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди⁴.

На превеликий жаль, попри низку міжнародних та національних стандартів у сфері протидії катуванням, це ганебне явище продовжує існувати у всьому світі, й Україна не є винятком.

На широке поширення катувань та жорстокого поведіння в нашій країні неодноразово звертали увагу у своїх доповідях такі провідні міжнародні організації, як Європейський комітет з питань запобігання катуванням⁵, Комітет ООН проти катувань та Підкомітет ООН з питань попередження катувань. 2012 року Європейський суд з прав людини виніс пілотне рішення «Каверзін проти України», яким фактично визнав значну поширеність практики катувань в Україні та відсутність системи ефективного розслідування за цими фактами.

Низка національних правозахисних інституцій, включаючи й Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, у своїх щорічних доповідях присвячують окремі розділи цій проблематиці. Щорічно видається й спеціальна доповідь за результатами реалізації національного превентивного механізму, в якій відображається актуальна практика застосування катувань та жорстокого поведіння у місцях несвободи.

Водночас попри наявність достатньої кількості емпіричних даних щодо поширеності й видів катувань та інших форм жорстокого поведіння, в Україні фактично відсутні ґрунтовні

1 Стаття 28 Конституції України.

2 Стаття 3 Конституції України.

3 Стаття 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

4 http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

5 Повна назва Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінню чи покаранню.

дослідження причин цього явища, а також умов, які сприяють його існуванню. Як правило, до таких умов відносять незнання правоохоронцями стандартів у сфері прав людини, а також безкарність за вчинення катувань.

На нашу думку, подібне уявлення справжніх причин катувань є доволі поверховим, адже, наприклад, є низка причин власне безкарності за катування, й лише посилення відповідальності за такі дії навряд чи значно поліпшить ситуацію. Подібна ж ситуація склалася із намаганнями підвищити рівень поінформованості правоохоронців із сучасними стандартами у сфері прав людини – суттєвого впливу на поширеність катувань ці заходи не мали.

Катування та жорстоке поводження є системним явищем, яке вочевидь має низку причин для свого існування, й є наразі навіть функціональним з позиції досягнення певних інституційних цілей. Тож жодним чином не заперечуючи проти важливості інформаційно-просвітницької роботи щодо просування стандартів прав людини, вважаємо за потрібне зазначити, що лише на підставі аналізу цього системного явища можна розробити справді дієві заходи впливу на нього.

Саме таку мету ми й поставили перед собою у межах дослідження – спробувати максимально ґрунтовно дослідити справжні причини катування та жорстокого поводження, детально проаналізувати умови, які сприяють його існуванню.

Для спрощення термінології у межах дослідження ми використовуємо більш широкий термін «неналежне поводження», що охоплює як катування, так і жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження та покарання.

Об'єктом дослідження є Національна поліція України.

МЕТОДОЛОГІЯ

Основною метою дослідження є визначення причин та умов, що сприяють наявності практик неналежного поведіння в діяльності Національної поліції України.

Завдання дослідження:

- проаналізувати поширеність неналежного поведіння, оцінити ступінь його тяжкості;
- описати суб'єкти, форми та способи, місця застосування неналежного поведіння;
- визначити причини та умови, які сприяють неналежному поведінню.

Дослідження спирається на комплекс якісних та кількісних методів збору інформації, що дало змогу, з одного боку, отримати низку кількісних показників поширеності та проявів неналежного поведіння в діяльності поліції, а з іншого – ґрунтовно дослідити причини цього явища, виявити умови, що сприяють його існуванню. Загалом у межах дослідження проаналізовані:

- статистичні дані Генеральної прокуратури України щодо відкритих кримінальних проваджень за статтями 127, 365 (частина 2) Кримінального кодексу України за 2013–2017 роки (з моменту набрання чинності нової редакції Кримінального процесуального кодексу України);
- 160 вироків, які були ухвалені національними судами за 2012–2017 роки за статтями 127, 365 (частина 2) Кримінального кодексу України відносно працівників поліції (міліції);
- офіційні відомості закладів охорони здоров'я за 2015–2017 роки щодо кількості звернень громадян за медичною допомогою у зв'язку із заподіянням їм тілесних ушкоджень працівниками поліції.

З метою всебічного вивчення та аналізу проблематики під час дослідження проведено:

- 16 інтерв'ю з жертвами неналежного поведіння з боку поліції;
- 4 інтерв'ю із суддями;
- 1 фокус-групу з прокурорами;
- 1 фокус-групу з адвокатами;
- 1 фокус-групу з патрульними поліцейськими;
- 1 фокус-групу зі слідчими Національної поліції;
- 1 фокус-групу з оперативними працівниками Національної поліції.

Збирання даних відбувалося за такими параметрами:

- поширеність випадків неналежного поведіння, наявність змін за останні 5 років;
- види та прояви неналежного поведіння;
- служби та підрозділи, що найчастіше застосовують неналежне поведіння;
- причини застосування неналежного поведіння;
- ефективність запобіжників проти неналежного поведіння.

РОЗДІЛ I

ПОШИРЕНІСТЬ ТА СТУПІНЬ ТЯЖКОСТІ НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ

1.1

ПОШИРЕНІСТЬ ВИПАДКІВ ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ З БОКУ ПРАВООХОРОНЦІВ

Оцінювання поширеності випадків неналежного поведіння працівниками поліції проводилося нами на підставі вивчення офіційної статистики закладів охорони здоров'я щодо кількості звернень громадян за медичною допомогою у зв'язку із заподіянням їм тілесних ушкоджень працівниками поліції, аналізу судової практики з цих питань, а також вивчення думки експертів.

Цілком очевидно, що дані медичних закладів не в повному обсязі відображають всю складність проблеми, адже значна частина потерпілих від такого насильства не звертається за медичною допомогою або ж приховує реальну причину отримання ушкоджень при зверненні. Крім того, можна припустити, що певний відсоток заявників повідомляє недостовірну інформацію щодо заподіяння тілесних ушкоджень саме працівниками поліції, або ж тілесні ушкодження були заподіяні внаслідок законного застосування сили (під час затримання, подолання активного опору тощо).

У будь-якому разі подібне джерело інформації, на нашу думку, є одним із найбільш валідних, адже дає змогу отримати дані про реальні тілесні ушкодження, оцінити їх прояви та ступінь тяжкості, характер заподіяння тощо.

Оцінити реальні причини походження тілесних ушкоджень мали б відповідні органи прокуратури в межах офіційного розслідування (більш детально про це про у розділі 3.5), проте статистичні дані свідчать про вкрай низьку ефективність розслідування фактів катування.

На рис. 1-3 наведені дані щодо кількості звернень громадян за медичною допомогою у розрізі регіонів України за останні три роки. Окремо слід зазначити, що на графіках не представлені дані у Донецькій та Луганській областях, оскільки у зв'язку з окупацією частини зазначених територій неможливо провести повноцінний аналіз даних у цих регіонах.

За 2015 рік зареєстровано 1217 таких звернень, з них у Харківській області 167 випадків (рис. 1). Також значна кількість звернень спостерігається у Запорізькій (90), Львівській (85), Київській (83), Полтавській (77) областях та м. Київ (88 звернень).

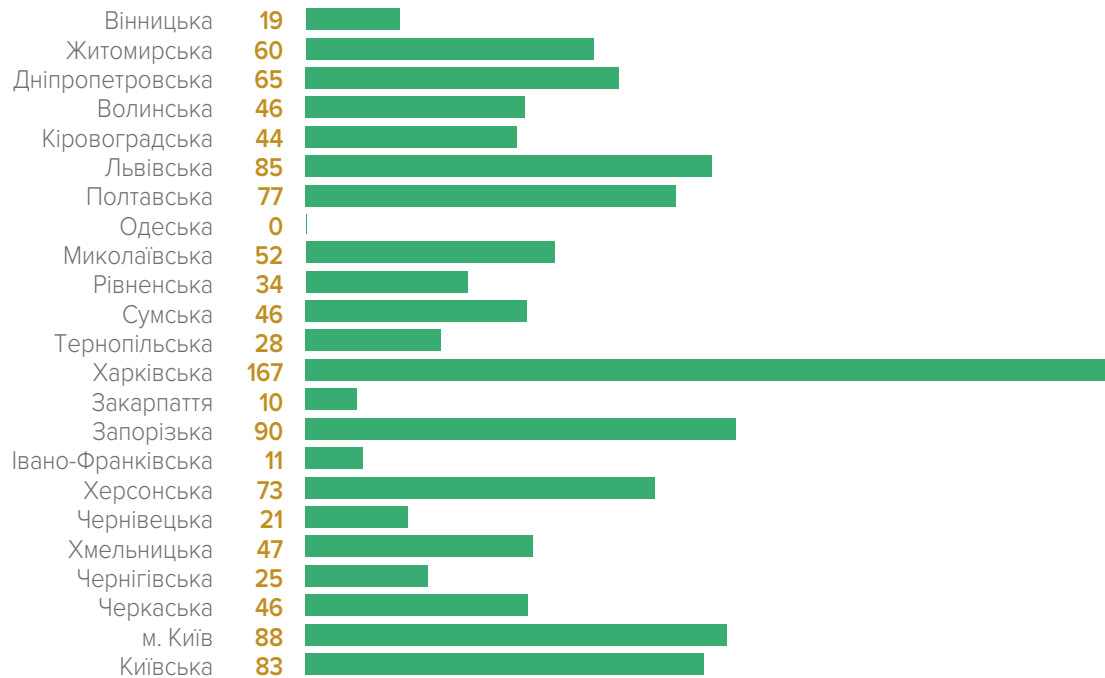


Рис. 1

Кількість звернень за медичною допомогою за 2015 рік

2016 року кількість зазначених звернень зросла на третину й становила 1666 випадків.

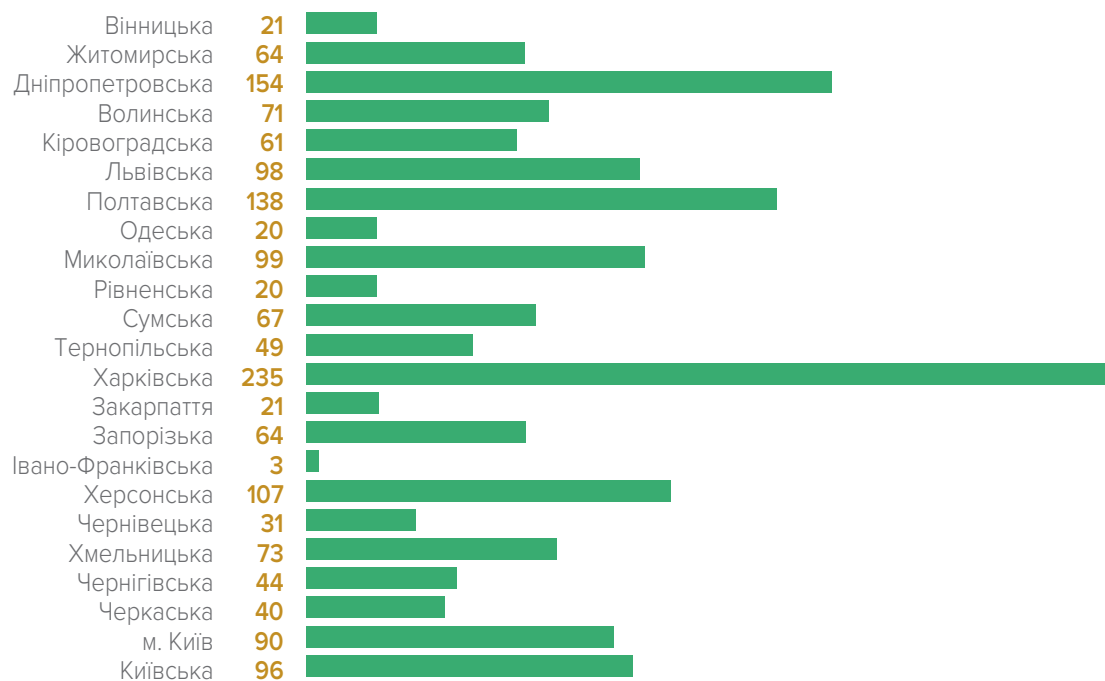


Рис. 2

Кількість звернень за медичною допомогою за 2016 рік

І знову ж таки, у Харківській (235), Дніпропетровській (154) та Полтавській (138 звернень) областях зафіксована найбільша кількість звернень. Варто зазначити, що спостерігається збільшення кількості таких випадків в інших регіонах: у Херсонській, Миколаївській, Львівській, Київській областях та м. Київ.

За 2017 рік кількість звернень зросла до 2386 випадків, що, своєю чергою, майже вдвічі перевищує показник 2015 року.

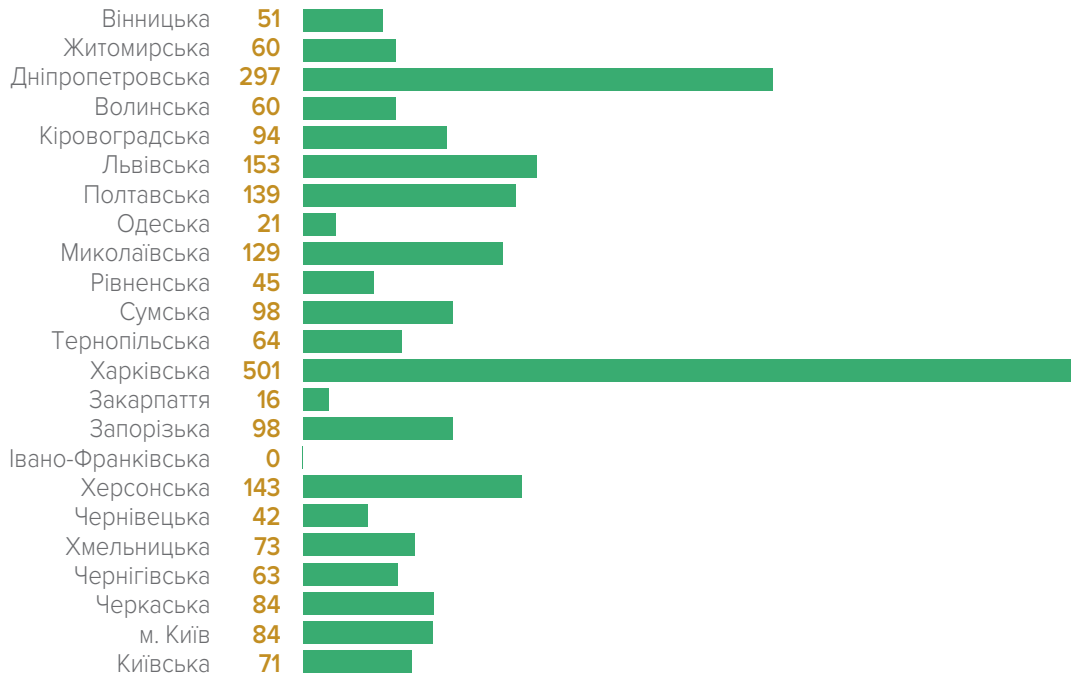


Рис. 3
Кількість звернень за медичною допомогою за 2017 рік

Як і в попередні роки, найбільша кількість звернень зафіксована у Харківській (501), Дніпропетровській (297) Херсонській (143), Львівській (153) та Полтавській (139 звернень) областях. На рис. 4 наведені зведені дані за всі три роки.

З урахуванням зазначеного можна простежити чітку тенденцію збільшення кількості звернень осіб до медичних закладів у 10 областях (Вінницькій, Дніпропетровській, Кіровоградській, Львівській, Полтавській Миколаївській, Сумській, Харківській, Херсонській та Чернігівській).

Враховуючи різну чисельність населення у кожному з регіонів, ми розрахували показник звернень з розрахунку на 10 000 населення, що дає змогу більш точно оцінити дані (див. рис. 5 та табл. 1).

Загальний показник визначається за формулою:

$$\frac{\text{Кількість звернень за обліковий період} \times 10\,000}{\text{Середня кількість населення в регіоні}}$$

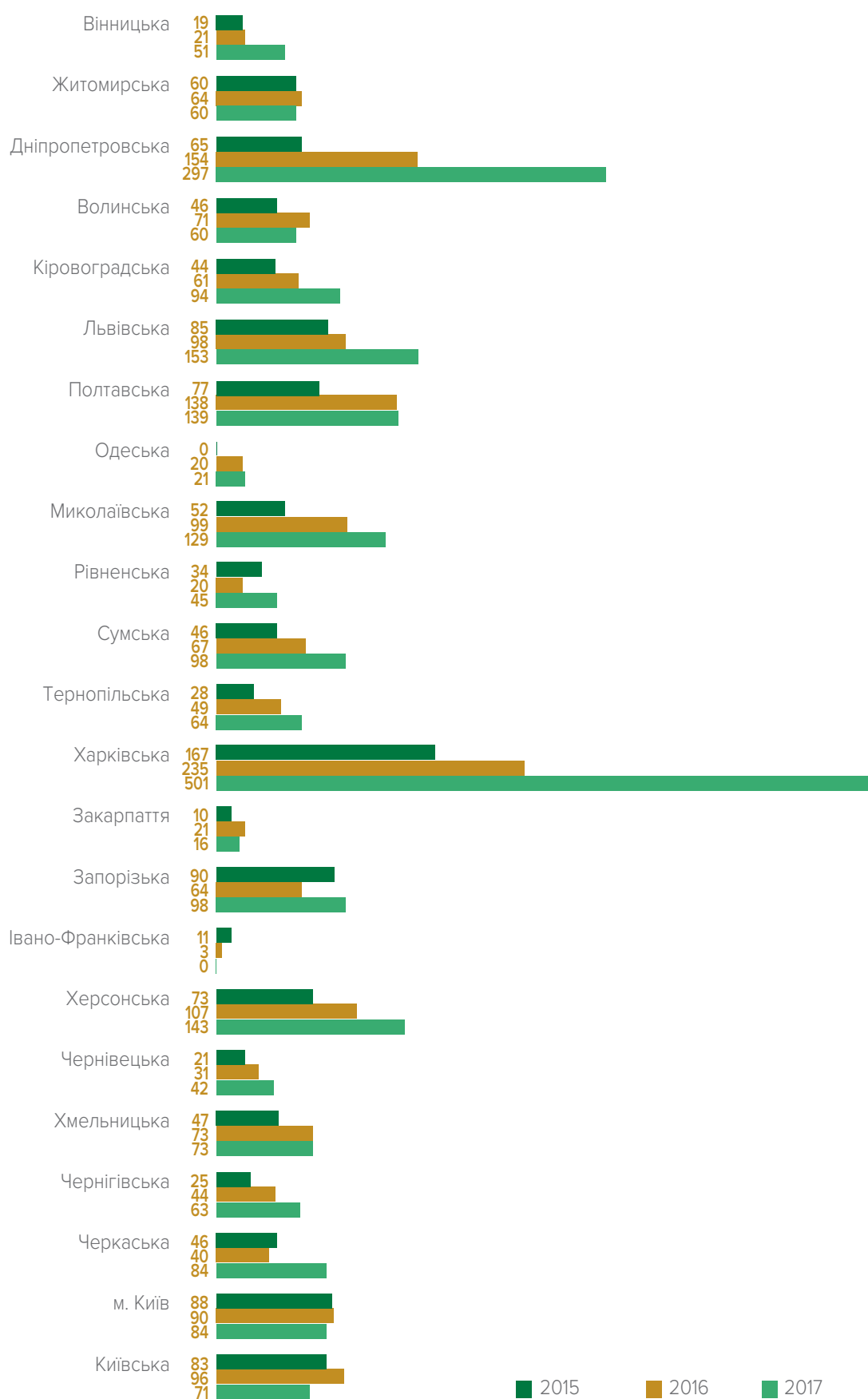


Рис. 4

Кількість звернень за медичною допомогою за 2015–2017 роки

Для унаочнення представимо отримані дані на мапі України, позначивши регіони з низьким (значення від 0 до 1), середнім (значення від 1 до 2) та високим (значення понад 2) показником поширеності випадків застосування сили працівниками поліції.

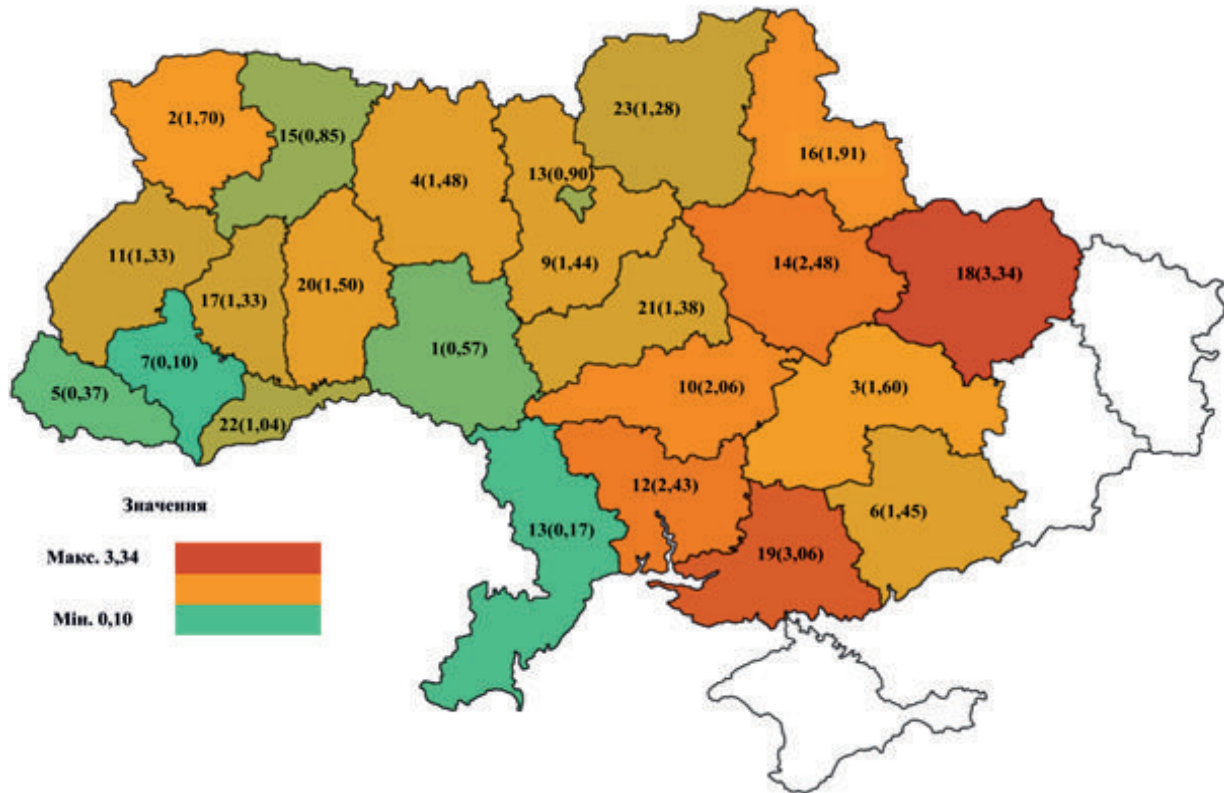


Рис. 5

Показник поширеності випадків застосування сили з боку правоохоронців в розрізі регіонів України (у період з 01.01.2015 по 31.12.2017 року)

З огляду на отримані дані, зважений показник кількості звернень громадян за медичною допомогою щодо заподіяння їм тілесних ушкоджень працівниками поліції за останні три роки в окремих регіонах становив від 0,10 до 3,34 з розрахунку на 10 000 населення.

Найвищі значення показника спостерігаються у Харківській (3,34), Херсонській (3,06), Полтавській (2,48), Миколаївській (2,43) та Кіровоградській (2,06) областях України. Найнижчі показники в Івано-Франківській (0,10) Одеській (0,17) та Закарпатській (0,37) областях.

Так, наприклад, в Івано-Франківській області майже за три роки зафіксовано лише 14 фактів звернень осіб за медичною допомогою з приводу отримання тілесних ушкоджень, які були заподіяні працівниками поліції. Приблизно така ж ситуація в Одеській та Закарпатській областях.

Варто зазначити, що низька кількість звернень громадян автоматично не свідчить про відсутність поширеності випадків застосування сили з боку працівників поліції у зазначених регіонах, й, відповідно, високу поширеність в інших регіонах. Причинами цього може бути й неналежна фіксація таких випадків працівниками медичних закладів, а також неповідомлення пацієнтами про осіб, що нанесли їм тілесні ушкодження (тобто ненадання інформації, що тілесні ушкодження були нанесені саме працівниками поліції), що й призводить до викривлення статистичних показників.

Табл. 1

Показник поширеності випадків застосування сили з боку правоохоронців у розрізі регіонів України (за 2015–2017 роки)

Код області	Область	Кількість звернень	Кількість населення в області	Показник звернень відносно 10 000 населення
18	Харківська	903	2 701 188	3,34
19	Херсонська	323	1 055 649	3,06
14	Полтавська	354	1 426 828	2,48
12	Миколаївська	280	1 150 126	2,43
10	Кіровоградська	199	965 756	2,06
16	Сумська	211	1 104 529	1,91
2	Волинська	177	1 040 954	1,70
3	Дніпропетровська	516	3 230 411	1,60
20	Хмельницька	193	1 285 267	1,50
4	Житомирська	184	1 240 482	1,48
6	Запорізька	252	1 739 488	1,45
9	Київська	250	1 734 471	1,44
21	Черкаська	170	1 231 207	1,38
17	Тернопільська	141	1 059 192	1,33
11	Львівська	336	2 534 027	1,33
23	Чернігівська	132	1 033 412	1,28
22	Чернівецька	94	908 120	1,04
8	м. Київ	262	2 925 760	0,90
15	Рівненська	99	1 162 763	0,85
1	Вінницька	91	1 590 357	0,57
5	Закарпатська	47	1 258 777	0,37
13	Одеська	41	2 386 516	0,17
7	Івано-Франківська	14	1 379 915	0,10

Як ми вже зазначали, поширеність неналежного поводження аналізувалася нами й шляхом вивчення думки експертів, дотичних до цієї проблематики. Варто зазначити, що думки експертів розділилися – частина вважає, що відбулося суттєве зменшення практики застосування насильства в діяльності поліції, переважно пов'язуючи це зі змінами кримінально-процесуального законодавства:

СУДДІ:

«З того, що я можу побачити по справах, динаміка йде в сторону зменшення. Наскільки це відповідає реальній ситуації – мені сказати важко. По моїм спостереженням, все ж йде зменшення. На мій погляд, це тому, що відпала якась частина мотивації. Якщо раніше були потрібні показання, які потім можна використати в суді, і показання ці можна було здобувати в будь-який спосіб, і ними можна було скористатись, то сьогодні ці показання не враховуються, тому і великої мотивації застосовувати силу, щоб їх взяти, вочевидь, уже немає. Хоча, як не дивно, навіть в Національній поліції, мені здається, існує якась тенденція, яка частина практики, яка перетянулася з минулого. Все-рівно, якщо людина на початку заявить про вину, то вони вважають, що розслідування справи успішне»;

«На мой взгляд, жалоб на пытки стало встречаться намного реже. Но и люди стали уведомлять об этом тоже реже»;

«За последние годы изменения произошли очень серьезные, стало меньше ненадлежащего обращения»;

«Можливо, фактів катування стало менше тому, що прийшли люди з новим поглядом на діяльність поліції. Взагалі щодо поширеності – за останні 5 років, коли я ще працював в правозахисній організації, здається, я не отримував жодної скарги на катування, які застосовувалися після 2013 року. У мене були підозри, що, можливо, якимось хитріше стали катувати і ховати кінці, але все ж це відображає певну тенденцію, що катувати в поліції стали менше»⁶.

СЛІДЧІ:

«Если исходит из практики, то – да, такое насилие имеет место. Оно, как правило, не является физическим. Из моей практики, сейчас нет такого, но психологически работают, человек попадает в замкнутое пространство»;

«Никто сейчас не бьет никого. Может, где-то в глубинках еще такое осталось, но для Киева – нет»⁷.

ПРОКУРОРИ:

«За останні роки дійсно змінилася ситуація із катуванням, жорстоким поведінням. Я думаю, це пов'язано як із реформуванням, яке проходить у нашій країні, так і зі зміною законодавства, зокрема, виключили із Кримінально-процесуального кодексу явку з повинною»;

«Дійсно, катування та неналежного поведіння із затриманими, арештованими суттєво зменшилися, за останні 4 роки я зустрічав 2-3 факти, де було дійсно неналежне поведіння»⁸.

ОПЕРАТИВНИЙ ПРАЦІВНИК:

«Зараз все ж практика змінюється в кращу сторону, вже менше порушуються права людини, хоча все рівно практика існує»⁹.

Водночас інші експерти, навпаки, вважають, що змін не відбулося, а в окремих сферах ситуація навіть погіршилася:

ОПЕРАТИВНИЙ ПРАЦІВНИК:

«Можна сказати, що практично змін не відбулось, тому що показникову систему ніхто не змінив і потрібне постійне розкриття злочинів. Це про оперативну роботу. Слідчі практично не застосовують фізичного насильства до затриманих, підозрюваних тому, що їм потреби немає, вони лише складають процесуальні документи та ведуть саме слідство»¹⁰.

6 Інтерв'ю із суддею.

7 Фокус-група зі слідчими поліції.

8 Фокус-група з прокурорами.

9 Інтерв'ю з оперативним працівником.

10 Інтерв'ю з оперативним працівником.

АДВОКАТИ:

«На мою думку, нічого не змінилося, іноді мені навіть здається, що стало гірше. Особливо з нашою патрульною поліцією (ПП). Я ніколи не бачила, щоб наше колишнє ДАІ дубасило, скручувало і запихало людей і запихало в свої автівки, а зараз це відбувається повсюди, майже в кожному регіоні. Крім патрульних працівників, у нас оперативні працівники як працювали, так і надалі працюють. Хоча вони і кажуть, що діють в рамках закону і немає ніяких перевищень»;

«Катували людей і по цей день катують людей для визнавальних показів»¹¹.

ПРОКУРОРИ:

«Все-таки, такі факти є, і незважаючи на те, що явка з повинною вже відсутня як документ, але такі заяви про застосування насильства з метою надання визнавальних показів є»;

«Коли людина доставляється до СІЗО, вона одразу пише, що мене побили під час затримання в тому чи іншому районі. І це має місце останнім часом фактично постійно»¹².

1.2
ВИДИ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ,
ЗАПОДІЯНИХ ПРАЦІВНИКАМИ ПОЛІЦІЇ

З медичного погляду, тілесні ушкодження – це порушення анатомічної цілісності тканин, органів та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих чинників – фізичних, хімічних, біологічних, психічних¹³.

За результатами опрацювання статистичних даних лікувальних закладів за 3 роки (2015–2017 роки) ми отримали інформацію щодо структури ушкоджень за локалізацією та видами (рис. 6 та табл. 2).



Рис. 6
Вид (область) нанесених травм (2015–2017 роки)

11 Фокус-група з адвокатами.
12 Фокус-група з прокурорами.
13 Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 №6 «Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень».

На підставі отриманих даних можливо зробити попередній висновок про тяжкість тілесних ушкоджень, а в деяких випадках і про механізм їх утворення (з урахуванням обставин отримання).

Табл. 2
Дані щодо області нанесення та видів травм

Вид (область) травми	2015 рік	% у 2015 році	2016 рік	% у 2016 році	2017 рік	% у 2017 році	загальна кількість випадків	% за три роки
забій голови	378	31,06	481	28,87	728	30,51	1587	30,12
поєднані забої (голова, кінцівки, тіло)	339	27,86	438	26,29	518	21,71	1295	24,58
забій кінцівок	131	10,76	266	15,97	353	14,79	750	14,23
забій корпусу тіла	148	12,16	197	11,82	387	16,22	732	13,89
переломи кісток	125	10,27	149	8,94	230	9,64	504	9,57
опіки/ електротравми	16	1,31	47	2,82	66	2,77	129	2,45
забій внутрішніх органів	30	2,47	26	1,56	42	1,76	98	1,86
колоті, різані та рубані рани	17	1,40	30	1,80	33	1,38	80	1,52
вогнепальні та осколочні поранення	14	1,15	14	0,84	16	0,67	44	0,84
травми, ускладнені невідкладними станами	13	1,07	6	0,36	8	0,34	27	0,51
травми статевих органів	6	0,49	12	0,72	5	0,21	23	0,44
Усього	1217	100,00	1666	100,00	2386	100,00	5269	100

Аналіз наведених даних свідчить про те, що найбільший відсоток травмуючих впливів приходить на область голови, що становить 30,12 % від усіх видів травм, та на ушкодження, що були спричинені у декілька областей тіла (травми голови та корпусу тіла, травми голови та кінцівок, травми голови, корпусу тіла та кінцівок, травми тулуба та кінцівок), так названі «поєднані ушкодження» – 24,58 %. Переважно зазначені тілесні ушкодження поєднані зі струсом головного мозку.

Травми корпусу тіла становили 13,89 % випадків, але до них варто додати забої внутрішніх органів – 1,86 % випадків, оскільки такі ушкодження не є самостійними, а утворюються у сукупності з травмами корпусу тіла.

Травми кінцівок становили 14,23 % від загальної кількості тілесних ушкоджень. З аналізу відомостей щодо обставин отримання зазначених ушкоджень встановлено, що переважно такі травми стали наслідками дій працівників поліції при затриманні та застосуванні кайданок.

Переломи кісток становлять 9,57% випадків. Серед них найчастіше зустрічаються переломи невеликих кісток: носа, кистей та стоп, ребер, нижньої щелепи, ключиці і рідше переломи великих кісток: стегнової, мало- та великогомілкової кісток.

Опіки та електротравми становили 2,45 % випадків. Здебільшого це опіки очей I та II ступеня, що були спричинені дією сльозогінного газу. У декількох випадках були зафіксовані електротравми, що ускладнились підвищенням артеріального тиску.

ВИТЯГ З МЕДИЧНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ:

«Хворий Ш. 06.03.2017 побитий працівниками поліції в Котелевському відділі поліції ГУНП в Полтавській області. Зі слів пацієнта, поліцейські прикладали до вух електрошокер. Діагноз «Гіпертонічний криз неускладнений. Стан після електротравми». Надано амбулаторну медичну допомогу».

Колоті, різані та рубані рани зустрічаються в 1,52 % випадків, та переважно такі травми не несуть загрозу життю і здоров'ю особи.

Вогнепальні поранення становили 0,84 % випадків. Найчастіше зустрічаються вогнепальні поранення нижніх кінцівок та живота. Такі поранення здебільшого поєднані з ушкодженням кісткових тканин, внутрішніх органів та ускладнені кровотечею.

Варто зазначити, що в 0,51% випадків звернень за медичною допомогою заподіяні тілесні ушкодження становили небезпеку для життя та здоров'я людини, оскільки призвели до загрозливих для життя наслідків (невідкладні стани). Серед них найчастіше зустрічаються:

- травматичний пневмоторакс унаслідок перелому ребр;
- відкриті черепно-мозкові травми з ушкодженням оболонок мозку або речовини головного мозку уламками кісток черепа;
- розриви внутрішніх органів, що ускладнились гемоперітонеумом (крововилив у черевну порожнину).

Витяг з медичної документації:

«04.09.2017 хворий Г. звернувся у КУ «Вознесенська ЦРЛ», зі слів побитий працівниками поліції. За результатами обстеження встановлено діагноз: Закрита травма грудної клітини. Правосторонній пневмоторакс. Перелом ребра зліва».

У 0,44 % випадках (23 звернення) відмічаються тілесні ушкодження, заподіяні в область статевих органів. Деякі з них ускладнились гематурією (кровотечею з сечовивідних шляхів). Такі ушкодження завдають сильного фізичного болю та страждання людині та, враховуючи область їх нанесення, вони не могли бути заподіяні працівниками поліції випадково або не умисно.

Окремо слід зазначити, що за результатами аналізу отриманих медичних даних виявлено 3 випадки нанесення працівниками поліції тупої травми живота вагітним жінкам (вагітність становила від 16 до 22 тижнів), що ускладнилися загрозами викидня. Хоча кількість таких випадків зовсім незначна, але такі факти заслуговують на увагу, оскільки ушкодження, що призвело до переривання вагітності, незалежно від її строку, належить до тяжких за умов, що між цим ушкодженням і перериванням вагітності є прямий причинний зв'язок¹⁴.

У цьому контексті доцільно згадати практику Європейського суду з прав людини щодо визначення мінімального рівня жорстокості, необхідного для того, щоб тілесні ушкодження підпадали під сферу застосування статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

¹⁴ Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 №6 «Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень».

Так, зокрема, у справах «Скороходов проти України» та «Тесленко проти України» у заявників були виявлені тілесні ушкодження у вигляді: закритої черепно-мозкової травми, синців на обличчі та голові, численних крововиливів, різаних ран, травм внутрішніх органів, ушкодження статевих органів та синців і крововиливів на кінцівках.

У сукупності зазначені тілесні ушкодження, враховуючи цілі й жорстокість поведінки, становлять катування у розумінні статті 3 Конвенції¹⁵.

1.3

ВИДИ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ, НАДАНОЇ ПОТЕРПІЛИМ ВНАСЛІДОК ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ ПРАЦІВНИКАМИ ПОЛІЦІЇ

Нами також проаналізовано вид медичної допомоги, яка була надана особам у зв’язку з тілесними ушкодженнями, отриманими від працівників поліції.

Так, з огляду на отримані дані, що відображені на рис. 7 та в табл. 3, спостерігається тенденція до незначного збільшення кількості випадків надання медичної допомоги в амбулаторних умовах, й відповідно зменшення частки стаціонарного лікування. Крім того, простежується тенденція щодо збільшення відмов від медичної допомоги в стаціонарних умовах.

Табл. 3

Дані щодо наданої медичної допомоги особам, які отримали тілесні ушкодження

Вид медичної допомоги	2015 рік	% у 2015 році	2016 рік	% у 2016 році	2017 рік	% у 2017 році	загальна кількість випадків	% за три роки
амбулаторне лікування	897	73,71	1171	70,29	1755	73,55	3823	72,56
стаціонарне лікування	215	17,67	274	16,45	376	15,76	865	16,42
особа потребувала госпіталізації, проте відмовилася	62	5,09	89	5,34	158	6,62	309	5,86
інше	7	0,58	19	1,14	13	0,54	39	0,74
особа потребувала додаткової консультації (обстеження)	36	2,96	113	6,78	84	3,52	233	4,42
Усього	1217	100,00	1666	100,00	2386	100,00	5269	100,00

15 Рішення ЄСПЛ у справах «Скороходов проти України», пункти 10, 30, «Тесленко проти України», пункти 101-102.

**Рис. 7**

Вид медичної допомоги, яка була надана у зв'язку з отриманими тілесними ушкодженнями (2015–2017 роки)

За результатами аналізу статистичних даних щодо виду отриманої медичної допомоги слід зазначити, що значна кількість пацієнтів потребувала та отримала медичну допомогу в амбулаторних умовах (3823 особи). Кількість осіб, які отримали медичну допомогу в стаціонарних умовах, становить 865, термін перебування на стаціонарному лікуванні переважно становив не більше 5-10 днів.

Водночас подібні дані не свідчать про реальний ступінь тяжкості отриманих тілесних ушкоджень, який до цього часу розраховується відповідно до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, що були розроблені ще 1995 року. Відповідно до цього Порядку для встановлення середнього ступеня тяжкості тілесних ушкоджень при проведенні судово-медичної експертизи має значення тривалий розлад здоров'я (понад 21 день).

Однак з 1995 року змінилися всі стандарти та протоколи надання медичної допомоги при травмах та захворюваннях. Сучасне діагностичне обладнання дає змогу за короткий час провести необхідну діагностику, у тому числі і травматичних ушкоджень та їх наслідків. З таким підходом лікування призначається швидко та індивідуально, що сприяє швидшому одужанню. Лікарські препарати стали більш ефективними та строк їх прийому значно зменшився. Змінились підходи до надання травматологічної та хірургічної медичної допомоги та ведення післяопераційного періоду. Як наслідок, тривалість лікування, а відповідно і терміни перебування в стаціонарних умовах, значною мірою скоротились. Ця теза підтверджується й даними, наведеними у «Національній стратегії реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2020 років», де чітко відображена тенденція до зменшення в Україні кількості ліжкоднів (перебування особи на стаціонарному лікуванні) для населення з 1995 по 2011 роки.

З огляду на невпинний прогрес медичних та фармацевтичних галузей необхідно змінювати і критерії оцінки ступеня тяжкості тілесних ушкоджень.

ВИТЯГ З МЕДИЧНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ:

«Хворий П. 08.01.2017 побитий працівниками поліції у відділі поліції (вул. Першотравнева, 21 Суми). Діагноз «множинні забої м'яких тканин обличчя. гематома надочної ділянки.

Травматичний скол коронок 11, 21, 22. Закрита травма грудної клітини. Забій грудної клітини ліворуч». Госпіталізований в нейрохірургічне відділення».

ВИТЯГ З МЕДИЧНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ:

«Хворий Г. 26.06.2017 побитий працівниками поліції. Діагноз «Тупа травма живота. Забій грудної клітини». Госпіталізований в хірургічне відділення комунального закладу «Кременчуцька лікарня невідкладної медичної допомоги».

Кількість осіб, які потребували госпіталізації та відмовились від неї, становить 309, але зазначені випадки та їх обставини потребують додаткового вивчення. Так, під час дослідження були виявлені випадки відмови від надання медичної допомоги та госпіталізації потерпілих, спричинені тиском з боку працівників поліції та прокуратури.

Ця практика є доволі поширеною стосовно осіб, які на момент виклику швидкої медичної допомоги перебували під контролем працівників поліції та прокуратури.

ВИТЯГ З МЕДИЧНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ:

«Хворий Л. 03.08.2017 побитий працівниками поліції в Ново-Баварському відділі поліції. Діагноз «ЗЧМТ. Струс головного мозку. Чисельні гематоми чола. Гематома заушної області. Рвана рана нижньої губи». Надано медичну допомогу. Відмова від госпіталізації, підписана прокурором Б.. Залишений на місці виклику (у Ново-Баварському відділі поліції)».

Додатково слід зазначити, що за інформацією з вироків, мають місце декілька фактів смерті осіб, які були піддані катуванню та неналежному поведженню (більш детально про це у розділі 3).

РОЗДІЛ II

ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ, СПОСОБІВ ТА МІСЦЬ ВЧИНЕННЯ НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ

2.1

СУБ'ЄКТИ НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ

Стаття 1 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання визначає суб'єкта неналежного поводження таким чином «...біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відомства, чи за їх мовчазної згоди».

Подібне тлумачення передбачає обов'язкове залучення до процесу спричинення страждань посадової особи, яка або безпосередньо їх спричиняє, або ж сприяє тим чи іншим чином їх спричиненню. На жаль, українське карне законодавство наразі містить лише загальний суб'єкт – тобто, суб'єктом катувань в нашій країні фактично може бути будь-яка фізична осудна особа, яка досягла віку настання кримінальної відповідальності.

Подібна невідповідність національного законодавства міжнародному вже неодноразово ставала приводом для критики з боку міжнародних організацій, проте жодні зміни до формулювання статті 127 Кримінального кодексу України в частині визначення спеціального суб'єкта катування тривалий час так і не були внесені.

Враховуючи тематику нашого дослідження, ми аналізували саме спеціальний суб'єкт неналежного поводження, звуживши його до працівників поліції (міліції). Під час проведення аналізу ми відійшли від класичної характеристики ознак суб'єкта правопорушення (вік, осудність), так як умовою доступу до служби в правоохоронних органах є досягнення 18-річного віку та осудність особи. При цьому нас цікавила подальша деталізація суб'єкта – визначення конкретних служб та підрозділів поліції (міліції), які найчастіше застосовують неналежне поводження у своїй діяльності, спеціальні звання та строк служби в правоохоронних органах осіб, які найчастіше вдаються до неналежного поводження.

Шляхом проведення аналізу вироків, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень та винесеними національними судами в період з 2012 по 2017 роки за статтею 127 та частиною 2 статті 365 Кримінального кодексу України, ми можемо побачити таку закономірність (рис. 8-9).

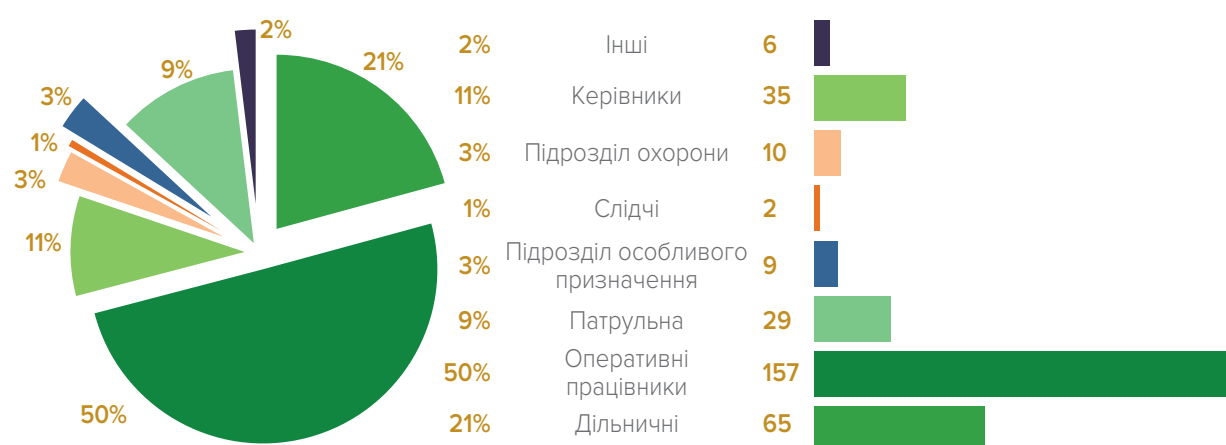


Рис. 8
Розподіл суб'єктів вчинення катувань за службами та підрозділами поліції (міліції) (%)

Рис. 9
Розподіл суб'єктів вчинення катувань за службами та підрозділами поліції (міліції) (абсолютні значення)

У 50 % випадках вчинення неналежного поведження винними визнані поліцейські (міліціонери), які працювали на посадах оперативних працівників.

ЖЕРТВИ НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ:

«... Я знаходився на третьому поверсі, у приміщенні міського відділу поліції, четвертий чи п'ятий кабінет зліва, прикутий наручниками до такого у стіні залізного приладу. Вставляли мені голки під нігті, щоб я давав покази оперативним працівникам...».

«... Затриманий був працівниками карного розшуку... почали бити, я їм начав говорити: – Я не убігаю, нічого. Скручували руки, били. Потім відвезли до райвідділку поліції. Протримали цілу ніч...».

«...Оперуповноважений Ш. наносив удари по обличчю. Потім бив по голові, ногах, спині. Інший оперативний працівник Л. тим часом кричав на мене, погрожував, потім зателефонував моїй мамі, повідомив їй, що я піду у в'язницю, і вона мене не побачить живим. Це все супроводжувалось нецензурною лайкою, погрозами в бік мене, моїх близьких...»¹⁶.

СУДДЯ:

«...Чаще, классически, применяют пытки опера...»¹⁷.

Зазначені працівники найчастіше перші зустрічаються з особами, які підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень, у тому числі тяжких. У багатьох випадках перший контакт із затриманою особою відбувається без свідків. Бажання отримати якнайбільше інформації від затриманої особи, поки вона перебуває у стресовому стані і до того, як їй буде наданий адвокат, зумовлює використання незаконних методів та сили.

На другому місці за кількістю осіб, притягнутих до відповідальності за катування та неналежне поведження, є працівники дільничної служби – 21%.

16 Інтерв'ю з жертвами неналежного поведження.
17 Інтерв'ю із суддею.

ЖЕРТВА НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ:

«... Співробітники поліції приїжджали до мене додому, вивезли за село в лісосмугу. Це були дільничний, стажер ... Начали угрожати словесно ... Ударили в груди, накинули петлю на ноги і підвісили до черешні вгору ногами ...»¹⁸.

ВИТЯГ З РІШЕННЯ СУДУ:

«...ОСОБА_2, перебуваючи на посаді дільничного інспектора міліції ..., на ґрунті особистих неприязних стосунків з ОСОБА_3, які раптово виникли у зв'язку з відмовою останнім підписати протокол про адміністративне правопорушення, наніс рукою удар ОСОБА_3, в обличчя внаслідок чого, останній впав на підлогу та наніс йому ногами біля 5-10 ударів по різних частинах тіла, а саме, голові, тулубу, лівій руці після чого, наказав вийти з кабінету ...»¹⁹.

Працівники дільничної служби найчастіше мають контакт з особами, щодо яких володіють інформацією про схильність до вчинення того чи іншого виду кримінального чи адміністративного правопорушення в районі обслуговування. Бажання отримати швидкий результат та відсутність навичок щодо тактики проведення опитування підозрюваної особи зумовлює застосування сили та незаконних методів впливу.

Особливе занепокоєння викликає безпосередня участь у катуваннях представників керівного складу поліції. Відповідно до проаналізованих вироків судів особи, які займали керівні посади (від керівника сектору до начальника міськ-райвідділу) становили 11% з усіх категорій працівників поліції (міліції), які притягалися до кримінальної відповідальності за неналежне поводження.

ВИТЯГ З РІШЕННЯ СУДУ:

«... Удари наносив лише начальник міліції.... Наносячи удари ОСОБА_1, він зачепив дільничного інспектора ОСОБА_10, завдавши йому удар в область ділянки носа і в нього пішла кров, тому ОСОБА_10 вийшов з кабінету ...»²⁰.

ВИТЯГ З РІШЕННЯ СУДУ:

«...Потерпілі ОСОБА_1, та ОСОБА_2, суду пояснили, що ... вони були доставлені в приміщення ... МВ, після того як їх завели кожного в окремі службові приміщення, зайшов до кожного начальник міліції ОСОБА_6, і кожному з них спричинив тілесні ушкодження. ...»²¹.

ВИТЯГ З РІШЕННЯ СУДУ:

«...Почувши азербайджанську мову, начальник міліції підійшов до нього, взяв рукою за шию, і кинув з стільця на підлогу, і лежачого вдарив один раз по голові в область потилиці, і декілька разів ногою по сідницях...»²².

Застосування неналежного поводження до затриманих особами, які займають керівні посади, зумовлює виникнення хибного уявлення у підлеглих про те, що застосовувати будь-які форми неналежного поводження не тільки дозволено, а й необхідно. І керівник, у разі виникнення проблем, завжди «прикриє».

18 Інтерв'ю з жертвою неналежного поводження.

19 Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 05.12.2013 (справа № 686/6947/13-к).

20 Вирок Славутицького міського суду Київської області від 07.06.2013 (справа №377/525/13-к).

21 Вирок Славутицького міського суду Київської області від 20.11.2013 (справа №377/444/13-к).

22 Вирок Мурованокуріловецького районного суду Вінницької області від 22.04.2013 (справа № 216/421/12).

Серед інших служб, представники яких застосовують неналежне поведження, варто також згадати працівників патрульної служби – 9 %, підрозділів особливого призначення – 3 %, підрозділів охорони – 3 %, підрозділів слідства – 1 %.

Результати фокус-груп з представниками адвокатури, прокуратури та судової гілки влади підтверджують зазначені висновки. Абсолютна більшість опитаних стверджують, що найчастіше до неналежного поведження вдаються оперативні працівники.

ПРОКУРОР:

«... Найбільше скарг на побиття працівниками оперативних підрозділів поліції...»²³.

Окремі експерти звернули увагу на те, що останнім часом почастишали випадки неналежного поведження з боку нової патрульної поліції.

АДВОКАТ:

«... Стало ще гірше, особливо з нашою патрульною поліцією. Я раніше не спостерігала, щоб ДАІ так дубасило людей, скручувала і запихала в свої автівки, як зараз відбувається сплош і рядом, майже в кожному регіоні ...»²⁴.

ПРОКУРОР:

«...Також є випадки побиття працівниками патрульної поліції. Основна причина – це незнання працівниками патрульної поліції законодавства про порядок застосування сили ...»²⁵.

ЖЕРТВА НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ:

«... Інспектор патрульної поліції підійшов та ударив рукою в пах ... Наділи наручники. Потім вкидують в автомобіль. Один патрульний сідає за кермо, а інший починає локтями бить по голові. ... Десять ударів... »²⁶.

ПРОКУРОР:

«... Як правило, скаржаться, що працівники новоствореної патрульної поліції під час затримання застосовують фізичну силу ...»²⁷.

Деякі учасники фокус-груп вказують на участь у неналежному поведженні представників слідчих підрозділів.

ЖЕРТВИ НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ:

«... Привезли в міліцію, завели в кабінет. Спочатку працівники били мене в живіт, застосовували торттури, ламали пальці. Потім відвели до наступного кабінету. Прийшло п'ять хлопців в цивільному одязі, оділи кайданки і пластмасовими бутылками з водою били по голові, били ногами, одягали на голову протигаз, перекривали повітря, підвішували на палку і дуже сильно били бутылкою по вухах. Слідчий декілька раз підходив і пропонував підписати, що це я винен ...».

23 Фокус-група з працівниками прокуратури.

24 Фокус-група з адвокатами.

25 Фокус-група з працівниками прокуратури.

26 Інтерв'ю з жертвою неналежного поведження.

27 Фокус-група з працівниками прокуратури.

«... Я погоджувалась з усім, що мені говорив слідчий, та підписувала всі процесуальні документи, які мені давали на підпис... Навіть не могла ознайомитись із ними, оскільки мені було дуже погано ...»²⁸.

Також під час опитування виявлені випадки, коли до неналежного поводження були залучені працівники конвойної служби, які взагалі не беруть участь у розкритті злочинів:

АДВОКАТ:

«... Суддя негласно дав вказівку конвоїрам спровокувати ситуацію – начебто був захват суду. В цей час вибігає конвоїр, старший по званню, і каже: «НАПАД НА СУД!». Всіх валять, одягають наручники, і в цей час проходить навмисне побиття конвоїрами. Була пряма вказівка судді за активну позицію підзахисного ...»²⁹.

Зафіксовані також факти неналежного поводження працівників ізоляторів тимчасового тримання:

ЖЕРТВА НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ:

«...Працівники ... ГУ НП України в ... обл. відмовляли у конвоюванні для вивезення до нарколога на отримання метадону за програмою ЗПТ. Стан погіршився, почалась ломка...»³⁰.

У цьому разі неналежним поводженням є факт ненадання необхідної медичної допомоги. В окремих випадках, згідно з практикою Європейського суду з прав людини, ненадання медичної допомоги, залежно від жорстокості страждань та наслідків, може прирівнюватися до катування.

Під час проведення дослідження ми також намагалися виокремити інші спільні ознаки суб'єктів вчинення неналежного поводження. На жаль, за результатами аналізу вироків встановити середній строк служби працівників поліції (міліції) майже неможливо, так як у більшості судових рішень такі дані не зазначаються. Але, використовуючи дані про спеціальне звання, можна певною мірою умовно вирахувати середній стаж роботи офіцерів в правоохоронних органах (рис. 10).

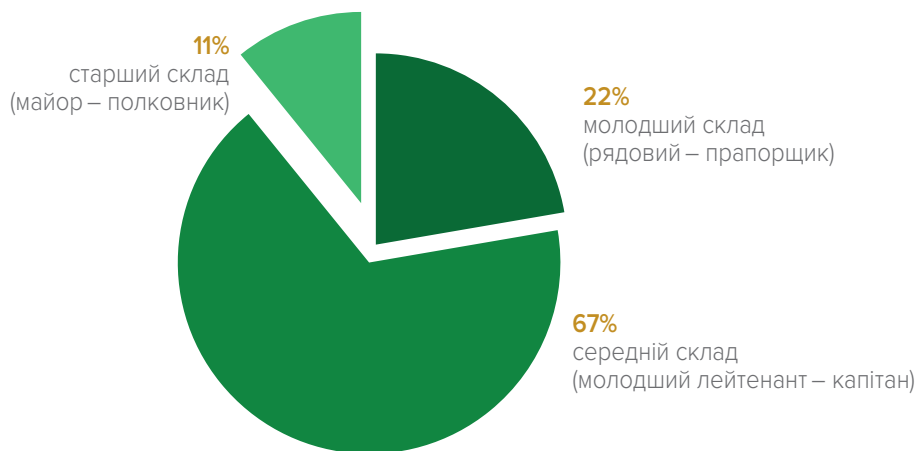


Рис. 10

Розподіл суб'єктів неналежного поводження за спеціальними званнями

28 Інтерв'ю з жертвою неналежного поводження.

29 Фокус-група з адвокатами.

30 Інтерв'ю з жертвою неналежного поводження.

Із наведеної діаграми можна зробити декілька умовних висновків:

- неналежне поведження найчастіше застосовують працівники поліції (міліції), які мають вищу освіту – 89 % (спеціальні офіцерські звання мають переважно особи з вищою освітою). Тобто, до катувань та неналежного поведження вдаються особи, які закінчили вищі навчальні заклади, більшість з них мають вищу юридичну освіту (профільна освіта у системі навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ (Національної поліції));
- найчастіше неналежне поведження застосовують особи, які працюють від 1 до 10 років – 67 % (середній строк служби від спеціального звання лейтенанта до капітана включно, за умови, що особа прийшла на службу до правоохоронного органу, маючи вищу освіту). Водночас 11% осіб, визнаних винними у неналежному поведженні, мали спеціальні офіцерські звання старшого складу – від майора до полковника. Ці особи працювали в правоохоронних органах понад 10 років та, маючи значний досвід роботи в різних сферах правоохоронної діяльності, застосовували неналежне поведження. Це наштовхує на думку про те, що зазначена категорія осіб використовувала неналежне поведження і катування упродовж всієї своєї діяльності і «попалася» (притягнута до відповідальності) випадково, завдяки наполегливості жертв неналежного поведження чи представників громадськості.

Важливо відзначити, що більшість випадків неналежного поведження вчиняються за участі двох і більше працівників поліції (міліції) (рис. 11).



Рис. 11
Характеристика групового вчинення неналежного поведження

ЖЕРТВА НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ:

«... Забрали меня с утра с дома, привезли в райотдел. Сначала выдавали ляпасы, потом сбили с ног. Было несколько человек ...»³¹.

Зазначені дані свідчать про те, що незаконні дії працівників поліції (міліції) у вигляді неналежного поведження часто знаходять підтримку у колег. І працівники поліції (міліції) або холоднокрівно спостерігають за незаконними діями своїх колег (що також підпадає під статтю 1 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання), або допомагають колегам вчиняти дії, що кваліфікуються як тяжке кримінальне правопорушення.

31 Інтерв'ю з жертвою неналежного поведження.

ВИТЯГ З ВИРОКУ СУДУ:

«...Обвинувачені ОСОБА_2, ОСОБА_3, ОСОБА_1, явно перевищили надану їм владу, умисно, бажаючи продемонструвати свою вагомість та зверхність, усвідомлюючи протиправність своїх дій та настання наслідків ..., продовжили свої незаконні дії.

Так, обвинувачений ОСОБА_1, незважаючи на фізичне утримання потерпілого ОСОБА_7 обвинуваченими ОСОБА_2 та ОСОБА_3, без попередження про намір застосовувати заходи фізичного впливу, незаконно, умисно наніс правою рукою цілеспрямований удар потерпілому ОСОБА_7 в лобну ділянку голови справа»³².

Розглядаючи питання суб'єкта вчинення неналежного поводження, вважаємо за необхідне відобразити правову позицію Європейського суду з прав людини щодо заборони неналежного поводження з боку приватних осіб. Стаття 3 Конвенції вимагає від держави вжиття заходів, спрямованих на забезпечення того, щоб особи, які перебувають під її юрисдикцією, не були піддані неналежному поводженню, у тому числі і з боку приватних осіб³³. Національні органи влади не повинні створювати враження, що вони готові залишити таке поводження безкарним³⁴.

У процесі аналізу окремих судових рішень, зокрема вироку Яготинського районного суду Київської області (справа № 382/1058/15-к), встановлено, що у катуванні затриманої особи, разом із працівниками поліції, брав участь і потерпілий від злочину, у вчиненні якого ця особа підозрювалася³⁵. При цьому ступінь жорстокості дій потерпілого просто вражає.

ВИТЯГ З ВИРОКУ СУДУ:

«... Власник скотобійні наніс один удар кулаком лівої руки під праве око потерпілого, після чого взяв до рук газову горілку, запаливши її дав зрозуміти оперуповноваженим сектору карного розшуку, що буде використовувати її для катування потерпілого. Після чого, підпалив вказаною газовою горілкою праве стегно, тулуб та праву кисть потерпілого, чим заподіяв останньому сильного фізичного болю. Продовжуючи виконання спільного злочинного умислу один із оперуповноважених працівників сектору карного розшуку наніс два удари кулаком лівої руки під праве око потерпілого, один удар кулаком правої руки під ліве око та один удар кулаком правої руки в ліву частину голови над вухом, чим заподіяв останньому сильного фізичного болю ...»³⁶.

Аналогічні випадки участі потерпілих у катуванні також відображені в інших кримінальних справах.

Фактично, на підставі наведених даних, можна дійти висновку про те, що окремі працівники міліції/поліції не тільки самі застосовують неналежне поводження до людини, а й сприяють цьому явищу, шляхом надання можливості приватним особам вчиняти насильницькі дії стосовно затриманих осіб.

Досить поширеною є думка, зокрема серед правоохоронців, що неналежне поводження застосовується вкрай рідко, й лише у випадках розкриття особливо тяжких злочинів, коли

32 Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 22.09.2016 (справа № 161/1372/16-к).

33 Рішення ЄСПЛ у справах «Milena Felicia Dumitrescu v. Romania», пункт 50, «O' Keffe v. Ireland», пункт 144.

34 Рішення ЄСПЛ у справі «Margus v. Croatia», пункт 126.

35 Вирок Яготинського районного суду Київської області від 27.12.2016 (справа № 382/1058/15-к).

36 Вирок Шахтарського міськрайонного суду Донецької області від 06.11.2012 (справа 0554/1867/2012).

іншими шляхами, на їхню думку, розкрити злочин неможливо. Проте, як свідчать дані, наведені на рис. 12, переважно потерпілі від неналежного поведження підозрювались у вчиненні нетяжких кримінальних (наприклад, крадіжка – 33 %) чи взагалі адміністративних правопорушень (34 %).

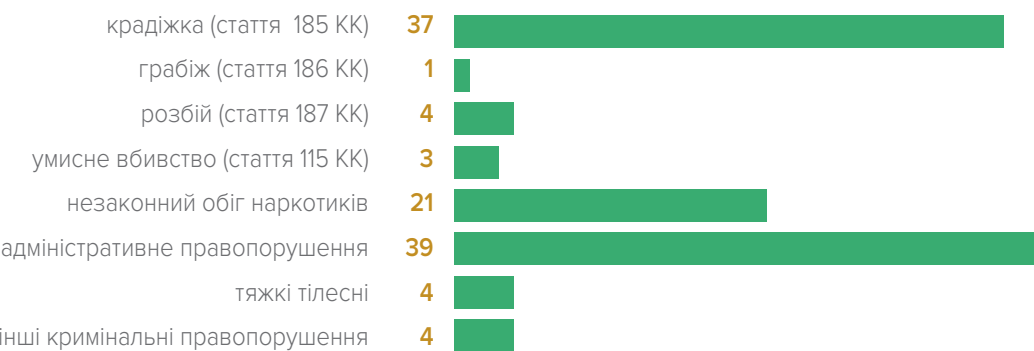


Рис. 12
Категорії правопорушень, у вчиненні яких підозрювалися потерпілі від неналежного поведження

Ці дані можуть свідчити про те, що неналежне поведження є поширеною «робочою» практикою діяльності правоохоронців, адже саме ці категорії злочинів є найбільш поширеними сьогодні в Україні.

2.2

ФОРМИ ТА СПОСОБИ НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ З БОКУ ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ/ПОЛІЦІЇ

Як уже зазначалося нами, у межах дослідження були проаналізовані й вирoki суду за частиною 2 статті 365 та статтею 127 КК України. На рис. 13 представлені дані щодо найбільш поширених форм неналежного поведження з боку правоохоронців (сумарні дані за двома статтями).

Варто підкреслити, що в цьому контексті йдеться не про усі випадки застосування сили з боку правоохоронців, а саме про явне перевищення або безпідставне застосування сили, що було встановлено відповідним вироком суду (більш детально про пропорційність застосування сили йдеться у розділі 3.3).

Результати аналізу свідчать, що найбільш поширеними формами є побиття руками та ногами по різних частинах тіла, включаючи й голову, що значно посилює вірогідність настання тяжких наслідків для потерпілого.

Крім побиття руками та ногами, до найбільш поширених форм неналежного поведження можна віднести психологічний тиск на підозрюваного, побиття гумовими кийками та застосування кайданок.

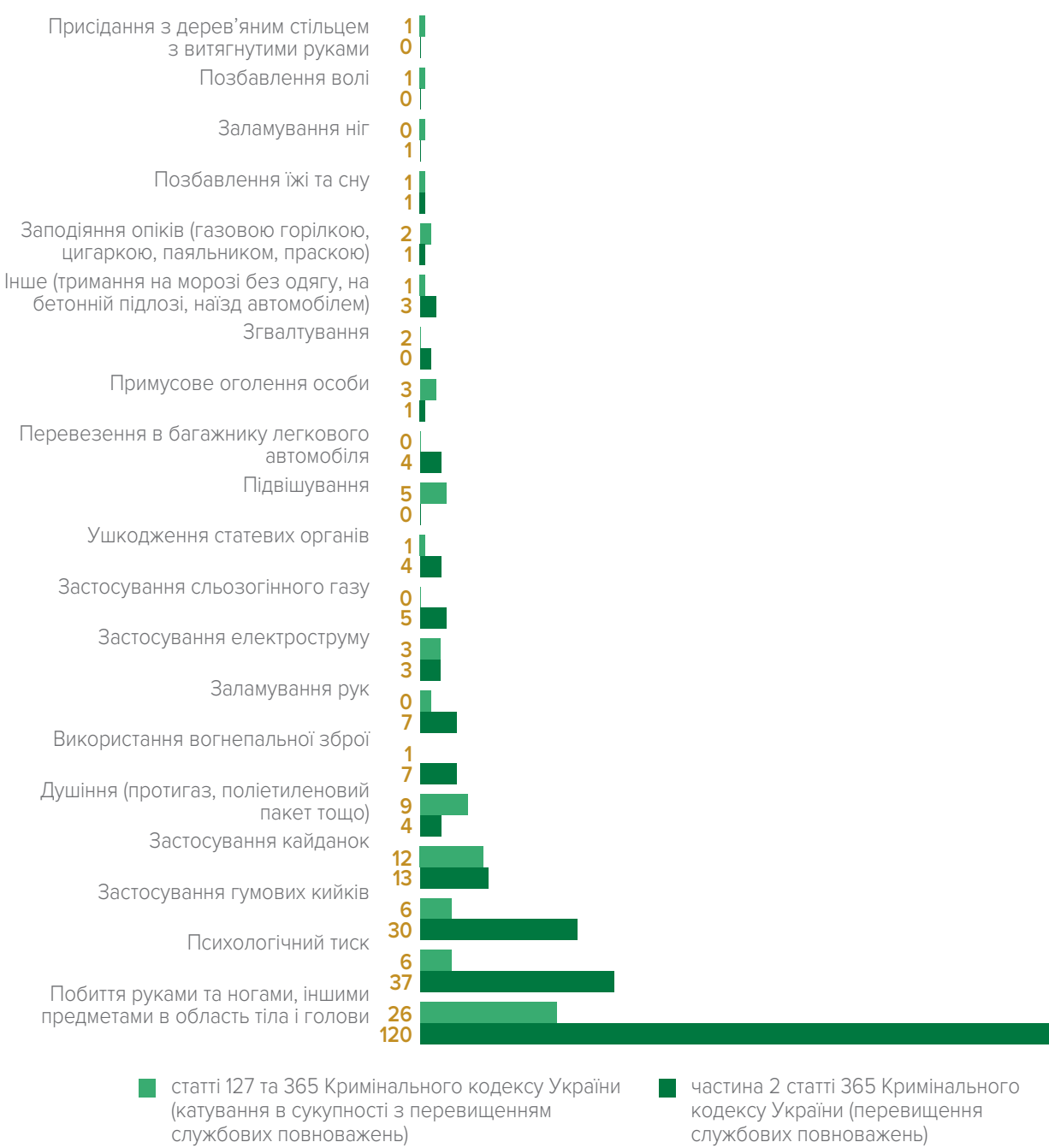


Рис. 13
Форми неналежного поводження
(сумарно за статтями 127 та 365 (частина 2) Кримінального кодексу України)

Особливе занепокоєння викликають найбільш жорстокі форми неналежного поводження, що пов'язані із заподіянням потерпілому особливо сильних страждань. Зокрема, йдеться про підвішування, застосування газової горілки та праски, протигазу та поліетиленових пакетів, застосування електроструму до затриманих тощо. До особливо жорстоких форм насилля варто віднести й згвалтування, тримання на морозі без одягу тощо.

На рис. 14 наведено дані щодо найбільш жорстоких форм неналежного поводження, що були визнані національними судами як катування (стаття 127 Кримінального кодексу України).

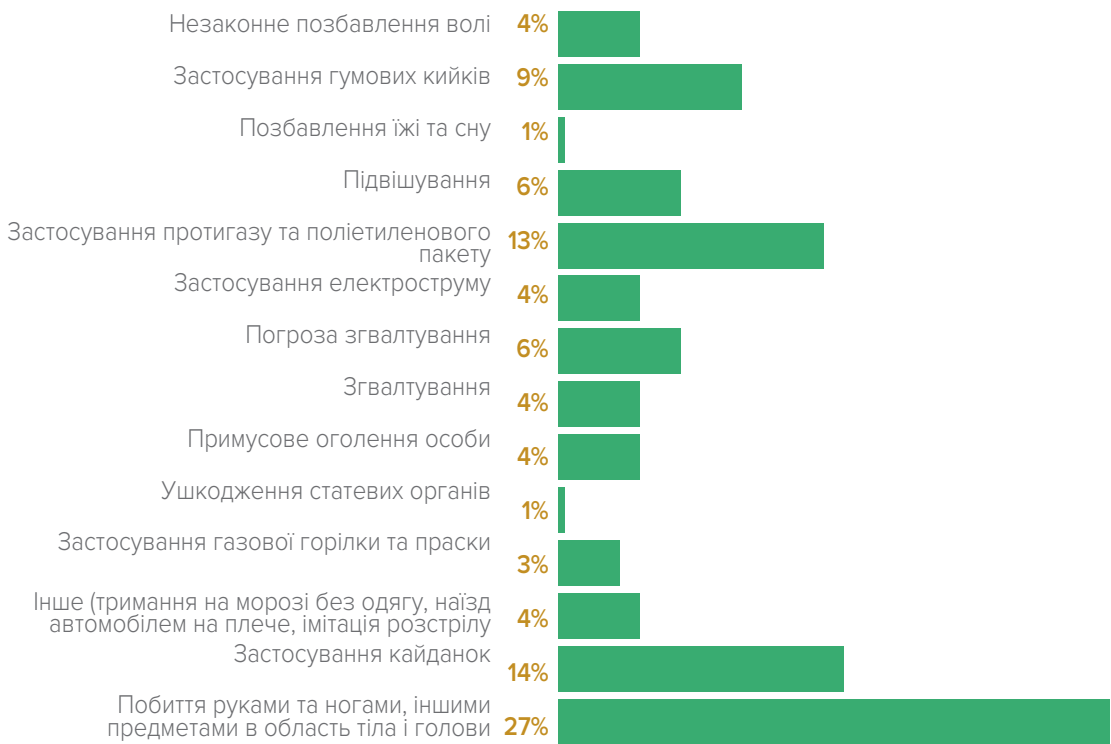


Рис. 14
Форми неналежного поведіння (стаття 127 Кримінального кодексу України)

Наведемо витяг з одного із судових рішень за статтею 127 Кримінального кодексу України, який надає всю повноту уявлення про найбільш жорстокі прояви катувань, що мають місце у діяльності правоохоронців:

ВИТЯГ З ВИРОКУ СУДУ:

«Получив отказ потерпевшего, сотрудники милиции повалили его на пол в кабинете и стали избивать, нанося множество ударов руками, обутыми ногами и резиновой дубинкой по голове, туловищу, верхним и нижним конечностям. В дальнейшем с целью причинения особо сильных мучений и физической боли сотрудник милиции стал ногой на его запястья, на которых были надеты металлические наручники.

Затем один из сотрудников милиции сжимал металлическими плоскогубцами половой член, причиняя особо сильные мучения и страдания, и этими же плоскогубцами пытался вырвать ему зубы.

С целью прекращения в отношении насильственных действий потерпевший нанес себе металлическими ножницами не менее трех ударов в область поясницы справа»³⁷.

Наявність подібних практик підтвердили й експерти, а також жертви неналежного поведіння під час фокус-груп та інтерв'ю.

СУДДІ:

«З того, що можна побачити в рішеннях чи скаргах, які потрапляють в справу, то більше застосовуються силові заходи у вигляді ударів, придушень тощо. Рідше мені потрапляли такі «витончені» заходи, як то електричний струм чи з

37 Вирок Шахтарського міськрайонного суду міста Донецька від 16.11.2012 (справа № 0554/1867/2012).

посяганням на сексуальні речі, оскільки і не кожен підозрюваний заявляє в повному обсязі про те, що до нього застосовувалось. Тому, середньостатистично, це фізичний та психологічний тиск, у виді погроз їм, родичам з погрозами додаткової справи, чи посадку до якихось специфічних суб'єктів, тобто це вже від фантазії залежить»;

«Классически – физическое и психологическое насилие»³⁸.

ПРОКУРОРИ:

«Були випадки, коли били коментованим кодексом по голові, пакети на голову надівали, розтяжки, і просто нанесення тілесних ушкоджень в різні частини тіла»;

«Вивозили в посадку, застосовували протигаз, 10 годин возили по лісі в кайданках, через місяць на руках були шрами від кайданок»;

«Я зустрічав підключення тіла людини до електроструму»³⁹.

ЖЕРТВИ КАТУВАННЯ:

«Спочатку працівники поліції били мене в живіт, застосовували тортури, ламали пальці потім відвели до наступного кабінету. Прийшло 5 хлопців в цивільному одязі, вділи кайданки і пластиковими пляшками били по голові. Били ногами, одівали на голову противогаз і перекривали повітря. Підвішували на палку і дуже сильно збивали бутилкою по вухах. Тортури були сильні і дуже важко було терпіти. Під час перекривання повітря я втрачав декілька раз свідомість. Слідчий декілька раз приходив і пропонував підписати що це я винний. Від 10 год. ранку до 14 год. вони знущались наді мною. Коли помістили в ізолятор, підсадили дядьку який сказав – якщо не зізнається, то він його заріже та з'їсть до ранку».

«Один з поліцейських приніс протипожежний лом, вони обмотали мої руки скотчем і підвісили на лом. Я кричав від гострого болю, а вони продовжували мене бити і залякувати. Погрожували якщо я не підпишу папери, то вони згвалтують мене поліцейською палицею, знімуть на відео і покажуть в тюрмі, де я по-любому очутюсь. Потім у підвішеному стані, одягали пакет на голову і пускали газ... Я втратив свідомість. Коли прийшов до тями – вони сміялись та продовжували»⁴⁰.

2.3

МІСЦЕ ВЧИНЕННЯ НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ

За результатами аналізу вироків, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень та винесеними національними судами в період з 2012 по 2017 роки за статтю 127 та частиною 2 статті 365 Кримінального кодексу України, ми можемо побачити, що у 41% випадках катування відбувалось у службових кабінетах працівників.

³⁸ Інтерв'ю із суддею.

³⁹ Фокус-група з прокурорами.

⁴⁰ Інтерв'ю з жертвою неналежного поводження.

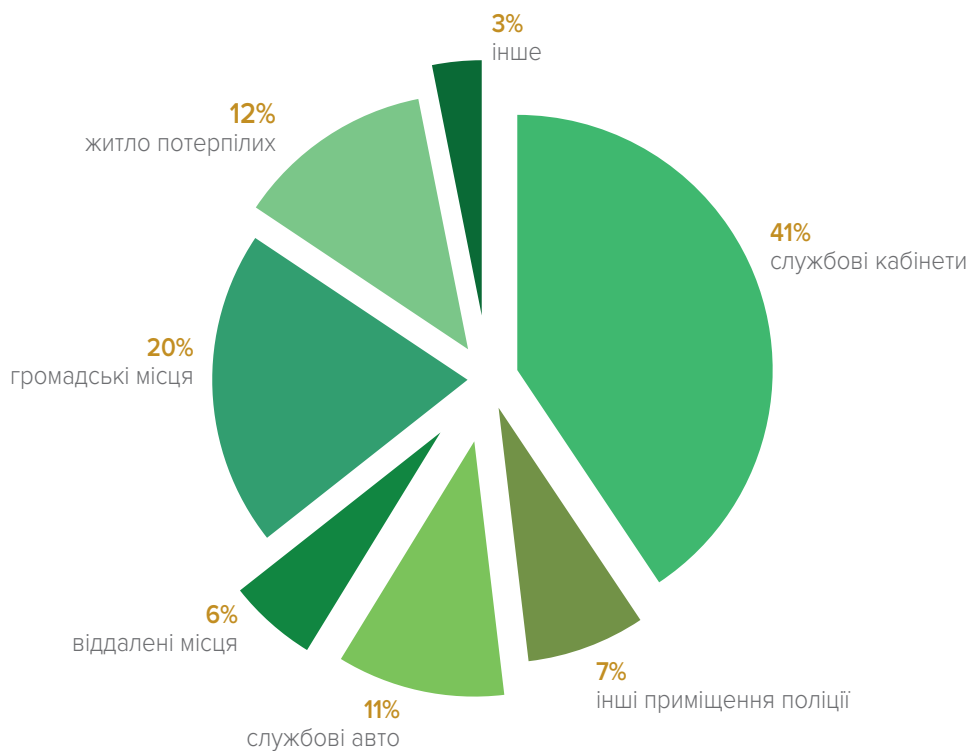


Рис. 15
Місце вчинення неналежного поведіння

ВИТЯГ З ВИРОКУ СУДУ:

«ОСОБА_6, перебуваючи на службі, будучи службовою особою, знаходячись в службовому кабінеті №умисно, явно виходячи за межі наданих йому владних повноважень, наніс ОСОБА_2 декілька ударів долонями обох рук в ліву та праву скроні та 1 удар долонею лівої руки в праву сторону обличчя...»⁴¹.

СУДДІ:

«...Как правило, пытали в кабинетах, где опрашивали ...»⁴².

Це свідчить про те, що в кабінетах простіше працювати із затриманою особою, так як до службового кабінету не може вільно потрапити стороння особа (наприклад, про прибуття адвоката до затриманої особи працівника сповіщає черговий), а колеги, про що ми зазначали вище, зазвичай «заплющують очі» (якщо випадково побачать).

Ще одним місцем, що часто використовується для застосування катувань, є службовий автомобіль. В 11% випадків неналежне поведіння відбувалось саме в них.

АДВОКАТ:

«... Людину грузять в багажник і в понеділок везуть до ... відділку Нацполіції. ... По середу особа без оформлення перебувала у відділку поліції. Особу не могли помістити в ІТТ і вона випрашувала їсти ...»⁴³.

41 Вирок Апеляційного суду Київської області від 23.04.2014 (справа № 377/444/13-к).

42 Інтерв'ю із суддею.

43 Фокус-група з адвокатами.

ЖЕРТВА НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ:

«... Поліцейські йому на голову наділи мішок, наділи кайданки, кинули під пасажирське сидіння в машину та повезли, як з'ясувалося до ... відділу поліції міста У машині всю дорогу поліцейські били по голові, по тілу, це робили нічого не пояснюючи ...»⁴⁴.

У службовому автомобілі затримана особа перебуває у стресовому стані, часто не розуміючи, хто і за що її затримав чи навіть викрав. Знаючи про такий стан та вдаючись до неналежного поводження, працівники поліції намагаються отримати якнайбільше первинної інформації.

У 7 % випадків неналежне поводження застосовувалось в інших приміщеннях територіальних підрозділів поліції (міліції).

ВИТЯГ З ВИРОКУ СУДУ:

«Продовжуючи залякувати неповнолітнього, перевищуючи свої владні повноваження, ОСОБА_5 та ОСОБА_6 завели ОСОБА_8 до гаражу НОМЕР_3, де погрожували одягти йому протигаз і перекрити доступ повітря, після чого ОСОБА_5 та ОСОБА_6 завели його до гаражу НОМЕР_4, де був мішок із залишками трави, схожої на коноплю, ОСОБА_6 взяв з мішку жменю трави, перетер її в руках та пригрозив ОСОБА_8 покласти останньому до кишені, щоб в подальшому притягнути останнього до відповідальності за зберігання наркотиків. В подальшому ... відвів ОСОБА_8 у гараж НОМЕР_2, де знову в присутності ОСОБА_5 поставив його обличчям до стіни, розсунув ноги на ширину плечей і наказав обпертися руками на стіну, після чого, перевищуючи владні повноваження, наніс гумовим кийком 2-3 удари по сідницях»⁴⁵.

ВИТЯГ З ВИРОКУ СУДУ:

«...В подальшому, о 01:35:12, всі перемістились у коридор, що веде з фойє до виходу у внутрішній двір, де обвинувачений ОСОБА_1, спільно з обвинуваченими ОСОБА_2 та ОСОБА_3, продовжили незаконно, за відсутності на те підстав, застосовувати, упродовж тривалого періоду, включно до 01:38:25 год., 13.07.2015 року, заходи фізичного впливу щодо потерпілого ОСОБА_7, зокрема наносити йому численні умисні удари руками, ногами по різних частинах тіла, чим заподіяли йому тілесні ушкодження та фізичний біль....»⁴⁶.

У 20 % неналежне поводження відбувається у громадських місцях. У цьому разі важливо зазначити, що, як правило, такі дії правоохоронців відбуваються на очах у інших громадян, що, своєю чергою, вкрай негативно впливає на ставлення громади до поліції у цілому.

ЖЕРТВА НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ:

«...Ударили (возле подъезда) в лицо, после того, как упал, били ногами ...»⁴⁷.

ВИТЯГ З ВИРОКУ СУДУ:

«...На подвір'ї позаду зазначеного будинку на асфальтованій площадці ОСОБА_5 наздогнавши ОСОБА_3 та ОСОБА_2, які вели його онука, намагався дізнатись причину затримання та встановити осіб які супроводжують його онука, оскільки особи які вели його онука не перебували у форменому одязі працівника міліції. Після цього

44 Інтерв'ю з жертвою неналежного поводження.

45 Вирок Обухівського районного суду Київської області від 22.04.2013 (справа № 372/396/13-к).

46 Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 22.09.2016 (справа № 161/1372/16-к).

47 Інтерв'ю з жертвою неналежного поводження.

ОСОБА_2 перевищуючі свої службові повноваження, умисно, явно виходячи за межі наданих йому повноважень, розвернувшись обличчям до ОСОБА_5 безпричинно наніс ОСОБА_5 удар кулаком в обличчя від чого останній впав ...»⁴⁸.

У 12 % випадках неналежне поведження відбувається у домоволодінні особи.

ЖЕРТВА НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ:

«... Знаходився біля дому ... Працівники поліції підбігли та коли він підтвердив свою особу, вони звалили на землю та почали бити ногами по всьому тілу, нічого не пояснюючи. Я голосно кричав від страшного болю, що чули усі сусіди ...»⁴⁹.

ВИТЯГ З ВИРОКУ СУДУ:

«...Далі, ОСОБА_5, ОСОБА_6 та ОСОБА_7 ... незаконно, без дозволу володільців, проникли до літньої кухні, в якій проживав ОСОБА_2, де перевищуючи владу, ОСОБА_5 підійшов до ОСОБА_2, який лежав на ліжку, і виражаючись нецензурними словами став вимагати від нього одягатися та слідувати з ними в ..., а коли ОСОБА_2 відмовився, то ОСОБА_5, наніс ОСОБА_2 удар рукою в груди та декілька ударів руками по обличчю, заподіявши йому сильну фізичну біль. Після цього, до ОСОБА_2 підійшли ОСОБА_6 та ОСОБА_7, які згідно попередньої домовленості нанесли йому по одному удару рукою в обличчя, заподіявши сильний фізичний біль, і, далі утримували його за руки, а ОСОБА_5 наніс декілька ударів рукою ОСОБА_2 в груди»⁵⁰.

Також для неналежного поведження часто використовуються місця, що знаходяться подалі від очей випадкових свідків. Наприклад, затриманих для спілкування у 6 % випадків вивозили до лісосмуг.

ПРОКУРОР:

«... Випадок по особі, що працівники поліції вивозили в посадку, близько 10 годин і протигаз застосовували, кайданки, ...майже добу тримали в кайданках ...»⁵¹.

ЖЕРТВА НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ:

«... Через деякий час під'їхав поліцейський автомобіль з двома поліцейськими у однострою, на якому особу вивезли за межі курортної зони та висадили його разом з двома новими знайомими з бару в лісосмузі. Після від'їзду поліцейської машини особи, що представлялися робітниками кримінальної поліції, останні почали наносити йому удари руками та ногами по різним частинам тіла та голови ...»⁵².

Під час проведення фокус-груп та інтерв'ю експерти згадували й ізолятори тимчасового тримання як місце, де відбувається неналежне поведження із затриманими. При цьому, суб'єктами такого поведження, як правило, виступають не працівники ізолятору, а оперативні співробітники, які чинять тиск на підозрюваних осіб.

АДВОКАТ:

«... У моїй практиці є випадки катувань в ІТТ, так як до затриманих є вільний доступ до затриманих оперативних працівників ...»⁵³.

48 Вирок Хустського районного суду Закарпатської області від 30.10.2012 (справа № 1-74/12).

49 Інтерв'ю з жертвою неналежного поведження.

50 Вирок Чортківського районного суду Тернопільської області від 30.07.2012 (справа № 1916/688/2012).

51 Фокус-група з прокурорами.

52 Інтерв'ю з жертвою неналежного поведження.

53 Фокус-група з адвокатами.

Водночас, після зміни підпорядкування ізоляторів тимчасового тримання від начальників відділів поліції керівникам Головних управлінь Національної поліції, кількість випадків неналежного поводження у них зменшилась.

Аналіз даних медичних закладів щодо місць вчинення та обставин отримання тілесних ушкоджень постраждалими особами, які звернулись за медичною допомогою, фактично підтверджує перелік місць застосування сили з боку правоохоронців, хоча й надає їх дещо інше співвідношення (рис. 16).

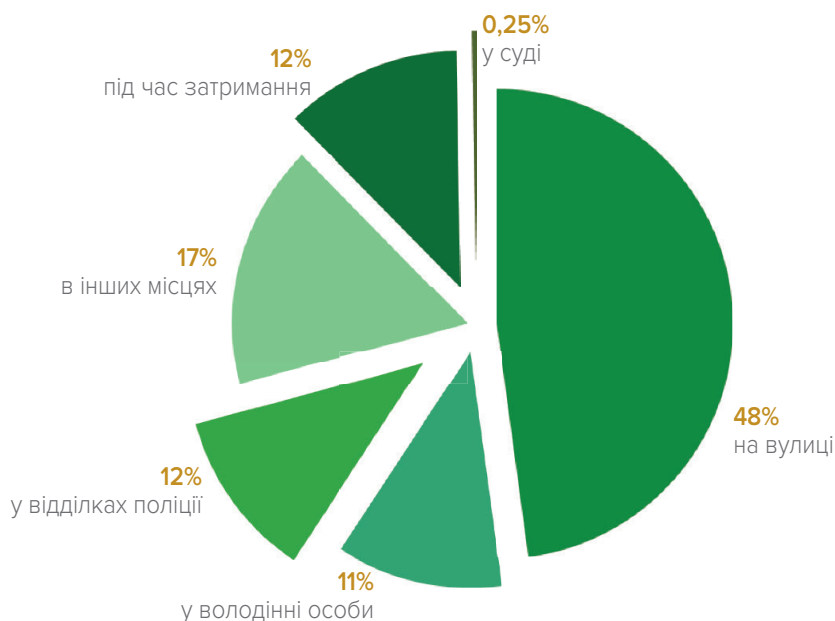


Рис. 16

**Місця (обставини) отримання тілесних ушкоджень
(разом 2015–2017 роки)**

Як можна побачити, майже половина осіб скаржиться на заподіяння їм тілесних ушкоджень на вулиці – 47,86 % з усіх випадків застосування сили. А це, своєю чергою, свідчить, що застосування сили відбувається на очах у свідків.

Також велику частку займають інші громадські місця заподіяння тілесних ушкоджень – 16,82 % від усіх фактів звернень (здебільшого до таких місць віднесені залізничні вокзали, нічні клуби, медичні заклади та навіть заклади освіти).

12,11% тілесних ушкоджень заподіюються при затриманні. Під час вивчення діагнозів та описів тілесних ушкоджень, складених медичними працівниками, дуже часто зустрічаються ушкодження кінцівок, у тому числі і явні сліди застосування кайданок.

У 11,41% та 11,56 % випадків відповідно заподіяння тілесних ушкоджень відбувається у домоволодінні особи чи у відділку поліції.

Якщо аналізувати відсоткове співвідношення місць та обставин заподіяння тілесних ушкоджень за роками, то можна побачити, що частка випадків застосування сили на вулиці та в громадських місцях дещо зросла 2017 року порівняно з 2015-2016 роками. При цьому відмічається незначне зменшення відсоткового співвідношення випадків, що мають місце у відділах поліції, а також під час затримання (табл. 4).

Табл. 4
Розподіл місць вчинення неналежного поведження за роками

Місце (обставина) нанесення тілесних ушкоджень	2015 рік	% у 2015 році	2016 рік	% у 2016 році	2017 рік	% у 2017 році	загальна кількість випадків	% за три роки
на вулиці	592	48,64	790	47,42	1140	47,78	2522	47,86
у володінні особи	147	12,08	198	11,88	256	10,73	601	11,41
у відділах поліції	168	13,80	182	10,92	259	10,85	609	11,56
в інших місцях	181	14,87	228	13,69	477	19,99	886	16,82
під час затримання	127	10,44	262	15,73	249	10,44	638	12,11
у суді	2	0,16	6	0,36	5	0,21	13	0,25
Усього	1217	100,00	1666	100,00	2386	100,00	5269	100,00

Відмінність у визначенні місць, порівняно з даними аналізу судових рішень, пояснюється тим, що медичні заклади фіксують усі випадки застосування сили з боку правоохоронців, й неналежне поведження серед них займає лише певну частину.

Водночас аналіз судових рішень проводився саме за фактами катувань та перевищення влади. Відповідно, для катувань, як найбільш жорстокого виду неналежного поведження, що застосовується із спеціальною метою, притаманні місця, які більш приховані від очей сторонніх спостерігачів.

РОЗДІЛ III

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ, ЩО СПРИЯЮТЬ НЕНАЛЕЖНОМУ ПОВОДЖЕННЮ

3.1

ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ПРИЧИН ТА УМОВ, ЩО СПРИЯЮТЬ НЕНАЛЕЖНОМУ ПОВОДЖЕННЮ

На рис. 17 наведені дані щодо причин застосування неналежного поведіння з боку працівників поліції, що були встановлені під час досудового розслідування органами прокуратури, а також під час судового розгляду за статтею 127 та частиною 2 статті 365 Кримінального кодексу України. Саме за цими статтями наразі органи досудового розслідування й здійснюють кваліфікацію злочинів, пов'язаних із застосуванням насильства з боку правоохоронців (більш детально про кваліфікацію див. розділ 3.4.3).



Рис. 17
Причини неналежного поведіння
(аналіз вироків суду за статтею 127 та частиною 2 статті 365 КК)

Як можна побачити, із значним відривом перше місце серед причин неналежного поведіння посідає «отримання зізнання у вчиненні злочину». До цієї категорії причин належать й «отримання відомостей чи визнання від третьої особи», а також «отримання відомостей

про осіб (співучасників), причетних до вчинення злочинів», адже дії правоохоронців в усіх цих випадках спрямовані на отримання певної інформації від затриманої особи. При цьому насильство виступає як основний «інструмент» отримання таких даних.

На другому місці серед найбільш поширених причин – «покарання особи за певні дії або за дії третіх осіб, у вчиненні яких вони підозрюються». До цієї категорії ми віднесли доволі широкий спектр випадків, починаючи від побиття особи за сам факт вчинення нею правопорушення й закінчуючи застосуванням насильства на ґрунті неприязних стосунків, що раптово виникли під час спілкування між правоохоронцем та потерпілим від неналежного поведіння.

На другому місці – залякування затриманої особи. Варто зазначити, що, як правило, залякування не є самостійною причиною, а скоріше виступає як «допоміжний засіб» для досягнення іншої мети неналежного поведіння. Найбільш розповсюдженими формами залякування є погрози застосування фізичного насильства, притягнення до кримінальної відповідальності, погрози щодо близьких осіб затриманої особи тощо (більш детально про форми неналежного поведіння йдеться у розділі 2.2).

Значне поширення неналежного поведіння має місце під час затримання підозрюваної особи, й, як правило, проявляється у непропорційному або ж безпідставному застосуванні сили, що не викликана поведінкою чи діями особи, яка затримується (див. розділ 3.3).

Під час дослідження були зафіксовані й випадки застосування катувань та жорстокого поведіння з метою отримання неправомірної вигоди. До цієї категорії, як правило, належать випадки вимагання коштів від підозрюваних осіб за непритягнення їх до кримінальної відповідальності. Однак трапляються й факти вчинення тяжких злочинів загально-кримінальної спрямованості, таких як пограбування. Свої дії у таких випадках правоохоронці намагаються маскувати під процесуальні дії, такі як обшук, наприклад, вилучаючи кошти та цінності в межах його проведення без належної фіксації.

У подальших розділах ми розглянемо більш детально окремі з наведених причин неналежного поведіння, а також умови, що сприяють існуванню цього явища. Крім того, розглянемо й таку причину, як безкарність правоохоронців за подібні випадки, адже, як відомо, відсутність належного покарання за злочин створює підґрунтя для рецидиву. Катування ж є не чим іншим, як злочином, за який передбачена кримінальна відповідальність.

3.2

ОТРИМАННЯ ЗІЗНАННЯ ТА ІНШИХ СВІДЧЕНЬ ВІД ПІДОЗРЮВАНОЇ ОСОБИ

Нова редакція Кримінального процесуального кодексу України, який вступив в дію наприкінці 2012 року, встановлює низку запобіжників, що мали нівелювати практику вибивання зізнань у підозрюваних осіб щодо їх причетності до вчинення правопорушень.

Так, зокрема, відповідно до вимог частини 2 статті 87 Кримінального процесуального кодексу України суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і

основоположних свобод низку діянь, серед яких й отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження.

Докази, отримані внаслідок катувань, повинні визнаватися судом недопустимими під час будь-якого судового розгляду, крім розгляду, якщо вирішується питання про відповідальність за вчинення зазначеного істотного порушення прав та свобод людини, внаслідок якого такі відомості були отримані⁵⁴.

Важливою новелою нової редакції Кримінального процесуального кодексу України є норма, відповідно до якої суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них⁵⁵.

Законодавцем було передбачено також додаткову гарантію захисту затриманих осіб від неналежного поводження – свободу від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, що була включена до загальних засад кримінального провадження. Відповідно до статті 18 Кримінального процесуального кодексу України свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї передбачає таке:

- жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення;
- кожна особа має право не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти неї, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також бути негайно повідомленою про ці права;
- жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення.

На жаль, результати дослідження свідчать про те, що, попри чіткі законодавчі заборони, отримання зізнань та інших відомостей від підозрюваної особи шляхом застосування насильства залишається одним з основних методів розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

На підтвердження наведемо витяги із судових рішень щодо катувань, вчинених після вступу в дію нової редакції Кримінального процесуального кодексу України.

ВИТЯГ ІЗ СУДОВОГО РІШЕННЯ:

«ОСОБА_1 (оперуповноважений карного розшуку – ред.) з метою примусити ОСОБА_5 зізнатися у вчиненні крадіжок інтернет-телефонних кабелів в смт. Казанка, явно перевищуючи надані йому як представнику влади повноваження, наніс ОСОБА_5 удари долонями по вухах, повторюючи своє запитання щодо здійснення останнім крадіжок, але ОСОБА_5 заперечував свою причетність до крадіжок. У зв'язку з чим, ОСОБА_1 наніс ОСОБА_5 один удар гумовою палицею ПР-73 в потиличну область, численні удари по тулубу зліва, по поперековому відділу спини, від яких останній упав на підлогу і ОСОБА_1 наніс йому декілька ударів ногами по сідницях, стегнах лівої і правої ноги та лівій руці. З метою примусити ОСОБА_5 зізнатись у вчиненні крадіжок інтернет-телефонних кабелів в смт. Казанка, ОСОБА_1 наніс останньому гумовою палицею численні

⁵⁴ Частина 4 статті 87 Кримінального процесуального кодексу України.

⁵⁵ Частина 4 статті 95 Кримінального процесуального кодексу України.

удари по ногах з обох боків, руках з обох боків, поперековому відділу спини, ниркам, від яких ОСОБА_5 втратив свідомість і впав на спину, внаслідок чого його права рука опинилась в дверному отворі, а ОСОБА_1 умисно придавив дверима його великий палець правої руки»⁵⁶.

ВИТЯГ ІЗ СУДОВОГО РІШЕННЯ:

«27 квітня 2015 року близько 15 год. 45 хв. у приміщенні скотобійні за адресою: Київська область, м. Яготин, вул. Ціолковського, 82, ОСОБА_1, будучи доставленим на місце дільничним інспектором міліції сектору дільничних інспекторів міліції ОСОБА_7 ГУ МВС України в Київській області ОСОБА_8 та оперуповноваженим сектору кримінального розшуку ОСОБА_7 ГУ МВС України в Київській області ОСОБА_5, повідомив, що крадіжки м'яса не вчиняв, після чого у ОСОБА_5, ОСОБА_8 та власника скотобійні ОСОБА_6 виник умисел на заподіяння фізичного болю ОСОБА_1 шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого написати розписку ОСОБА_6 про зобов'язання повернути грошові кошти в сумі 9300 грн. та надати відомості про осіб, які вкрали м'ясо з приміщення скотобійні чи визнати за собою вчинення такої крадіжки.

Шляхом вчинення конклюдентних дій, ОСОБА_5, ОСОБА_8 та ОСОБА_6 дійшли змови щодо участі кожного у катуванні потерпілого ОСОБА_1. Так, ОСОБА_6 наніс один удар кулаком лівої руки під праве око потерпілого, після чого взяв до рук газову горілку, запаливши її дав зрозуміти ОСОБА_5 та ОСОБА_8, що буде використовувати її для катування ОСОБА_1. Після чого, підпалив вказаною газовою горілкою праве стегно, тулуб та праву кисть ОСОБА_1, чим заподіяв останньому сильного фізичного болю.

Продовжуючи виконання спільного злочинного умислу ОСОБА_8 наніс два удари кулаком лівої руки під праве око потерпілого, один удар кулаком правої руки під ліве око та один удар кулаком правої руки в ліву частину голови над вухом, чим заподіяв останньому сильного фізичного болю»⁵⁷.

ВИТЯГ ІЗ СУДОВОГО РІШЕННЯ:

«Він (підозрюваний – ред.) знаходився в кімнаті матері, міліціонери зламали міжкімнатні двері, сказали йому, щоб він вийшов, треба поговорити. Він сам вийшов із-за дивана і міліціонери почали його бити. ОСОБА_11 вдарив у живіт, інші також вдарили декілька разів. ОСОБА_11 та ОСОБА_12 заламали руки та вивели з будинку, при цьому ОСОБА_11 поклав свої пальці до його рота, відтягуючи нижню щелепу донизу. Він був без верхнього одягу та без взуття. ОСОБА_10 сказав дружині, щоб вона винесла куртку та взуття. ОСОБА_11 бив його в машині, а ОСОБА_10 сказав, що зараз він у всьому зізнається.

По дорозі до Вільнянського РВ машину зупинили за 1,5 км від с. Українка в лісопосадці. Вивели з машини і били всі втрьох, в тому числі і ногами, по різних частинам тіла, окрім обличчя, вимагали зізнатися в крадіжці. Після побиття ОСОБА_10 наказав встати, відійти від машини та лягти в сніг обличчям донизу, витягнувши руки в сторону. ОСОБА_10 та ОСОБА_11 тримали за руки, а ОСОБА_12 сів в машину та наїхав на нього переднім колесом на плече, а саме, на лопатку, він відчув сильний нестерпний біль. Після цього він встав, надягнув курточку і міліціонери знов почали його бити на протязі хвилин 20. В лісопосадці всього пробули 1,5 години, били весь час, робили три перерви по 10 хвилин, бо міліціонери втомлювалися бити»⁵⁸.

56 Вирок Казанківського районного суду Миколаївської області від 28.12.2005 (справа № 478/2287/14-к, провадження № 1-кп/478/9/2015 (злочин вчинено 02.05.2014)).

57 Вирок Яготинського районного суду Київської області від 27.12.2016 (справа № 382/1058/15-к, провадження № 1-кп/382/1/16 (злочин вчинено 27.04.2015)).

58 Вирок Вільнянського районного суду Запорізької області від 12.01.2015 (справа № 314/1949/13-к, провадження № 1-кп/314/3/2015 (злочин вчинено 15.01.2013)).

Аналогічні дані ми отримали й під час спілкування із жертвами неналежного поводження та експертами під час інтерв'ю та фокус-груп.

ЖЕРТВА КАТУВАННЯ.

«14.08.2017, як виявилось, ми приїхали до Новокаховського відділу поліції, куди мене затягнули до кабінету на другий поверх. В кабінеті ще були люди в цивільному, один з них вдарив мене у груди, після чого я впав. А вони почали мене бити та погрожувати, щоб я підписав якісь папери. Я терпів біль та відмовлявся підписувати. Тоді один з поліцейських приніс протипожежний лом, вони обмотали мої руки скотчем і підвісили на лом... Я кричав від гострого болю, а вони продовжували мене бити і залякувати. Погрожували – якщо я не підпишу папери, то вони згвалтують мене поліцейською палицею, знімуть на відео і покажуть в тюрмі, де я полюбому очутюсь. Потім у підвішеному стані одягали пакет на голову і пускали газ... Я втратив свідомість. Коли прийшов до тями – вони сміялись та продовжували погрожувати».

«... Поліцейські почали мене фізично давити, щоб я написав явку з повинною, так як я відмовився, то вони почали мене бити. Били мене на 4 поверсі Дніпровського відділення поліції у кабінеті. Книжкою били по голові, маленькою битою в область колін та спини, потім один з працівників поліції взяв пакет та передав його іншому, той туди пшикнув з балончику газу та вони його одягнули мені на голову, поки я не втратив свідомість ...».

«...Завели в кабінет працівників поліції, зірвали з правого вуха сережку, все було в крові, почали примушувати надати показання стосовно свого чоловіка, який був у кабінеті навпроти. Була змушена дати показання внаслідок катування ...»⁵⁹.

Варто наголосити, що, на думку експертів, після прийняття нової редакції Кримінального процесуального кодексу України відбулася певна зміна фокусу застосування насильства – наразі насильство спрямоване на отримання не стільки зізнання підозрюваної особи, скільки інформації про докази її причетності до злочину.

СУДДЯ:

«Тут в чому фокус – спочатку йде зізнання, у зізнанні розказують про співучасників, про речові докази, і докази вже збираються як наступний етап після того, як людина вже про щось розказала»⁶⁰.

ПРОКУРОР:

«Все-таки такі факти є, і не зважаючи на те, що явка з повинною вже відсутня як документ, але такі заяви про застосування насильства з метою надання визнавальних показів є. Я вважаю, що це дійсно робиться для того, щоб отримати якісь докази, з'ясувати як це відбувалося і потім вже шукати чи речові докази чи свідків... Якщо особа на досудовому розслідуванні давала визнавальні покази, а далі відмовилася від них, посиляючись на застосування насильства, вони автоматично визнаються недопустимими, але ж на підставі тих свідчень, які вона дала на досудовому розслідуванні, можна знайти якісь інші докази, окрім визнання самої вини»⁶¹.

СЛІДЧИЙ:

«Дело в том, что во многих следственных ситуациях, особенно на первоначальном этапе расследований, показания «подозреваемого», они являются

⁵⁹ Інтерв'ю з жертвами катувань.

⁶⁰ Інтерв'ю із суддею.

⁶¹ Фокус-група з прокурорами.

отправной точкой для сбора доказательств, они являются основанием для выдвижения версий. И версий этих две: то ли он лжет, то ли он говорит правду. Один из способов дальнейшего расследования является проверка его показаний путем проведения следственных действий»⁶².

ОПЕРАТИВНІ ПРАЦІВНИКИ:

«Практически, насилие применяется не для того, чтобы признание получить. Но получается, что доказательства именно таким образом получаются очень часто»;

«Сама велика проблема у тому, що сама прокуратура та слідство вимагають докази, а основним доказом все-таки є зізнання особи у вчиненні злочину, це є одним із основних, і далі вже збираються речові докази причетності цієї особи до злочину»⁶³.

Слідчі поліції та оперативні працівники також звертали увагу на позицію окремих прокурорів, які фактично вимагають визнання вини як необхідної умови для направлення справи до суду.

СЛІДЧІ:

«При наличии доказательств, которые изобличают вину, даже при отсутствии признания вины, это позиция прокуратуры, они спрашивают: «Он признает вину?» Мы отвечаем: «Товарищ прокурор, у нас есть следы пальцев рук, у нас есть довідка з ломбарду, що він здавав ці речі, допустим».... Но прокурор не хочет напрягаться в суде. Это связано с различными причинами. И с низкими профессиональными качествами прокурора, потому что очень много людей, которые идут «по блату». Сидит девочка прокурор: «Он признает вину?» – «Нет, не признает». – «Тогда я подумаю, как-то, давайте, пусть признает вину»;

«По насильственным преступлениям, по кражам, по хулиганкам, по разбоям и грабёжам – когда доказывается участие человека в совершении преступления, конечно, такой момент есть, что прокуратура склоняет работников полиции к получению признания»⁶⁴.

СУДДЯ:

«Прокуратура, так би мовити, наполовину одобряют (застосування насильства – ред.), оскільки у них, на жаль, в багатьох випадках немає стратегічного мислення не того, що буде сьогодні, а чим це все завершиться завтра. Вони поки що мислять категоріями сьогодні є – добре, а що буде завтра – побачимо. А коли та справа буде в суді і що там з нею буде – то вже життя покаже, може, вже і мене не буде на роботі»⁶⁵.

ОПЕРАТИВНИЙ ПРАЦІВНИК:

«Прокуратура, наприклад, ніколи не погодить підозру, якщо не буде вагомих доказів, а одним із самих вагомих є зізнання у вчиненні кримінального правопорушення. Вже після зізнання, коли вже практично буде повна картина злочинного діяння, вже можна буде збирати оперативним працівникам, слідству докази, щоб довести вину цієї особи»⁶⁶.

62 Фокус-група зі слідчими поліції.

63 Інтерв'ю з оперативними працівниками.

64 Фокус-група зі слідчими поліції.

65 Інтерв'ю із суддею.

66 Інтерв'ю з оперативним працівником.

Якщо ж завдяки насильству вдається отримати докази причетності особи до вчиненого злочину, то правоохоронці вживають заходи задля їх легалізації (узаконення), у тому числі шляхом проведення слідчих дій. Одним із найбільш поширених підходів до «узаконення» доказів, отриманих внаслідок катувань, є проведення слідчих експериментів, під час яких підозрювана особа нібито добровільно повідомляє про обставини вчинення злочину та місцезнаходження речових доказів.

СУДДЯ:

«Немає стратегічного мислення, і частково навчилися, що письмовий протокол не буде судом враховуватися, але вони йдуть іншим шляхом, і так би мовити, закріплюють його зізнання на слідчому експерименті, і просовують його в суд як письмовий допустимий доказ, і в багатьох випадках він проходить, оскільки судді не дуже оцінюють, що протокол слідчого експерименту – це ж наполовину письмовий протокол допиту, і тільки друга половина – слідчий. Потрібно розуміти, що слідчий експеримент сьогодні – це не відтворення обстановки подій вчора. Для слідчого експерименту мають бути якісь виключні моменти, а все-рівно в переважній більшості сьогодні слідчий експеримент використовується для закріплення його зізнання, так би мовити, легалізацію. Тому що це вже не називається «протоколом допиту», а «слідча дія», тобто фактично маніпуляція (замилування)»⁶⁷.

АДВОКАТ:

«Вони (поліція – ред.) знаходять особу. Так вони знають, що ця особа скоїла злочин. Доказової частини в них немає. Коли ми ознайомлюємось з матеріалами, ми бачимо, що нашого клієнта налупили або щось пообіцяли. І він дав пізнавальні покази. Крім нього, в них нічого немає. Тому вони вважають, якщо його поб'ють – він скаже. Потім це фіксується на відеокамеру під час слідчого експерименту. І тільки цим вони будуть закріплювати доказову частину. Тільки доказова база – всі знущання йдуть на отримання доказової бази»⁶⁸.

СЛІДЧИЙ:

«Эта ситуация, которая сейчас в УПК, безусловно, может быть правильная, потому что человека могут склонять к оговору себя. Вопрос в том, что нужно собирать другие доказательства. Если их нет, то никто не признает человека виновным. Но вопрос в том, какие доказательства? Иногда под такими доказательствами, как правило, следствие собирает его же показания самооговаривания, которые даны им же, только в рамках других следственных действий. – «Поехали, ты нам покажешь». Он поехал, пальцем ткнул, в протоколе пишется, что он показал»⁶⁹.

СУДДЯ:

«В Національній поліції, мені здається, існує якась тенденція, яка частина практики, яка перетягнулась з минулого. Все-рівно, якщо людина на початку заявить про вину, то вони вважають, що розслідування справи успішне. Якщо він змінить показання, то їх це мало хвилює. Вони вважають, що перше зізнання, особливо закріплене на слідчому експерименті – це шедевр розслідування»⁷⁰.

Окремо варто звернути увагу й на різного роду штучні перепони, що заважають проведенню повноцінного законного розслідування кримінальних правопорушень. Відповідно,

67 Інтерв'ю із суддею.

68 Фокус-група з адвокатами.

69 Фокус-група зі слідчими поліції.

70 Інтерв'ю із суддею.

створюються умови для використання правоохоронцями недозволених методів, включаючи й вибивання зізнань як «найпростішого», на думку правоохоронців, методу розкриття злочинів.

Так, зокрема, під час інтерв'ю та фокус-груп з оперативними працівниками та слідчими порушувалося питання надзвичайної забюрократизованості певних процесуальних процедур, зокрема щодо отримання дозволів на прослуховування мобільних телефонів та зняття інформації з каналів зв'язку. Оперативні працівники, зокрема, вказували на те, що в порушення норм Кримінального процесуального кодексу України апеляційні суди видають такі дозволи лише раз на тиждень. Це створює надзвичайні труднощі для працівників поліції та прокурорів, які мають долати значні відстані та стояти у величезних чергах, адже в цей самий день приїжджають правоохоронці з інших міст області.

ОПЕРАТИВНІ ПРАЦІВНИКИ:

«Отримання зізнання – це найлегший спосіб. Тому що якщо до них поступає оперативна інформація про вчинення особою злочину, чи ряду злочинів, то для того, щоб провести якісь негласні слідчі дії, чи розшукові дії, потрібно пройти купу дозволів, зробити великий обсяг роботи, пройти багато інстанцій. Це, з мого досвіду, щоб зробити невелику негласну слідчу дію, наприклад прослуховування мобільних телефонів, зняття інформації з каналів зв'язку – це потрібно отримати дозвіл у апеляційному суді, наскільки мені відомо, то судді апеляційних судів розглядають клопотання слідства чи оперативних підрозділів один раз на тиждень, хоча в КПК передбачено, що невідкладно, якщо звернувся слідчий чи оперативний працівник чи прокурор»;

«Будемо говорити так: якщо, наприклад, є обласний центр, що розміщений в 150-200 км від населеного пункту, де знаходиться поліція, то йому потрібно в один конкретний день туди їхати (якщо це оперативно-розшукова справа, то це оперативник їде, навіть начальник кримінального відділу, а якщо негласна слідча дія, то їде слідчий із прокурором, який мав би аргументувати чому вони просять). Вони мають їхати фізично. Якщо ми будемо говорити, що у кожній області є 20-30 відділів і відділень, то це можна уявити, скільки людей в один день приїжджають в апеляційний суд, скільки матеріалів»⁷¹.

Окрему увагу оперативні працівники та слідчі звертали й на той факт, що вони самі мають готувати клопотання до суду замість прокурора, а іноді навіть й проекти постанов про проведення негласних слідчих дій замість суддів.

ОПЕРАТИВНИЙ ПРАЦІВНИК:

«Оперативник набирає клопотання до суду на проведення якихось заходів. Ці клопотання він набирає від імені прокурора. Прокурор нічого не набирає, вони ці всі функції повісили на слідчого, якщо це в межах кримінального провадження, а якщо це в межах оперативно-розшукової діяльності, то на оперативного працівника. Від імені прокурора вони готують клопотання і їдуть з ними в апеляційний суд. У більшості випадків, якщо у цьому суді виділений один день, і суддя фізично не встигає видавати всі ці рішення – надання чи ненадання дозволу на проведення цих заходів, то судді вимагають ще тексти набраних постанов про проведення гласних/негласних заходів від їх імені, і в цьому є велика складність для оперативного працівника чи слідчого, тому що він має набирати ці документи і від себе, і від прокурора, і від судді апеляційного суду»⁷².

⁷¹ Інтерв'ю з оперативними працівниками.

⁷² Інтерв'ю з оперативним працівником.

Проблема у цьому разі загострюється тим фактом, що подібні процесуальні документи мають відповідні таємні грифи, відтак готувати їх можна тільки на спеціальних «таємних» комп'ютерах та потім везти на погодження спочатку до прокурора, а потім й до судді. У випадках, коли в ці проекти необхідно внести корективи, слідчий чи оперативний працівник мають повертатися до свого відділку, а потім знов долати весь цей шлях фізично, іноді по кілька разів.

Проте найбільша складність виникає на наступному етапі, вже після отримання відповідної ухвали суду – на етапі отримання роздруківок телефонних розмов, адже правоохоронець може отримати ці дані виключно у центральних офісах мобільних операторів, які розташовані лише у Києві.

ОПЕРАТИВНИЙ ПРАЦІВНИК:

«Ще питання виникає про зняття інформації з каналів зв'язку. Після усіх труднощів з отриманням рішення суду необхідно отримати роздруківки телефонних розмов – для цього треба їхати тільки в Київ, в центральний офіс оператора мобільного зв'язку. Тобто, з усієї України з'їжджаються оперативні працівники, які стоять у кілометрових чергах для того, щоб отримати цю інформацію. Наприклад, щоб йому приїхати з Закарпаття, то це потрібно добу витратити на дорогу, потім він може пробути цілий день там, навіть може не встигнути, бо оператори незалежні люди, так, вони мають виконати ухвалу суду про надання, але у них є свій робочий час, розпорядок. Були такі випадки, коли ти приїхав – здав, а вони кажуть що сьогодні не можуть надати цю інформацію і приходьте завтра»⁷³.

На думку самих правоохоронців, запровадження електронного документообігу між різними суб'єктами системи кримінальної юстиції дало б змогу вирішити зазначені проблеми, скоротити час розслідування й зменшити вірогідність застосування недозволених методів розкриття злочинів.

ОПЕРАТИВНИЙ ПРАЦІВНИК:

«Сейчас еще есть этот документооборот, который никому не нужен. Если бы его сделали весь цифровым, это было бы очень большим плюсом, потому что зачем оперу или начальнику криминальной полиции, зачем ему бегать к прокурору, судье и что-то подписывать и потом с этим бежать в другие суды, а потом из этого суда ему нужно бежать, например, в Киев. Почему не сделать проще – есть определенный вид документа в системе, прокурор или следователь согласовал, оно переправилось ему, а сам прокурор направил судье, судья посмотрел, если ему нужны оригиналы документов, то пускай он их истребует. Если бы поменяли систему документооборота, то было бы очень хорошо, не было бы этой волокиты, и даже процесс расследования и его время намного бы сократилось. Разрешение получили – направили, тебе через сутки пришел ответ и по горячим следам можно было бы раскрыть преступление, и насилия при раскрытии было бы меньше»⁷⁴.

Значний вплив на наявність практики примусу підозрюваної особи до зізнання у причетності до вчинення злочину чинить і так звана «паличкова» система оцінювання ефективності діяльності правоохоронців. Її суть полягає у запровадженні кількісних показників оцінки роботи оперативних та слідчих підрозділів поліції, що постійно порівнюються з аналогічними періодами у минулому році (кварталі, місяці). Незважаючи на неодноразові публічні

⁷³ Інтерв'ю з оперативним працівником.

⁷⁴ Інтерв'ю з оперативним працівником.

заяви Міністра внутрішніх справ Арсена Авакова щодо скасування цієї системи, подібна практика оцінювання роботи правоохоронців фактично не змінилася. Оперативні підрозділи так й оцінюються за кількістю розкритих злочинів, слідчі ж підрозділи мають показники щодо кількості направлених до суду справ.

Основний недолік оцінювання правоохоронців виключно за кількісними показниками полягає у тому, що відбувається зміщення акцентів їх роботи з реальної боротьби зі злочинністю на гонитву за показниками. Своєю чергою, це призводить до того, що для окремого працівника вже може не мати значення, чи справді затримана особа вчинила той чи інший злочин – головне, що вона зізнається у його вчиненні. Більш того, залишається поширеною й практика, коли працівники поліції змушують особу зізнатися у низці нерозкритих злочинів задля покращення показників своєї службової діяльності.

ОПЕРАТИВНИЙ ПРАЦІВНИК:

«Так, звісно були такі випадки, що особи себе обговорювали у вчиненні ряду крадіжок, і це частіше, коли, наприклад, є наркозалежна особа або у суспільстві ця особа веде аморальний спосіб життя, без постійного місця проживання тощо. Якщо він вчинив ряд крадіжок, то вже неважливо вчинив від 2 чи 3 крадіжки, тобто ряд інших нерозкритих злочинів на нього вішається. Це робиться внаслідок паличної системи (показники)».

СЛІДЧИЙ:

«Просто на нас давят, делают смыслом жизни полицейского – привлечь кого-то к ответственности. Это система так долбит людей и поставлено следствие так, что это становится смыслом жизни. Когда ты дело в суд направил, у тебя ненормальная эйфория. Таким образом, сформирована система, что тебе ничего не надо, кроме того, как дело в суд направить. Но это – неправильно. Пусть десять виновных ходят, чем одного невинного наказать. Полицейские должны понимать, что это не является предметом гордости такой. Не должен полицейский получать радость от того, что он дело в суд направляет. Поэтому и идут эти выбивания»⁷⁵.

СЛІДЧИЙ:

«Почему не раскрываются другие преступления? Потому что сто дел в суд надо направить. А зачем мне заниматься каким-то делом резонансным и сложным, если я пойду в Ашан, договорюсь с охраной, и они мне будут в день ловить десять воров. Зачем мне заниматься! А это – палочная система»⁷⁶.

3.3

НЕПРОПОРЦІЙНЕ ЧИ БЕЗПІДСТАВНЕ ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ ПРИ ЗАТРИМАННІ

У межах цього дослідження ми не аналізували власне законність самого затримання з погляду наявності достатніх правових підстав. Ця проблема була досить ґрунтовно вивчена нами під час інших досліджень, що проводилися за участі фахівців Експертного

⁷⁵ Інтерв'ю з оперативним працівником.

⁷⁶ Фокус-група зі слідчими.

центру з прав людини, зокрема у дослідженнях: «Оцінка ефективності функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування затриманих як механізму попередження неналежного поведіння в діяльності поліції»⁷⁷ та «Роль прокурора на досудовій стадії кримінального процесу»⁷⁸.

Водночас під час аналізу судових рішень виявлені кілька практик затримання за відсутності правових підстав, на які ми хотіли б звернути увагу й у межах цього дослідження, зокрема:

- доставлення особи до відділу поліції для участі у слідчих діях на виконання доручення слідчого. Подібна практика є доволі поширеною – слідчі надають доручення оперативним підрозділам на доставлення особи для забезпечення її участі у слідчих діях, посилаючись при цьому на вимоги статті 40 Кримінального процесуального кодексу України.

Однак подібна вимога слідчого є явно незаконною, адже пункт 3 частини 2 статті 40 Кримінального процесуального кодексу України уповноважує слідчого доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам. Затримання ж не є ані слідчою, ані розшуковою дією. Відтак, надання оперативним підрозділам подібних доручень є порушенням чинного законодавства й утворює склад злочину, відповідальність за який передбачена статтею 371 Кримінального кодексу України «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою».

ВИТЯГ З ВИРОКУ СУДУ:

«29.10.2014 року близько 14 год. 10 хв. ОСОБА_3 з метою невідкладного доставлення ОСОБА_6 до приміщення Рівненського МВ УМВС України в Рівненській області за адресою: м. Рівне, вул. Пушкіна, 4, до слідчого Корунова А.О. для участі в проведенні слідчих дій у кримінальному провадженні № 12014180010005121, за попередньою домовленістю зустрівся з ОСОБА_6 поблизу центрального входу до кафе «Адоней» та висловив йому вимогу про негайну явку до слідчого в його супроводі, тобто здійснив виклик ОСОБА_6 в порядку, що не передбачений чинним Кримінальним процесуальним кодексом України або нормами інших нормативних актів. ОСОБА_6 від виконання вказаної вимоги відмовився та повідомив про згоду прибути до слідчого після отримання повістки в установленому законом порядку»;

- доставлення особи до відділу поліції на виконання доручення дільничного інспектора поліції. Варто наголосити, що затримання особи на підставі доручення дільничного, як і у попередньому прикладі, є грубим порушенням вимог чинного законодавства й може розцінюватися як вчинення службового злочину працівником поліції, відповідальність за який передбачена статтею 371 Кримінального кодексу України «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою».

Можна стверджувати, що у цьому разі правоохоронці маскують фактичне затримання особи терміном «доставлення», що у будь-якому разі не додає законності їхнім діям, адже чинне законодавство передбачає чіткі вимоги для здійснення як адміністративного затримання, так і затримання за підозрою у вчиненні злочину.

⁷⁷ <http://ecpl.com.ua/analytics/otsinka-efektyvnosti-sluzhbovyh-osib-vidpovidalnyh-za-zatrymanyh/>.

⁷⁸ <http://ecpl.com.ua/analytics/rol-prokurora-na-dosudovij-stadiji-kryminalnoho-protsesu/>.

ВИТЯГ З ВИРОКУ СУДУ:

«На виконання службових обов’язків та в межах своїх повноважень, ОСОБА_2 (дільничний інспектор – ред.) отримав доручення дільничного інспектора сектору ДІМ Комінтернівського РВ ХМУ ГУ МВС України в Харківській області ОСОБА_6, здійснити виклик ОСОБА_7 до приміщення адміністративної дільниці №10-11 РВ ХМУ ГУ МВС України в Харківській області в зв’язку з надходженням до міліції заяви громадян стосовно прийняття заходів до ОСОБА_7 із-за її неправомірної поведінки за місцем проживання».

Повертаючись до теми неналежного поведіння з боку правоохоронців, варто ще раз наголосити, що такі випадки доволі часто трапляються під час затримання підозрюваної особи і проявляються у надмірному застосуванні сили та спеціальних засобів.

У цьому контексті варто зазначити, що існують детальні міжнародні стандарти щодо застосування сили та спеціальних засобів працівниками правоохоронних органів, що знайшли своє відображення й у національному законодавстві.

Так, зокрема, відповідно до Основоволожних принципів застосування сили та вогнепальної зброї службовцями органів правопорядку щоразу, коли законне застосування сили і вогнепальної зброї неминуче, службовці органів правопорядку повинні:

- (a) виявляти стриманість у такому застосуванні і діяти пропорційно до серйозності порушення і законної мети, яку вони прагнуть досягнути;
- (b) мінімізувати шкоду і травмування та поважати, охороняти людське життя;
- (c) забезпечувати надання медичної та іншої допомоги будь-яким пораненим або потерпілим особам у найкоротші терміни;
- (d) забезпечити, щоб родичі або близькі друзі поранених або потерпілих осіб були повідомлені у найкоротші терміни⁷⁹.

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» поліція під час виконання покладених на неї законом повноважень має право застосовувати поліцейські заходи примусу, до яких належать застосування фізичної сили, спеціальних засобів та зброї⁸⁰.

Стаття 43 Закону України «Про Національну поліцію» визначає чіткий порядок застосування поліцейських заходів примусу. Так, зокрема, поліцейський зобов’язаний заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров’я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є невиправданим або неможливим.

Вид та інтенсивність застосування заходів примусу визначаються з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення. Якщо в результаті застосування заходів примусу є постраждалі особи, поліцейські зобов’язані надавати їм невідкладну медичну допомогу.

Поліцейський може застосовувати фізичну силу, у тому числі спеціальні прийоми боротьби (рукопашного бою), лише:

⁷⁹ Основоволожні принципи застосування сили та вогнепальної зброї службовцями органів правопорядку. (Прийняті восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності та поведіння з порушниками, Гавана, Куба, 27.08-07.09.1990).

⁸⁰ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

- для забезпечення особистої безпеки або/та безпеки інших осіб;
- припинення правопорушення;
- затримання особи, яка вчинила правопорушення, якщо застосування інших поліцейських заходів не забезпечує виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом.

Законом також встановлені чіткі вимоги до поліцейського заходу (стаття 29), відповідно до яких обраний поліцейський захід має бути законним, необхідним, пропорційним та ефективним.

Обраний поліцейський захід є законним, якщо він визначений законом. Поліцейському заборонено застосовувати будь-які інші заходи, ніж визначені законами України.

Обраний поліцейський захід є необхідним, якщо для виконання повноважень поліції неможливо застосувати інший захід або його застосування буде неефективним, а також якщо такий захід заподіє найменшу шкоду як адресату заходу, так і іншим особам.

Застосований поліцейський захід є пропорційним, якщо шкода, заподіяна охоронюваним законом правам і свободам людини або інтересам суспільства чи держави, не перевищує блага, для захисту якого він застосований, або створеної загрози заподіяння шкоди.

Обраний поліцейський захід є ефективним, якщо його застосування забезпечує виконання повноважень поліції.

Однак, попри законодавчі вимоги, випадки порушення працівниками поліції зазначених принципів застосування сили є доволі поширеними. На недотримання цих принципів з боку працівників поліції (міліції) під час затримання неодноразово вказував Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях проти України за статтею 3 Конвенції про захист основоположних прав та свобод людини⁸¹.

Так, зокрема, у своїх рішеннях Суд вказує на те, що стаття 3 Конвенції не забороняє застосування фізичної сили з метою затримання. Проте така сила може застосовуватися тільки за необхідності та не повинна бути надмірною. Відтак, Уряд має довести, що застосування сили до підозрюваної особи під час затримання було викликано її поведінкою, при цьому застосування сили було законним, пропорційним та абсолютно необхідним.

У своєму звіті за результатами візиту до України, що відбувся у період з 21 по 30 листопада 2016 року, Європейський комітет з питань запобігання катуванням вкотре вказав Українському Урядові на необхідність регулярного нагадування працівникам поліції про те, що при здійсненні затримання не слід жодним чином застосовувати сили більше, ніж це необхідно, і що після того, як затримана особа вже перебуває під контролем, не може бути жодних виправдань для нанесення їй ударів (переклад авт.)⁸².

Результати дослідження свідчать, що на практиці правоохоронці досить часто спираються лише на два з чотирьох принципів застосування сили, згаданих у статті 29 Закону «Про Національну поліцію», а саме на законність та ефективність. Вважаючи, що закон дає їм

81 Рішення ЄСПЛ у справах «Силенок та «Техносервіс-плюс» проти України», «Алексахін проти України», «Буглов проти України», «Серіков проти України», «Савін проти України» та ін.

82 Paragraph 16 of the Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 21-30.11.2016.

право застосовувати фізичну силу при затриманні, що дає змогу ефективно, на їхній погляд, виконувати покладені на поліцію завдання, правоохоронці доволі часто забувають про два інші принципи – необхідність та пропорційність застосування сили. Проте важливо пам'ятати, що недотримання цих принципів ставить під сумнів законність затримання в цілому, а в окремих випадках, враховуючи тяжкість наслідків для затриманої особи, може утворювати й склад низки злочинів, передбачених чинним Кримінальним кодексом України.

Найчастіше непропорційне або ж взагалі безпідставне застосування сили при затриманні здійснюється працівниками оперативних підрозділів, дільничними інспекторами поліції, а також працівниками патрульної служби поліції – саме працівники цих структурних підрозділів, власне, найчастіше й мають контакти з громадянами та здійснюють фактичне затримання осіб, підозрюваних у вчиненні правопорушень.

Аналіз судових рішень за частиною 2 статті 365 Кримінального кодексу України дає змогу описати кілька типових ситуацій явно надмірного застосування сили при затриманні:

- застосування сили без попередження до особи, яку передбачається затримати, за відсутності з її боку намагань втекти або чинити активне перешкоджання правоохоронцям. У подібних ситуаціях працівники поліції, як правило, не представляються затриманій особі, не повідомляють причину затримання, а відразу намагаються застосувати щодо неї фізичну силу задля забезпечення доставлення до органу чи підрозділу поліції.

ВИТЯГ ІЗ СУДОВОГО РІШЕННЯ:

«Потерпілий ОСОБА_1 суду повідомив, що 27 серпня 2013 року близько 16 год. разом з ОСОБА_9 та ОСОБА_10 він на автомобілі Volvo приїхав до товариша ОСОБА_11 на АДРЕСА_4, де протягом 30 хвилин пили каву та спілкувалися. Автомобіль залишався навпроти під'їзду.

Коли виходив, біля під'їзду на нього раптово накинулись чоловік шість у цивільному одязі та почали затягувати назад у під'їзд, але він пручався і вони не змогли його затягнути. В цей час до них підбіг ОСОБА_5, якого він раніше знав як співробітника ВБОЗ УМВС України, і одразу вдарив його кілька разів ногою, обутою в туфлю, по зовнішній частині лівої ноги нижче коліна. Від болю він впав та почав кричати, але його за вказівкою ОСОБА_5 потягли та метрів за п'ять посадили до дитячої пісочниці. Він став кричати, щоб привернути увагу працівників міліції та говорив, що в нього болить нога.

Свідок ОСОБА_11 повідомив, що він бачив, як на виході ОСОБА_1 тримався за бетонну опору біля під'їзду, а два чоловіки намагалися відірвати його та заламати руки за спину. До них підійшов ОСОБА_5 та зі словами: «Що, ви не можете повалити» одразу вдарив ногою по лівій нозі ОСОБА_1, від чого той упав.

Свідок ОСОБА_15 посвідчила в суді, що....вона почула крик про допомогу, а потім побачила, як з під'їзду двоє у цивільному одязі виводили чоловіка, якого зараз вона знає як потерпілого ОСОБА_1 її квартира розташована на 2-му поверсі поруч з під'їздом, тому було добре видно, що відбувалось. У дворі біля будинку перебувало ще 4-5 чоловіків. Коли ОСОБА_1 побачив її у вікні, він попросив викликати міліцію або знімати все на відео. Один з присутніх чоловіків повідомив, що вони «свої» і викликати міліцію не потрібно. Після цього до них підійшов ще один чоловік, взяв ОСОБА_1 руками за одяг та одразу наніс кілька ударів своєю ногою по лівій нозі потерпілого нижче коліна. Потерпілий упав та кричав, жаліючись на біль у нозі. Після цього потерпілий ще наніс йому такий же удар по нозі, після чого його підняли та посадили у дитячій пісочниці»⁸³.

83 Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 18.09.2015 (справа № 750/9827/14, провадження

Аналізуючи це рішення суду, можна дійти висновку, що у подібних ситуаціях особи, які затримуються, чинять опір у тому числі й у зв'язку із спробою самозахисту від групового нападу невідомих осіб. Підтвердженням цієї тези є показання свідків про намагання затримованого викликати поліцію. Належне представлення підозрюваній особі в цій ситуації, повідомлення про причини затримання дало б змогу, на нашу думку, значно знизити вірогідність опору законним діям правоохоронців;

- застосування надмірної фізичної сили до особи, підозрюваної у вчиненні адміністративного правопорушення, а також до інших осіб, які, на думку правоохоронців, перешкоджають затриманню. Найчастіше такі дії є притаманними працівникам нової патрульної служби поліції.

ВИТЯГ ІЗ СУДОВОГО РІШЕННЯ:

«Знаходячись на службі по охороні громадського порядку на території Деснянського району м. Києва, здійснюючи патрулювання біля будинку №... по вул.....в м. Києві працівники патрульної поліції помітили припаркований на узбіччі проїзної частини дороги автомобіль «Рено Кенго» д/НОМЕР_1 з причепом для продажу кави, на якому був відсутній державний номерний знак, після чого, вбачаючи наявність порушень ПДР України, з метою перевірки наявності реєстраційних документів на транспортний засіб «Рено Кенго» д/НОМЕР_1 та причеп для продажу кави, ОСОБА_1 висунув ОСОБА_5, який знаходився біля вказаного автомобіля, вимогу пред'явити документи, які засвідчують особу останнього, на що ОСОБА_5 повідомив про відсутність у нього при собі таких документів, зазначивши, що у разі необхідності його знайомий ОСОБА_3 зможе підвезти документи та зателефонував останньому. В зв'язку з неможливістю встановити особу на місці, ОСОБА_5 було запропоновано проїхати до відділку поліції №1 Деснянського управління поліції для встановлення його особи, після чого ОСОБА_1 та ОСОБА_6, яка знаходилась в складі екіпажу Форт..., відносно ОСОБА_5 було застосовано фізичну силу, вони повалили обличчям на асфальт, при цьому ОСОБА_5 у цей момент пошкодив об асфальт брову, та ОСОБА_1 продовжив надягати на ОСОБА_5 спеціальний засіб – кайданки. В цей час, приблизно в 08.00 годин біля нього на тротуарі припаркувався автомобіль «Мицубісі Паджеро» д/зНОМЕР_2, з якого вийшов ОСОБА_3, якому ОСОБА_7 зателефонував під час спілкування із співробітниками поліції, який, вийшовши з автомобіля та побачивши застосування співробітниками Управління патрульної поліції у м. Києві ДПП НП України ОСОБА_1 та ОСОБА_6 до ОСОБА_5 заходів фізичного впливу та спеціального засобу – кайданків, підійшов до них та, здійснюючи відеофіксацію за допомогою власного мобільного телефону марки «Lenovo», почав голосно запитувати про наявність підстав у інспекторів Управління патрульної поліції у м. Києві ОСОБА_1 та ОСОБА_6 для затримання ОСОБА_5, на що ОСОБА_6 наказала ОСОБА_3 відійти та не заважати затриманню особи, інакше дії ОСОБА_3 будуть розцінені як напад на працівника поліції, на що ОСОБА_3, знаходячись на відстані від співробітників Управління патрульної поліції ОСОБА_1 та ОСОБА_6, які продовжували застосовувати відносно ОСОБА_5 фізичну силу та спеціальні засоби кайданки, повторно, неодноразово та голосно запитував про підстави затримання ОСОБА_5 інспекторами Управління патрульної поліції у м. Києві ОСОБА_1 та ОСОБА_6. В цей час, у ОСОБА_1 виник злочинний умисел на умисне протиправне заподіяння тілесних ушкоджень ОСОБА_3...він дістав з правої кишені куртки форменного одягу спеціальний засіб, споряджений речовиною сльозогінної та дратівливої дії – газовий балончик «Терен 4-М» та швидко розпочав рух в сторону ОСОБА_3 та діючи умисно, протиправно і безпідставно, застосував спеціальний засіб, споряджений речовиною сльозогінної та дратівливої дії – газовий балончик «Терен 4-М» відносно ОСОБА_3,

направивши його та один раз розпиливши речовиною сльозогінної та дратівливої дії ОСОБА_3 в обличчя»⁸⁴.

ВИТЯГ ІЗ СУДОВОГО РІШЕННЯ:

«У ході здійснення заходів щодо припинення стихійної торгівлі близько 15 години 00 хвилин 28 серпня 2016 року інспектор Управління Б. підійшов до ОСОБА_6, яка здійснювала реалізацію овочів біля вищевказаної зупинки громадського транспорту, та наказав припинити скоєння нею адміністративного правопорушення, а саме торгівлі у невстановленому для цього місці.

У цей час ОСОБА_6 здійснила реалізацію картоплі громадянину ОСОБА_3.

Помітивши даний факт інспектор Управління Б., за відсутності достатніх підстав, примусово та насильно почав вести ОСОБА_6 за руку до службового автомобіля поліції для складання адміністративного протоколу.

У процесі того, як ОСОБА_1 безпідставно примусово вів ОСОБА_6 до службового автомобіля поліції, до них підійшов ОСОБА_3 та з метою присікти вищевказані незаконні дії ОСОБА_1, не вчиняючи при цьому будь-яких протиправних дій та не маючи наміру їх вчинити стосовно нього та інших присутніх осіб, зробив усне зауваження вищевказаному працівнику поліції з приводу незаконного застосування фізичної сили до ОСОБА_6, при цьому притримавши ОСОБА_1 своєю рукою за його руку.

На вказане зауваження ОСОБА_3 інспектор Управління Б. зреагував агресивно, у повній невідповідності до ситуації, яка склалася, та, діючи спільно з інспектором Управління Ш., умисно перевищуючи свої службові повноваження, почав незаконно застосовувати до ОСОБА_3 поліцейські заходи, які у даному випадку явно не були необхідними, пропорційними та ефективними, а саме спільно з ОСОБА_2 застосував до ОСОБА_3 прийоми рукопашного бою у вигляді заламування та заведення його рук за спину.

У ході незаконного застосування вказаних непропорційних та неефективних поліцейських заходів ОСОБА_1 та ОСОБА_2, останні звалили ОСОБА_3 з ніг на асфальтне покриття, чим продовжили явно перевищувати повноваження працівників правоохоронного органу.

В той час, як ОСОБА_3 перебував в положенні лежачи на асфальтному покритті та жодним чином не чинив вищевказаним працівникам поліції опору, ОСОБА_2, продовжуючи перевищувати свої службові повноваження працівника правоохоронного органу, продовжив безпідставно застосовувати до ОСОБА_3 поліцейські заходи у вигляді прийомів рукопашного бою, а саме заламування його лівої руки, удушення та перекидання ОСОБА_3 через себе на асфальтне покриття. В цей час ОСОБА_1 також продовжуючи перевищувати службові повноваження працівника правоохоронного органу, безпідставно здійснив заламування правої ноги ОСОБА_3, який не чинив жодного опору та не мав наміру його чинити»⁸⁵.

Як можна побачити з аналізу витягів із судових рішень, в обох випадках працівники патрульної поліції застосовували явно непропорційну фізичну силу за відсутності жодної необхідності. Більш того, подібні дії вчинялися при значному скупченні людей, що призвело до обурення громадян, які намагалися з'ясувати причини затримання. Вимоги громадян, своєю чергою, були сприйняті працівниками поліції як перешкоджання їх законній діяльності, й поліцейські застосували силу та спеціальні засоби фактично до третіх осіб, які не вчиняли правопорушень.

84 Вирок Деснянського районного суду м. Києва від 30.11.2017 (провадження №1-кп/754/93/17, справа №754/13191/16-к).

85 Вирок Новозаводського районного суду міста Чернігова від 29.12.2017 (справа №751/10808/16-к, провадження №1-кп/751/25/17).

На застосування надмірної фізичної сили працівниками нової патрульної поліції звернули увагу й експерти під час фокус-груп:

АДВОКАТ:

«...Стало ще гірше, особливо з нашою патрульною поліцією. Я раніше не спостерігала, щоб ДАІ так дубасило людей, скручувала і запихала в свої автівки, як зараз відбувається сплош і рядом, майже в кожному регіоні ...»⁸⁶.

ПРОКУРОР:

«...Як правило, скаржаться, що працівники новоствореної патрульної поліції під час затримання застосовують фізичну силу ...»⁸⁷.

ЖЕРТВА КАТУВАНЬ:

«... Інспектор патрульної поліції підійшов та ударив рукою в пах ... Наділи наручники. Потім вкидають в автомобіль. Один патрульний сідає за кермо, а інший починає локтями бить по голові...Десь десять ударів... »⁸⁸.

Самі ж патрульні поліцейські під час фокус-груп вказували на певні недоліки законодавства, які фактично провокують їх в окремих ситуаціях на застосування сили для забезпечення виконання своїх службових обов'язків.

Так, зокрема, одним із таких недоліків є відсутність можливості притягнути до відповідальності водія, який здійснює керування транспортним засобом у нетверезому стані у випадку, якщо той зачиняється в автомобілі й відмовляється пред'явити працівнику поліції свої водійські права.

ПАТРУЛЬНІ ПОЛІЦЕЙСЬКІ:

«Тут как раз яркий пример, когда недостатки законодательных норм не дают исполнять свои обязанности, и заставляют полицейского превышать полномочия. Сидит пьяный водитель за рулем, закрыл окно, закрыл автомобиль. У нас есть обязанность не дать ему дальше двигаться. Практически мы можем его только заблокировать, собой, автомобилями служебными. Патовая ситуация. Нам это наболело. В итоге, патрульная полиция с первых дней практикует разбитие окна для того, чтобы вытянуть пьяного водителя и отстранить его от вождения. Но законодательно у нас нет полномочий разбивать стекло»;

«У меня на практике была такая ситуация, когда человек просто с явными признаками опьянения, очень пьяный, двигатель не глушится, он постоянно пробует поехать, и ничего не получается. Спасло только то, что его узнали, что он адвокат. И позвонили ребята журналистам, приехали с камерами, и просто сыграла роль камера. Но там все шло на разбитие стекла»⁸⁹.

Фактично, у подібних ситуаціях працівник патрульної служби стикається з дилемою – дозволити особі, яка перебуває у стані наркотичного чи алкогольного сп'яніння, продовжити рух, наражаючи інших учасників дорожнього руху чи сторонніх осіб на небезпеку, чи затримати особу шляхом розбиття вікна автомобіля, що є незаконною дією згідно з законодавством.

⁸⁶ Фокус-група з адвокатами.

⁸⁷ Фокус-група з прокурорами.

⁸⁸ Інтерв'ю з жертвою катувань.

⁸⁹ Фокус-група з патрульними поліцейськими.

Працівники патрульної служби також вказували й на схильність окремих своїх колег до надмірного застосування сили, зокрема тих, хто до роботи у патрульній поліції працював у міліції й звик таким чином виконувати свої функціональні обов'язки. До цієї ж категорії працівників вони віднесли й окремих колег, що брали участь у антитерористичній операції на сході країни.

ПАТРУЛЬНІ ПОЛІЦЕЙСЬКІ:

«У меня был патрульный, который после АТО. И он в любой ситуации, где была предрасположенность, по моим меркам, часто использовал завышенную силу, когда мог бы просто прекратить это. Но это его психологическое состояние. И я тоже не мог повлиять на то, что у него после АТО есть предпосылки к этому»;

«Є хлопець, він колишній співробітник поліції, дільничний. І він звик так робити з людьми. Йому не поясниш, що так робити не можна. Багато разів ми попадали як напарники, і були проблеми через нього, тому що він перевищував межі необхідної оборони. Він дуже часто застосовував силу там, де її не треба було застосовувати. Він завжди провокував на конфлікт»⁹⁰.

3.4

ПОКАРАННЯ ОСОБИ ЗА ПЕВНІ ДІЇ АБО ДІЇ ТРЕТІХ ОСІБ

Покарання особи за певні дії, які вона вчинила чи у вчиненні яких підозрюється, є однією з основних причин неналежного поведіння. Результати дослідження свідчать, що покарання, як правило, проявляється у свідомому застосуванні явно непропорційної сили до затриманої особи за відсутності будь-якої необхідності, коли особа вже перебуває під повним контролем правоохоронця.

У нижченаведеному прикладі правоохоронець отримав інформацію про незаконний вилов риби й вирушив на місце з метою її перевірки.

ВИТЯГ ІЗ СУДОВОГО РІШЕННЯ:

«30.09.2012 року, приблизно о 05 год. 30 хв., ОСОБА_2 знаходився на березі річки Дніпро, поблизу терміналу ТОВ СП «Нібулон» Козацької селищної ради Бериславського району Херсонської області, побачив у цей час на березі річки Дніпро потерпілого ОСОБА_1 та свідка ОСОБА_3, які щойно підпливли на човні до берега та розпочали перевантажувати мішки з човна в автомобіль ВАЗ 2103, реєстраційний номер НОМЕР_1 та підбіг до вказаного місця.

Надалі, діючи умисно, явно виходячи за межі наданих йому прав та повноважень, як працівнику міліції, ОСОБА_2 підбіг до ОСОБА_1 та свідка ОСОБА_3, не пред'являючи жодних законних вимог, відразу безпричинно наніс два удари потерпілому ОСОБА_1, який стояв до нього спиною – один удар кулаком в праву скроньову область, другий – коліном в правій бік тулубу, в область печінки.

ОСОБА_1 почав тікати, ОСОБА_2 побіг за ним та, наздогнавши приблизно через 25-30 метрів, діючи умисно, явно виходячи за межі наданих йому прав та повноважень

⁹⁰ Фокус-група з патрульними поліцейськими.

як працівнику міліції, наніс ОСОБА_1 один удар в потилицю, від якого останній впав обличчям до землі.

Продовжуючи свої злочинні дії ОСОБА_2, сів на спину ОСОБА_1, який не чинив ніякого опору, взяв лівою рукою його за волосся на голові, з силою потягнув голову вгору, вигинаючи її до спини і предметом схожим на пістолет (модель та марку досудовим розслідуванням не встановлено) із значною силою наніс ОСОБА_1 не менше двох ударів в область правої скроні та правої щелепи, від яких потерпілий втратив свідомість.

У подальшому, ОСОБА_2, тримаючи потерпілого ОСОБА_1, який прийшов до свідомості, лівою рукою за одяг, повів останнього в напрямку автомобіля потерпілого, продовжуючи протиправно наносити йому удари правою рукою та ногою в різні частини тіла (тулуб та ноги), чим спричинив фізичний біль потерпілому.

Підвівши ОСОБА_1, який не чинив ніякого опору до автомобіля останнього, ОСОБА_2 діючи незаконно, маючи на меті безпідставно та протиправно примусити потерпілого лягти на землю, наніс ОСОБА_1 ногою декілька ударів по правій нозі в область коліна, від яких потерпілий впав на землю.

ОСОБА_2 повторно, діючи умисно, явно виходячи за межі наданих йому прав та повноважень, як працівнику міліції, з значною силою не припиняючи свої умисні дії, явно виходячи за межі наданих йому прав та повноважень, як працівнику міліції, продовжував наносити ОСОБА_1, який лежав на землі, удари ногою в область печінки та в область правої скроні, від яких потерпілий знову втратив свідомість»⁹¹.

З аналізу цього судового рішення вбачається, що спочатку правоохоронець застосував явно непропорційну ситуації силу до підозрюваної особи з метою її затримання. При цьому сила була застосована без жодних попереджень, удари наносилися у небезпечні для життя ділянки голови (скроня, щелепа).

У подальшому, коли особа вже була фактично затримана й перебувала під повним контролем правоохоронця, застосування надзвичайно жорстокого й небезпечного для життя та здоров'я насильства продовжувалося. Подібні дії не можуть бути жодним чином пояснені необхідністю затримати правопорушника, й є, на нашу думку, нічим іншим, ніж свідомим чи підсвідомим намаганням з боку правоохоронця покарати особу за дії, у вчиненні яких вона підозрюється.

У подібних випадках, що є доволі поширеними, працівники поліції, замість доведення законними шляхами причетності особи до вчинення правопорушення, фактично виносять її вирок, який відразу й виконують у прийнятний для них спосіб. При цьому тяжкість застосовуваного насильства не завжди залежить від тяжкості вчиненого правопорушення, про що свідчить нижченаведений вирок суду.

ВИТЯГ ІЗ СУДОВОГО РІШЕННЯ:

«10 грудня 2014 року о 07 годині 35 хвилин від ОСОБА_4 та о 07 годині 40 хвилин від невстановленої особи до чергової частини Мелітопольського МВ ГУМВС України в Запорізькій області по лінії «102» надійшли повідомлення про те, що за місцем помешкання ОСОБА_4 за адресою: АДРЕСА_2, ОСОБА_5 стукає по входній двері та погрожує фізичною розправою.

Обвинувачений ОСОБА_3, перебуваючи на добовому чергуванні, за вказівкою помічника начальника оперативного чергового інспектора чергової частини Мелітопольського міського відділу міліції ОСОБА_6 прибув за викликом за вказаною вище адресою.

⁹¹ Вирок Бериславського районного суду Херсонської області від 30.09.2016 (справа № 647/2066/15-к, провадження № 1-кп/647/15/2016).

10 грудня 2014 року о 08 годині 20 хвилин обвинувачений ОСОБА_3 доставив ОСОБА_5 до Мелітопольського МВ ГУМВС України в Запорізькій області, розташованого за адресою: Запорізька область, м. Мелітополь, вул. Леніна, 83.

Того ж дня, приблизно о 08 годині 30 хвилин, обвинувачений ОСОБА_3, перебуваючи в кабінеті № 2 Мелітопольського МВ ГУМВС України в Запорізькій області, під час складання протоколу серії ЗП № 021054 про вчинення ОСОБА_5 адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, у порушення вимог ст.ст. 1, 2, 3, 5, 10, 12, 13 Закону України «Про міліцію», а також присяги, прийнятої ним 14 вересня 2002 року, умисно перевищуючи свої службові повноваження, безпідставно застосував до ОСОБА_5 фізичну силу.

Так, ОСОБА_5 за вимогою обвинуваченого ОСОБА_3 підійшов до робочого столу, за яким сидів обвинувачений. Під час ознайомлення ОСОБА_5 із вказаним вище протоколом, обвинувачений ОСОБА_3, явно перевищуючи свої службові повноваження, розуміючи протиправність своїх дій, умисно безпідставно наніс кулаком своєї правої руки удар в праве плече ОСОБА_5. Після цього, обвинувачений ОСОБА_3 встав, вийшов з-за столу, схопив ОСОБА_5 за верхній одяг, наніс удар правою ногою по тулубу останнього та повалив його на підлогу. Продовжуючи свої протиправні дії, обвинувачений ОСОБА_3, бачивши, що ОСОБА_5 перебуває на підлозі, продовжив застосовувати до нього фізичну силу, а саме: наніс по два удари ногою по голові та тулубу, а також два удари рукою по голові ОСОБА_5. Після цього, обвинувачений ОСОБА_3, схопивши ОСОБА_5 за верхній одяг, примусово підняв його з підлоги та вивів з кабінету № 2»⁹².

Причиною подібних явно неадекватних ситуацій дій може бути й неврайонований психічний стан правоохоронця, коли насильство застосовується як певна «розрядка» у зв'язку з особистісними, службовими чи сімейними негараздами (більш детально про це див. у розділі 3.7).

Під час дослідження ми спілкувалися й з працівниками нової патрульної поліції, що була сформована за кардинально іншими принципами, ніж попередня патрульна служба. Під час фокус-груп ми намагалися з'ясувати, в яких саме ситуаціях із щоденної практики патрульного поліцейського існують найвищі ризики застосування неналежного поведіння з його (її) боку.

Зі слів патрульних поліцейських, найвищі ризики неналежного поведіння наявні у ситуаціях домашнього насильства, дрібного хуліганства та затримання особи, що здійснює керування транспортним засобом у нетверезому стані. Більш детально про випадки затримання особи за керуванням транспортним засобом у нетверезому стані ми розглядали у попередньому розділі, тому розглянемо ситуацію із домашнім насильством, дрібним хуліганством та розпиванням спиртних напоїв у громадських місцях. Саме у подібних випадках застосування насильства з боку поліцейського, як різновид покарання правопорушника, є вкрай поширеним.

Дрібне хуліганство та розпивання спиртних напоїв у громадських місцях (статті 173 та 178 Кодексу України про адміністративні правопорушення)

Патрульні поліцейські звертали увагу на вкрай низьке, на їхню думку, покарання за вчинення подібних правопорушень, а також відсутність реальної можливості притягти

⁹² Вирок Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 20.04.2017 (справа № 320/4137/15-к, провадження № 1-кп/320/17/17).

правопорушника до відповідальності, що своєю чергою створює ризики перевищення патрульними своїх службових повноважень.

ПАТРУЛЬНІ ПОЛІЦЕЙСЬКІ:

«Когда ты понимаешь, что штраф, например, за распитие в общественном месте – 85 грн., а человек ведет себя реально неадекватно. Материт всех, прохожих оскорбляет. Суды не работают после шести вечера. В семь часов он начинает просто всех на улице крыть матом. Он пьяный. И максимум, что ты ему сделаешь, если у него будут с собой документы, – 85 гривен. Эта безвыходность заставляет некоторых нестабильных патрульных или полицейских действовать другими методами. Либо он считает, что он его воспитывает, либо он считает, что тем самым он достигает справедливости»;

«По поводу суда – у нас была ситуация, когда мы человека привели за хулиганские действия, и ему в итоге выписали минимальную. Мы потом подошли к судье и спросили: «Мы с ним провозились целый день. Почему же так?». Она сказала: «У нас такая практика. Негласное указание. Мы всегда на стороне граждан. Если есть возможность, если санкция статьи предусматривает предупреждение, мы его сделаем. Если минимальный штраф – мы сделаем минимальный штраф». Отсюда вытекает то, что кто-то вообще не будет связываться, а кто-то другой, которого «достало», думает: «Лучше я этому хулигану где-то в уголке по дам, вывезу его в лес, да и все. Вот это и будет все наказание»⁹³.

Крім того, проблема у такому випадку полягає й у недосконалості законодавства в частині чіткого визначення об'єкта правопорушення у статті 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення (дрібно хуліганство). Оскільки сам термін «нецензурна лайка» законодавством не визначений, це призводить до різної судової практики за такими справами.

У цьому контексті поліцейські звертали увагу й на випадки, коли об'єктом такого правопорушення стає сам поліцейський, який намагається припинити порушення громадського порядку. На думку працівників патрульної поліції, закон має також захищати їх від образ з боку правопорушників, зокрема у випадках, коли такі дії вчиняються публічно. Відсутність механізму захисту призводить до поширення зневажливого ставлення до працівників поліції зокрема, й до закону у цілому.

Домашнє насильство

(стаття 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення)

Значні ризики для застосування неналежного поведіння з боку працівника поліції наявні й у випадках, коли поліцейський виїжджає на виклики, пов'язані із насильством в сім'ї. Проблема полягає в тому, що наразі в Україні фактично відсутній ефективний механізм впливу на насильника⁹⁴.

⁹³ Фокус-група з патрульними поліцейськими.

⁹⁴ Нове законодавство у цій сфері були прийняте на початку грудня 2017 року (Закон України «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» та Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»), й передбачає більше жорстке покарання за насильство у сім'ї. Проте передбачені новим законодавством механізми лише набирають обертів. Кримінальне ж покарання за насильство у сім'ї може застосовуватися лише з січня 2019 року.

ПАТРУЛЬНІ ПОЛІЦЕЙСЬКІ:

«Я каждую неделю, на всех своих сменах приезжаю в эту семью, я вижу этих побитых детей, побитую жену, которая постоянно рыдает и просит: «Заберите его хотя бы на ночь, чтобы он протрезвел. Он когда трезвый – золотой человек. Как напьется, его как будто подменили». Это постоянно просят: «Заберите его до утра». Я говорю: «Куда я его заберу, к себе домой?» Его некуда забрать. Говорят: «В обезьянник заберите». Нет обезьянника (кімната для затриманих та доставлених – ред.);

«Когда мы только начинали работать, мы говорили: «Напишите заявление, пойдите, снимите побои». А потом приходишь через месяц, например, а она снова побитая: «Я все сделала – никакого результата»;

«Часто буває так, що викликають сусіди, ти приходиш, питаєш жінку: «Чому ви нічого не робите?» Вона каже: «Ви минулий раз приїхали, йому штраф виписали, я пішла, заплатила за нього, а він вернувся і ще мені надавав»;

«Приходит муж от участкового, приносит постанову или протокол, кидает жене: «Вызывала – на, плати»⁹⁵.

Як наслідок, стикнувшись із випадками жорстокого насильства, за відсутності можливості ізолювати насильника від жертви, існує високий ризик, що поліцейський спробує вирішити цю проблему на власний розсуд.

ПАТРУЛЬНІ ПОЛІЦЕЙСЬКІ:

«Проблема насилия в семье у нас очень большая, потому что если это спальный район, то там большое количество населения, и всегда сталкиваешься с одной и той же ситуацией, когда мы приезжаем, видим побитую женщину в синяках. Мы его забираем, а когда он возвращается, он дальше ее бьет, и мы туда приезжаем на следующий день, и так дальше, дальше и дальше. И патрульному уже эту женщину жалко. И патрульный уже как человек говорит: «Да сколько же можно?!». В этой ситуации он может отвести насильника в сторону и провести с ним «воспитательную» работу»;

«Например, ситуация, когда приезжаешь на вызов и видишь человека, который там реально применяет физическую силу. Ты его забираешь для составления протокола. В законодательстве написано, что при невозможности составить материал на месте, ты его забираешь в отделение полиции. Но если есть возможность составить материал на месте, то нужно составить на месте, и у нас нет оснований забирать его в управление. Он остается дома, продолжает снова бить свою жену. Либо ты по-другому воспринимаешь эту норму, ты везешь его в райотдел, составляешь там, якобы у тебя нет возможности, задерживаешь его на три часа, и все равно он возвращается домой и продолжает то же самое. Еще более злой. Если мы говорим о нарушении прав человека, то если уже мы идем на такую хитрость, как забираем его в райотдел для составления документов, при том, что они у него есть и есть возможность составить, это уже идет превышение»;

«Часто бывает так, что жена просит: «Пожалуйста, хотя бы до утра его подержите», и ты понимаешь, что если не забрать, то там будет гораздо хуже, то тогда есть вероятность просто отвезти его куда-то, чтобы он потом долго возвращался домой. У нас были прецеденты, когда патрульные так отвозили человека, чтобы он просто прогулялся, протрезвел. Никто не бьет, просто высадить его подальше от дома»⁹⁶.

⁹⁵ Фокус-група з патрульними поліцейськими.

⁹⁶ Фокус-група з патрульними поліцейськими.

3.5

БЕЗКАРНІСТЬ ПРАВООХОРОНЦІВ ЗА ЗАСТОСУВАННЯ НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ

Безкарність є однією з ключових причин існування катувань та жорстокого поводження в діяльності правоохоронців. У своїх Стандартах Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню чи покаранню приділив питанням безкарності окремий розділ, в якому, поміж іншим, зазначив:

«Віра в можливість заборони катувань та інших форм жорстокого поводження опиняється під загрозою кожного разу, як тільки посадові особи, що мають нести відповідальність за подібні зловживання, уникають відповідальності за свої дії. Якщо після появи інформації, в якій йдеться про жорстоке поводження, не з'являється швидка та дієва відповідь, тоді ті, хто схильний до застосування жорстокого поводження стосовно позбавлених волі осіб, швидко увірують – і зовсім небезпідставно – що вони можуть чинити так безкарно. Всі зусилля, спрямовані на ствердження правозахисних принципів через політику ретельного підбору персоналу та професійної підготовки, будуть підірвані. В разі, коли не вдасться вжити ефективного реагування, відповідні особи – колеги, старше керівництво, органи, що проводять розслідування – неминуче стають учасниками процесу корозії цінностей, що складають основи демократичного суспільства.

І, навпаки, коли перед судом, відповідаючи за свої дії чи помилки, постають посадові особи, які віддають розпорядження, дозволяють, пробачають або чинять катування чи жорстоке поводження, це, безсумнівно, сигналізує про те, що ніхто не буде миритись з подібним поводженням. Окрім свого значного стримувального значення, така інформація переконує громадськість також і в тому, що ніхто не стоїть вище закону, навіть ті, хто несе відповідальність за дотримання його норм. Усвідомлення факту, що ті, хто несе відповідальність за жорстоке поводження, постали за це перед судом, справить корисний вплив і на жертви»⁹⁷.

До основних причин безкарності правоохоронців за вчинення катувань, які сприяють існуванню цього явища в Україні, можна віднести:

- прогалини кримінального законодавства в частині кваліфікації фактів неналежного поводження;
- відсутність ефективного механізму розслідування катувань;
- застосування національними судам надзвичайно м'яких покарань, або ж взагалі звільнення винних у катуваннях осіб від відповідальності тощо.

Розглянемо кожну з цих причин більш детально.

3.5.1

ПРОГАЛИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ЧАСТИНІ КВАЛІФІКАЦІЇ ФАКТІВ НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ

Відповідно до статті 4 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання кожна держава-сторона:

⁹⁷ Стандарти Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2015.

- забезпечує розгляд усіх актів катування згідно з її кримінальним законодавством як злочинів. Те саме стосується спроби піддати катуванням та тих дій будь-якої особи, що є співучастю у катуванні.
- кожна держава-сторона встановлює відповідні покарання за такі злочини з урахуванням їх тяжкого характеру⁹⁸.

Відповідальність за катування передбачена статтею 127 Кримінального кодексу України. Згідно з визначенням, наведеним у частині 1 цієї статті, катування – це умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб.

Варто зазначити, що подібне визначення терміна «катування» майже дослівно відповідає визначенню, наведеному у статті 1 вищезгаданої Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання, за одним принциповим винятком – суб'єктом цього злочину. Конвенція чітко визначає, що

«такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди»⁹⁹.

Отже, міжнародний стандарт передбачає обов'язкову участь посадових осіб у вчиненні цього злочину – як безпосередніх виконавців чи підбурювачів, або ж як мінімум як осіб, які знали про факт вчинення катування, але не запобігли цьому злочину. Водночас національне кримінальне законодавство відносить катування до злочинів загально-кримінальної спрямованості із загальним суб'єктом.

У 2003 році Пленум Верховного суду України у своїй постанові «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» надав роз'яснення щодо особливостей притягнення до відповідальності службових осіб за катування. Наведемо окремі витяги з цієї постанови:

«Насильство при перевищенні влади або службових повноважень може бути як фізичним, так і психічним. Якщо фізичне насильство полягає в незаконному позбавленні волі, завданні побоїв або ударів, заподіянні легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, у мордуванні, а психічне – у реальній погрозі заподіяння фізичного насильства щодо потерпілого чи його близьких, дії винної особи потрібно кваліфікувати за ч. 2 ст. 365 КК.

Болісними й такими, що ображають особисту гідність потерпілого (ч.2 ст. 365 КК), необхідно вважати дії, які завдають йому особливого фізичного болю чи моральних страждань. Вони можуть полягати у протиправному застосуванні спеціальних засобів (наручники, гумові кийки, отруйні гази, водомети тощо), тривалому позбавленні людини їжі, води, тепла, залишенні її у шкідливих для здоров'я умовах, використанні вогню, електроструму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, а також у приниженні честі, гідності, заподіянні душевних переживань, глумління тощо.

У разі, коли при перевищенні влади або службових повноважень фізичне насильство полягало в катуванні, відповідальність за яке передбачена ч. 1 ст. 127 КК, вчинене

⁹⁸ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

⁹⁹ Стаття 1 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

охоплюється ч. 2 ст. 365 цього Кодексу. Якщо ж катування містило ознаки злочину, відповідальність за який передбачена ч.2 ст. 127 КК, дії службової особи необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів – за ч.2 ст.127 і ч.2 ст.365 КК»¹⁰⁰.

Як можна побачити, своїм рішенням Верховний суд України визначив, яким саме чином мають бути кваліфіковані катування, вчиненні службовими особами – найбільш жорстокі його форми із тяжкими наслідками за сукупністю статей 127 та 365 (частина 2), а катування, що призвели до легких тілесних ушкоджень чи тілесних ушкоджень середньої тяжкості – за частиною 2 статті 365 Кримінального кодексу України.

Однак у подальшому (після 2003 року) законодавцем неодноразово вносилися неузгоджені між собою зміни до обох згаданих статей Кримінального кодексу України, що передбачають відповідальність за злочини катування.

Так, зокрема, 2005 року законодавець додав до чинної на той момент редакції статті 127 частину третю – дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені працівниками правоохоронних органів, фактично передбачивши поряд із загальним й спеціальний суб'єкт цього злочину. Однак у процесі подальших змін, свідомо чи випадково, ця норма була вилучена.

2008 року була змінена й редакція частини 2 статті 365 Кримінального кодексу України – була додана фраза «за відсутності ознак катування». Відтак притягнення службової особи до відповідальності за цією статтею стало можливим лише за дії, що супроводжувалися насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування.

У результаті внесених змін наразі достатньо складно визначити правильну правову кваліфікацію діянь, об'єктивна сторона яких повністю відповідає усім ознакам катувань, й які вчиняються працівниками правоохоронних органів. Адже, з одного боку, кваліфікувати ці дії за частиною 2 статті 365 неможливо у зв'язку із прямою вказівкою норми закону, а з іншого – притягнути правоохоронця до відповідальності виключно за статтею 127 також неможливо, бо вони не належать до категорії посадових злочинів й не передбачає наявності спеціального суб'єкта. Кваліфікація ж цих дій за сукупністю статей 127 та 365 (частиною 2) з правового погляду також не є коректною, адже склади цих злочинів є взаємовиключними.

Аналіз судових рішень за статтею 127 та частиною другою статті 365, що виносилися національними судами у період з 2012 по 2017 роки, свідчить про наявність різної судової практики у цій сфері. Переважна кількість вироків за неналежне поведіння з боку правоохоронців виноситься за частиною 2 статті 365. Значно менш поширеною є практика винесення вироків за сукупністю статей 127 та 365 (частина 2). Крім того, були зафіксовані й засудження правоохоронців лише за статтею 127 Кримінального кодексу України.

На рис. 13 (див. розділ II) представлені дані аналізу судових рішень за частиною 2 статті 365 та за статтею 127 у поєднанні з частиною 2 статті 365 Кримінального кодексу України в розрізі форм неналежного поведіння, що застосовувалося з боку правоохоронців.

Аналіз наведених даних дає підстави стверджувати, що об'єктивна сторона цих злочинів дуже схожа, а в окремих випадках є просто ідентичною й повною мірою підпадає під

¹⁰⁰ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03>.

визначення катування. Так, зокрема, правоохоронці застосовували до своїх жертв електрострум, заподіювали опіки, використовуючи газові горілки, паяльник, перекривання доступу до повітря, протигаз або поліетиленовий пакет тощо. Однак такі дії були кваліфіковані як перевищення службових повноважень без ознак катування.

Під час інтерв'ю із суддями останні зауважили, що питання кваліфікації багато в чому залежить від прокурора, який направляє до суду обвинувальний акт.

СУДДЯ:

«Для суду проблеми не становить, що справа зайшла з такою кваліфікацією (стаття 127 у поєднанні з частиною 2 статті 365 – ред.), проблема в тому, чи прокурор зробить таку кваліфікацію. Стаття 127 сама по собі не може бути, оскільки звичайні люди звичайних людей так не катують, зазвичай у нас такі заходи використовуються з використанням службового становища, і тут вже є інша, специфічна класифікація. Тому, в ідеалі воно має йти в сукупності, але все залежить від того, чи прокурор покаже в 365-ій 127-му»¹⁰¹.

У випадку ж кваліфікації прокурором діяння виключно за частиною 2 статті 365, суддя не буде збільшувати обсяг обвинувачення шляхом додавання ще й статті 127 задля уникнення можливих звинувачень в упередженості.

СУДДЯ:

«Якщо справа зайшла в суд за частиною 2 статті 365, то суддя не буде її перекваліфіковувати чи додавати статтю 127. Для того, щоб додати статтю, прокурору потрібно буде пояснити, що йому забракло додати цю статтю вчасно. Суддя повернути обвинувальний акт не може. Тоді прокурор скаже, що суддя упереджений, бо він говорить прокурору, що потрібно збільшити обсяг обвинувачення, а він так не може сказати. Якщо під час засідання прокурор раптом прокинеться і скаже, що він хоче збільшити, то за теперішніми нормами закону він має пояснити, що йому забракло зробити цю подвійну кваліфікацію своєчасно. Тобто, це ті речі, які не виникли вчора, це ті речі, які були з першої секунди роботи над справою»¹⁰².

Найвні й інші законодавчі прогалини в частині визначення об'єктивної сторони злочину, відповідальність за який передбачена частиною 2 статті 365 Кримінального кодексу України, зокрема щодо визначення терміна «істотна шкода», яку має завдати злочин охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб.

2014 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України», яким, поміж іншого, були внесені зміни до примітки статті 364 Кримінального кодексу України в частині визначення істотної шкоди у статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367.

Зазначеним Законом формулювання: «Істотною шкодою у статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367, якщо вона полягає у завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян» було замінено на нове: «Істотною шкодою у статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367 вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

101 Інтерв'ю із суддею.

102 Інтерв'ю із суддею.

Внаслідок таких змін зі складу «істотної шкоди» було фактично вилучено наслідки нематеріального характеру, до яких, згідно з уже згаданим нами рішенням Пленуму Верховного Суду України, можуть належати у тому числі й порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підрив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів¹⁰³.

Під час вивчення судових рішень нами були виявлені випадки виправдання працівників поліції за факти вчинення неналежного поводження виключно у зв'язку із недоведеністю стороною обвинувачення факту заподіяння шкоди, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян і є для них істотною шкодою.

ВИТЯГ З РІШЕННЯ СУДУ:

«З диспозиції ч. 1 ст. 365 КК України вбачається, що перевищенням влади або службових повноважень, є умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, якщо вони завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб.

При цьому, фактичне настання саме істотної шкоди необхідне для визнання кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 365 КК України, закінченим, адже склад його за своєю конструкцією є матеріальним.

Сторона обвинувачення, обґрунтовуючи можливість кваліфікації дій ОСОБА_3 за ч. 2 ст. 365 КК України, не вказує на завдання обвинуваченим істотної шкоди для потерпілих ОСОБА_6 та ОСОБА_9. В обвинувальному акті тільки вказується на те, що насильницькі дії ОСОБА_8 заподіяли ОСОБА_6 сильний фізичний біль, часткову втрату свідомості та є образливими для особистої гідності потерпілого.

Законодавець визначив, що перевищення влади або службових повноважень, є злочином з матеріальним складом, звідки випливає, що для визнання його закінченим, обов'язковим є настання суспільно небезпечних наслідків від злочинного діяння службової особи.

Цими наслідками, відповідно до статті 365 КК України, визнається істотна шкода охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб. Разом з тим, кримінальний закон не визначає конкретних випадків, за яких шкода в нематеріальному вираженні має визнаватись істотною.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» № 1261-VII від 13 травня 2014 року змінено п. 3 Примітки до ст. 364 КК України, а саме: замість «Істотною шкодою у статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367 якщо вона полягає у завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян» внесено «Істотною шкодою у статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367 вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян» прописано.

За таких обставин, з прийняттям вказаного закону, шкода, завдана діями, передбаченими, у тому числі ч. 2 ст. 365 КК України, має носити виключно матеріальний

103 <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03>.

характер, а саме в сто і більше разів перевищувати неоподатковуваний мінімум доходів.

Таким чином, ст. 365 КК України передбачає виключно майнову шкоду від кримінального правопорушення, що органами досудового розслідування доведено не було. Зазначені обставини у їх сукупності виключають можливість притягнення до відповідальності ОСОБА_3 за ч. 1 ст. 28, ч. 2 ст. 365 КК України через відсутність ознак складу даного злочину в діях ОСОБА_3

Враховуючи те, що суду не надано доказів, що внаслідок перевищення ОСОБА_3 своїх службових повноважень, охоронюваним законом правам, інтересам потерпілих ОСОБА_6 та ОСОБА_9, заподіяно шкоду, яка перевищує в сто і більше разів неоподатковуваний мінімум доходів громадян і є для них істотною шкодою, суд вважає, що в діях ОСОБА_3 відсутній склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 28, ч. 2 ст. 365 КК України і його необхідно виправдати за відсутністю в його діях складу злочину¹⁰⁴.

Варто наголосити, що станом на 1 січня 2018 року істотна шкода у розмірі 100 неоподатковуваних мінімумів доходів дорівнює 85 000 гривень. Відтак, можна стверджувати, що подібні «новели» законодавця взагалі поставили під загрозу можливість притягнення до відповідальності правоохоронців, винних у застосуванні неналежного поведіння до громадян.

3.5.2

ВІДСУТНІСТЬ ЕФЕКТИВНОГО МЕХАНІЗМУ РОЗСЛІДУВАННЯ ФАКТІВ НЕНАЛЕЖНОГО ПОВЕДІННЯ

Одна з основних правових позицій Європейського суду з прав людини полягає у тому, що коли особу взято під варту в поліції здоровою, але на час звільнення з-під варти ця особа має ушкодження, у держави виникає обов'язок забезпечити достовірне пояснення причин таких ушкоджень, а в разі неспроможності зробити це виникає питання про порушення за статтею 3 Конвенції¹⁰⁵.

Також у випадках, коли особа висуває небезпідставну скаргу про те, що вона була піддана неналежному поведінню з боку суб'єктів владних повноважень в порушення статті 3 Конвенції, це положення, якщо його тлумачити як загальний обов'язок держави відповідно до статті 1 Конвенції, вимагає, щоб було проведено ефективне офіційне розслідування, метою якого є виявлення і покарання відповідальних осіб. Якщо б це було не так, загальна правова заборона катування та нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведіння чи покарання, попри своє фундаментальне значення, була б неефективною на практиці, і в деяких випадках представники держави могли б фактично безкарно порушувати права тих, хто перебуває під їхнім контролем¹⁰⁶.

Розслідування за небезпідставним твердженням про неналежне поведіння має бути ретельним та ефективним. Це означає, що органи влади мають завжди намагатись встановити події та не покладатися на поспішні або безпідставні висновки для завершення розслідування чи для обґрунтування своїх рішень¹⁰⁷. Вони мають вживати всі необхідні та доступні заходи, щоб отримати докази відносно подій, у тому числі, *inter alia*, свідчення очевидців та результати експертиз¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 18.04.2016, справа № 569/5017/15-к.

¹⁰⁵ Рішення ЄСПЛ у справі «Томазі проти Франції».

¹⁰⁶ Рішення ЄСПЛ у справах «Ассенов та інші проти Болгарії», «Лабіта проти Італії» та ін.

¹⁰⁷ Рішення ЄСПЛ у справах «Ассенов та інші проти Болгарії».

¹⁰⁸ Рішення ЄСПЛ у справах «Танрікулу проти Туреччини», «Гюль проти Туреччини».

Ефективність реагування органів прокуратури України на повідомлення про катування та жорстоке поводження з боку працівників поліції яскраво демонструють дані офіційної статистики Генеральної прокуратури України щодо кількості кримінальних проваджень, що розслідувалися органами прокуратури за статтями 127 та 365 (частина 2) у співвідношенні з даними медичних закладів щодо кількості звернень громадян у зв'язку з отриманням тілесних ушкоджень з боку правоохоронців (див. рис. 18).

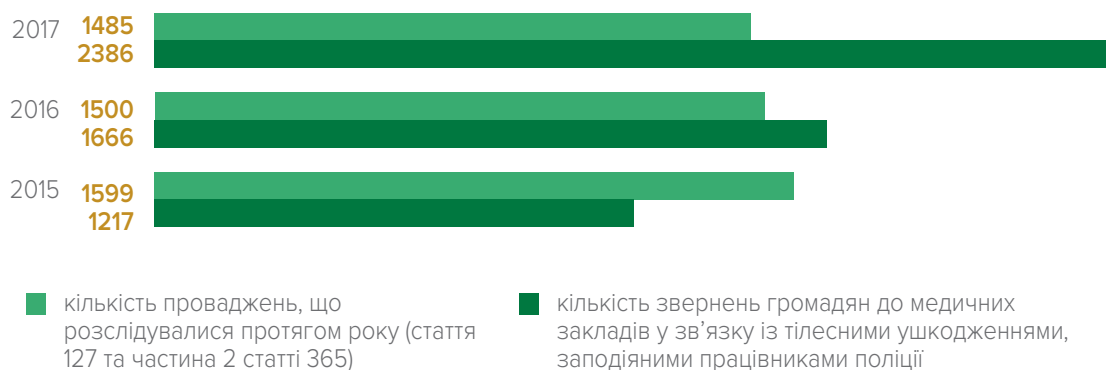


Рис. 18

Співвідношення кількості звернень до медичних закладів та кількості розпочатих кримінальних проваджень за фактами катувань та жорстокого поводження (2015–2017 роки)

Цілком очевидно, що органи прокуратури отримують інформацію про неналежне поводження з різних джерел, а не лише від медичних закладів. Відповідно, кількість розпочатих кримінальних проваджень органами прокуратури за фактами неналежного поводження у будь-якому разі не мала б бути меншою за кількість повідомлень, що надходять до органів прокуратури від закладів охорони здоров'я.

Однак, як свідчать наведені дані, за 2016 та 2017 роки кількість проваджень, що розслідувалися органами прокуратури, значно менша, ніж кількість звернень громадян до медичних закладів у зв'язку із отриманням, з їх слів, тілесних ушкоджень з боку працівників поліції.

Проблема в такому випадку полягає у тому, що досить часто органи прокуратури розглядають подібні повідомлення не як повідомлення про злочин, як того вимагає чинне кримінальне процесуальне законодавство, а як звичайні звернення громадян відповідно до процедури, передбаченої Законом України «Про звернення громадян»¹⁰⁹.

Відповідно до вимог частини 1 статті 214 КПК

«слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань»¹¹⁰.

¹⁰⁹ Розділ 6 Щорічної доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2015 рік.

¹¹⁰ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print>.

Проте поширеною є практика, коли прокурори, порушуючи вимоги чинного законодавства, спочатку призначають службові розслідування за такими повідомленнями, які проводить сама ж поліція. За результатами таких службових розслідувань прокурор приймає рішення щодо доцільності початку кримінального провадження.

На невідповідність такої практики стандартам ефективного розслідування неодноразово вказував й Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях проти України. Позиція суду полягає в тому, що дослідча перевірка (службове розслідування – ред.) не є повноцінним розслідуванням та не відповідає принципу ефективного засобу юридичного захисту, оскільки слідчий (або особа, що проводить службове розслідування – ред.) у межах цієї процедури може вдаватися лише до обмеженої кількості процесуальних дій, а процесуальний статус потерпілого належним чином не визначений¹¹¹.

Серед інших недоліків розслідування за заявами та повідомленнями про застосування катувань з боку органів прокуратури України Суд зазначає:

- не забезпечення ефективної участі потерпілого у розслідуванні;
- затримки із забезпеченням медичних доказів;
- не встановлення усіх обставин отримання особою тілесних ушкоджень;
- не дослідження законності та пропорційності застосування до заявника сили з боку правоохоронців;
- надмірна загальна тривалість розслідування та ін.¹¹²

Внаслідок зазначених недоліків розслідування, кількість кримінальних проваджень за фактами катувань та жорстокого поводження (сумарно за статтями 127 та 365 (частина 2), що направляються до суду з обвинувальним актом, є надзвичайно малою – протягом останніх 5 років цей показник не перевищує 3 % від кількості порушених проваджень (2013 – 1,7 %, 2014 – 1,6 %, 2015 – 1,90 %, 2016 – 3 %, 2017 – 2,7 %).

Однією з основних причин вкрай низької ефективності прокуратури у розслідуванні катувань, на нашу думку, є конфлікт інтересів – адже прокурор, з одного боку, відповідає за своєчасне розслідування злочину, у вчиненні якого підозрюється затримана особа, а з іншого – має реагувати на скарги цієї особи щодо застосування до неї катувань. На думку окремих прокурорів, це може призвести до затягування розслідування «основного злочину», й відповідно, до несвоєчасного направлення справи до суду.

У межах дослідження «Прокурор: керує? координує? наглядає? розслідує: Звіт за результатами дослідження «Роль прокурора на досудовій стадії кримінального процесу»¹¹³ ми досить ґрунтовно проаналізували стан реагування органів прокуратури на випадки катувань та неналежного поводження, а також особисте ставлення прокурорів до повідомлень про такі факти. Наведемо окремі витяги з цього дослідження:

- незаконні затримання є непоширеною практикою на думку 81 % опитаних прокурорів. Ще вищий цей відсоток для порушень права на захист – 82 %, порушень права на медичну допомогу – 84 %, катувань та жорстокого поводження – 86 %;
- майже третина (28 %) опитаних процесуальних керівників не погоджуються з твердженням, що «усі докази, зібрані внаслідок грубого порушення прав

111 Рішення ЄСПЛ у справі «Савіцький проти України».

112 Рішення ЄСПЛ у справах «Вітковський проти України», «Белоусов проти України», «Бочаров проти України», «Гордієнко проти України» та ін.

113 Прокурор: керує? координує? наглядає? розслідує : Звіт за результатами дослідження «Роль прокурора на досудовій стадії кримінального процесу» / Белоусов Ю., Венгер В., Мітько В., Орлеан А., Сущенко В., Яворська В. ; за заг. ред. Белоусова Ю. – К. : СТ-Друк, 2017. —268 с.

підозрюваного, мають визнаватися недопустимими», 21% – що «дотримання прав підозрюваного – гарантія успіху у доведенні його вини у суді»;

- 87% опитаних прокурорів вважають, що переважно підозрювані скаржаться на порушення їхніх прав з метою уникнення відповідальності за вчинене правопорушення;
- кожний четвертий опитаний вважає, що на порушення прав затриманого можна не звертати уваги, якщо завдяки їм вдається отримати докази його причетності до вчинення злочину.

Суб'єктивне сприйняття самими прокурорами – процесуальними керівниками своєї ролі щодо забезпечення прав та свобод підозрюваної особи на досудовому розслідуванні обумовлює й їх подальші дії у конкретних кримінальних провадженнях, а також ефективність реагування на повідомлення про порушення цих прав.

ОПЕРАТИВНИЙ ПРАЦІВНИК:

«Я все ж таки пам'ятаю і 90-ті і 2000-ні роки, тоді все ж боялися прокуратури і боялися відповідальності за свої діяння тому, що все ж таки прокурори реагували на порушення прав людини, а зараз, на даний час, спілкуючись зі своїми колегами, вони говорять, що ну одне чи два, три провадження відкрили по працівникам (за перевищення повноважень – ред.) та за півроку їх закриють. У прокурорів зараз основне це підтримання державного обвинувачення, а нагляд у них забрали. І вони є своєрідним каталізатором (прокурори), оскільки навіть якщо є більш-менш нормальні докази, й в суді він може довести вину особи – він (прокурор – ред.) вимагає більшого – визнання особи своєї вини. А для того, щоб витягнути щось більше – це неможливо, якщо не застосовувати фізичне насильство, щоб особа зізналася або сказала, де знаходиться речовий доказ, тому що іншими способами це неможливо довести. Хоча, прокурор з тими доказами, що має і міг би довести вину, але він перестраховується, щоб у прокуратури не було виправдувальних вироків»¹¹⁴.

Наприкінці 2017 року, відповідно до Перехідних положень Кримінального процесуального кодексу, прокуратура втратила свої повноваження щодо розслідування злочинів, пов'язаних із катуваннями та жорстоким поведінням. Ці функції перейшли до Державного бюро розслідувань, яке наразі перебуває в процесі формування. Водночас за прокуратурою залишається функція процесуального керівництва у таких провадженнях. Відповідно, саме від позиції прокурора значною мірою й буде залежати ефективність розслідування за фактами неналежного поведіння, що проводиться детективами Державного бюро розслідувань.

3.5.3

НЕСПІВМІРНІСТЬ ПОКАРАННЯ ЗА КАТУВАННЯ

У своїх Стандартах Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінню чи покаранню акцентував увагу на важливості адекватного покарання осіб, винних у застосуванні катувань та жорстокого поведіння, як ефективного засобу попередження цього негативного явища:

«Є цілком очевидним те, що яким би результативним не було проведення розслідування справи, воно не матиме належного ефекту, якщо покарання, які будуть накла-

¹¹⁴ Інтерв'ю з оперативним працівником.

дені за жорстоке поведіння, будуть невідповідними. Якщо жорстоке поведіння є доведеним, то за цим має слідувати відповідне покарання, що справлятиме сильний переконливий вплив. І, навпаки, накладення незначного покарання лише породжува- тиме атмосферу безкарності»¹¹⁵.

У межах дослідження ми проаналізували усі судові рішення національних судів, що вино- силися відносно працівників поліції за статтями 127 та 365 (частина 2) у період з 2012 по 2017 роки. На рис. 19 наведено розподіл даних залежно від виду покарання, призначеного судом за катування та інші прояви неналежного поведіння.

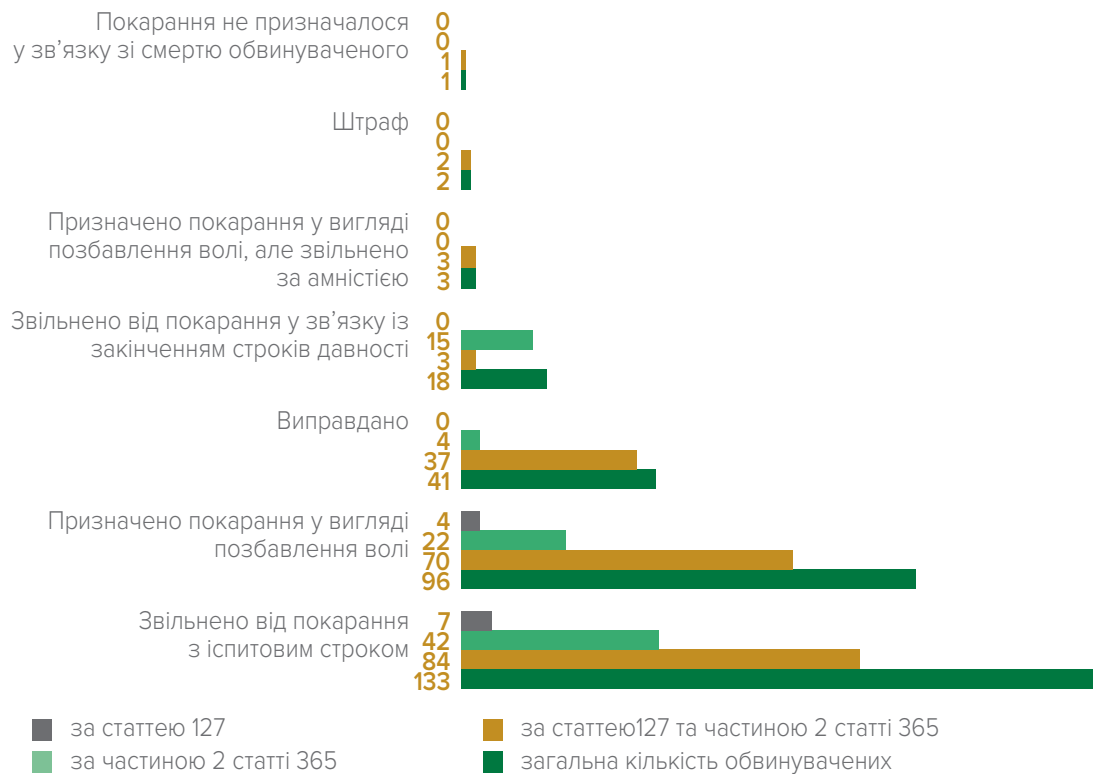


Рис. 19
Розподіл підсудних залежно від призначеного судом покарання

Відповідно до наведених даних, більшість працівників поліції (міліції), провина яких у вчиненні неналежного поведіння доведена судом, звільняються судами від реального покарання з іспитовим строком.

Варто наголосити, що мають місце й випадки, коли суд, посилаючись на статтю 75 Кримінального кодексу України, звільняє обвинувачених від відбуття основного покарання з випробуванням навіть у випадках встановлення в їх діях ознак найбільш жорстоких форм неналежного поведіння - катувань. На підтвердження наявності подібної практики наведемо кілька витягів з вироків суду.

ВИТЯГ З СУДОВОГО РІШЕННЯ:

«Під час перебування в службовому кабінеті № 209, 21.09.2011 року, у період часу приблизно з 10 годин 00 хвилин до 17 години 55 хвилин, начальник сектору розкриття злочинів проти особи відділу карного розшуку Святошинського районного управлін-

¹¹⁵ Пункт 41 Стандартів Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінню чи покаранню (КЗК)СРТ/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2015.

ня ОСОБА_1 та особи, справа відносно яких виділена в окреме провадження, діючи з прямим умислом за попередньою змовою групою осіб, перевищуючи надану їм владу, з метою отримання відомостей про вчинене вбивство, всупереч вимог ст.ст. 3, 28 Конституції України, ст.ст. 1, 5, 12 Закону України «Про міліцію», застосували до затриманого ОСОБА_2 фізичне насильство, яке виразилось у нанесенні йому чисельних ударів руками та ногами у різні частини тіла. Реалізуючи свій спільний злочинний умисел, вказані співробітники міліції також підвішували ОСОБА_2 на палицю з заведеними за спину руками, що заподіяло останньому сильного фізичного болю та у цьому положенні продовжували наносити йому чисельні удари руками та ногами у різні частини тіла.

Не досягнувши своєї мети щодо отримання відомостей про вчинене вбивство, ОСОБА_1 та особи, справа відносно яких виділена в окреме провадження, поклали ОСОБА_2 на письмовий стіл, розташований у цьому ж кабінеті, та неодноразово прикладали розігріту праску на оголену спину останнього.

Наступного дня...за усною вказівкою начальника сектора розкриття злочинів проти особи відділу карного розшуку Святошинського РУ ГУМВС України в місті Києві ОСОБА_1, ОСОБА_2 переведений до службового кабінету № 209, розташованого у цьому ж приміщенні...У вказаному кабінеті 22.09.2011 року, у період часу приблизно з 12 по 14 годину, начальник сектору розкриття злочинів проти особи відділу карного розшуку Святошинського районного управління ОСОБА_1 та особа, справа відносно якого виділена в окреме провадження...з метою отримання відомостей про вчинене вбивство, продовжили застосувати до затриманого ОСОБА_2 фізичне насильство, яке виразилось у нанесенні йому чисельних ударів руками та ногами у різні частини тіла.

Відповідно до висновку судово-медичної експертизи від 20.10.2011 року № 418/ОСОБА_2 були спричинені тілесні ушкодження у вигляді саден на передній поверхні правого колінного суглобу; на переднє-внутрішній поверхні правого колінного суглобу; на переднє-зовнішній поверхні лівого стегна у середній третині; синців на передній поверхні лівого стегна у середній третині, на фоні якого садно; у правій виличній ділянці; підшкірних гематом обох вушних раковин; опіків шкіри 1-2 ступеню на задній поверхні грудної клітини у правій підлопатковій ділянці, з переходом у поперекову ділянку справа; у поперековій ділянці справа.

Аналізуючи зібрані матеріали в їх сукупності, суд вважає, що вина обвинуваченого ОСОБА_1 повністю доведена, а кваліфікація його дій за ч.2 ст. 365, ч.2 ст. 127, ч.4 ст. 358 КК України вірна, оскільки він вчинив перевищення влади, тобто умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав та повноважень, що супроводжувалось насильством; за попередньою змовою групою осіб вчинив катування, тобто умисне заподіяння сильного фізичного болю шляхом нанесення побоїв та інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого вчинити дії, що суперечать його волі, у тому числі отримати від нього відомості та використав завідомо підроблений документ.

...

На підставі викладеного, суд приходить до висновку, що обвинуваченому ОСОБА_1 слід обрати міру покарання у виді позбавлення волі. Поряд з цим, суд з врахуванням фактичних обставин по справі, особи обвинуваченого, який на даний час звільнений з органів МВС України, судимості немає, має постійне місце проживання, має на утриманні двох малолітніх дітей 2004 та 2013 року народження, дружину, що перебуває у відпустці по догляду за дітьми, батька похилого віку, який є інвалідом 2 групи, його молодий вік, а також те, що потерпілому повністю відшкодовано шкоду та останній просить не позбавляти волі обвинуваченого, знаходить за можливе його виправлення і перевиховання без ізоляції суспільства, обравши йому міру покарання, не пов'язану з відбуканням покарання в місцях позбавлення волі згідно ст.75 КК України.

ЗАСУДИВ:

ОСОБА_1 визнати винуватим у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч.2 ст. 365, ч.2 ст. 127, ч.4 ст. 358 КК України та призначити покарання:

- за ч.2 ст. 365 КК України у виді 4 (чотирьох) років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади пов'язані з спеціальними владними повноваженнями в правоохоронних органах строком на 3 (три) роки з позбавленням відповідно до ст.54 КК України спеціального звання старший лейтенант міліції.
- за ч.2 ст. 127 КК України у виді 5 (п'яти) років позбавлення волі;
- за ч.4 ст. 358 КК України у виді 1(одного) року обмеження волі.

На підставі ст. 70 КК України, шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим, обвинуваченому ОСОБА_1 призначити остаточне покарання у виді 5 (п'яти) років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади пов'язані з спеціальними владними повноваженнями в правоохоронних органах строком на 3 (три) роки з позбавленням відповідно до ст.54 КК України спеціального звання старший лейтенант міліції.

На підставі ст. 75 КК України ОСОБА_1 звільнити від відбуття основного покарання з випробуванням, встановивши йому іспитовий строк 3 (три) роки»¹¹⁶.

ВИТЯГ З СУДОВОГО РІШЕННЯ:

«28.01.2010 года ОСОБА_10, используя свои связи среди сотрудников Раздельнянского РО ГУМВД Украины в Одесской области, обратился к ОСОБА_6 с просьбой оказать помощь в поиске лиц, причастных к хищению деталей экскаватора, находившегося в Новодмитриевском карьере в Раздельнянском районе Одесской области, на общую сумму, примерно 7000 гривен, высказав свое предположение, что к похищению могут быть причастны работающие у него по найму ОСОБА_11и и ОСОБА_9

После доставки ОСОБА_11 и ОСОБА_9 в Раздельнянский РО ГУМВД Украины в Одесской области, последние находились на третьем этаже здания в кабинетах, закрепленных на сектором уголовного розыска, где ОСОБА_4, ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7 и ОСОБА_8 поочередно требовали от ОСОБА_11 и ОСОБА_9 признаться в совершении кражи и вернуть ОСОБА_10 детали экскаватора, угрожая, в противном случае, применением мер физического воздействия.

Не получив от ОСОБА_11 и ОСОБА_9 признательных показаний, ОСОБА_4, ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8, с целью получения таких показаний, стали умышленно применять к ним недозволенные методы следствия...С этой целью, в период времени, примерно с 17 часов 30 минут до 19 часов, ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7 и ОСОБА_8, находясь в кабинетах №17 и №18, действуя совместно и по предварительному сговору, согласно указанию ОСОБА_4 на применение недозволенных методов следствия, и под его контролем, с целью принуждения к даче признательных показаний, превышая предоставленную им власть, применили к ОСОБА_11 и ОСОБА_9 физическое насилие, нанося множество ударов руками, ногами и резиновой дубинкой по голове, туловищу и конечностям, причиняя этим сильную физическую боль, физические и моральные страдания вследствие нанесения побоев.

....

Не получив в результате нанесения побоев от ОСОБА_11 и ОСОБА_9 признательных показаний в совершении кражи, ОСОБА_4, ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8 и неустановленное следствием лицо, своим присутствием, демонстрацией своей безнаказанности и вседозволенности, подстрекая друг друга к применению более болезненных методов получения признательных показаний, стали применять более болезненные пытки с использованием устройства, вырабатывающего электрический

¹¹⁶ Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 16.07.2014, № 759/7180/14-к, справа № 1-кп/759/314/14.

ток. С этой целью указанные лица на руки ОСОБА_9 и ОСОБА_11, разведенные в стороны, одевали по паре наручников, свободные концы которых прикрепляли к рядом стоящим стульям, что лишало их возможности вырваться со стула, на который их усадили, а к большим пальцам рук привязывали провода, через которые пропускали ток.

Применяя пытки электротоком и причиняя ОСОБА_11 и ОСОБА_9 физические и моральные страдания, ОСОБА_4, ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8 и неустановленное следствием лицо, усиливая доставляемые пытками страдания, также подключали провода к ушам потерпевших, а на голову ОСОБА_11 одевали целлофановый кулек, не давая ему возможности дышать, а в отношении ОСОБА_9 применяли мучения, прикрепляя провода к половым органам, не выпускали того в туалет, что привело к вынужденной дефекации в кабинете во время пыток. Свои действия во время пыток электрическим током, ОСОБА_4, ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7 и ОСОБА_8 сопровождали периодическими нанесениями ударов руками и ногами по различным частям тела ОСОБА_11 и ОСОБА_9, сопровождая свои действия угрозами наступления неблагоприятных результатов для их жизни и здоровья.

ОСОБА_11 причинены множественные ссадины и кровоподтеки лица, туловища, верхних и нижних конечностей (кровоподтеки лобной области головы, левого глаза, левой и правой лопаточных областей спины, правого плеча, правой подключичной области, левого и правого бедер, ссадины тыльной поверхности правой и левой кисти, полосчатые и клиновидные ссадины правого и левого лучезапястных суставов), точечные ссадины тыльной поверхности больших пальцев правой и левой кистей, сотрясение головного мозга, ушиб тканей грудного и поясничного отдела позвоночника).

ОСОБА_9 были причинены множественные ссадины и кровоподтеки верхних и нижних конечностей, ушибы мягких тканей головы (кровоподтеки правого плеча, правого бедра и правого коленного сустава, ссадина правой голени, полосчатые ссадины правого лучезапястного сустава), точечная ссадина тыльной поверхности большого пальца правой кисти.

...

Суд квалифицирует действия ОСОБА_4, ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8 по ст. 127 ч.2 УК Украины как пытки, то есть умышленное причинение сильной физической боли, физического и морального страдания путем нанесения побоев, мучений и иных насильственных действий с целью принудить потерпевшего совершить действия, противоречащие их воле, в том числе получить от него признания за действия, в совершении которых он подозревается, по предварительному сговору группой лиц; по ст. 365 ч.2 УК Украины/в ред. от 11.06.2009г./ как превышение власти, то есть умышленное совершение должностным лицом действий, которые явно выходят за пределы предоставленных ему прав и полномочий, если они причинили существенный вред охраняемым законом правам, интересам отдельных граждан и государственным интересам, сопровождаемое насилием, мучительными и оскорбляющими личное достоинство потерпевшего действиями.

На основании ст. 54 УК Украины, суд считает необходимым лишить ОСОБА_4, ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7 и ОСОБА_8 специальных званий, с целью морального воздействия на них и лишения привилегий, которые предоставляются этими званиями, так как ими совершено тяжкое должностное преступление, дискредитирующее звание офицера милиции и суть которого не совместима с дальнейшим использованием специального звания.

...

ОСОБА_4 признать виновным в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст. 127 ч.2, 365 ч.2 УК Украины и назначить наказание:

- по ст. 127 ч. 2 УК Украины в виде 5 /пяти/ лет лишения свободы;

- по ст. 365 ч. 2 УК України в виде 4 /четырёх/ лет лишения свободы с лишением права занимать должности в правоохранительных органах сроком на 3 /три/ года.

В силу ст.54 УК України лишити ОСОБА_4 спеціального звання капітан міліції.

В соответствии со ст. 70 УК України, путём поглощения менее строгого наказания более строгим, назначить ОСОБА_4 наказание в виде 5 /пяти/ лет лишения свободы с лишением права занимать должности в правоохранительных органах сроком на 3 /три/ года с лишением специального звания капитан милиции.

Применить ст. 75 УК України, освободив ОСОБА_4 от отбывания назначенного наказания в виде лишения свободы, установив испытательный срок на 3 /три/ года.

...

ОСОБА_5 признать виновным в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст. 127 ч. 2, 365 ч. 2 УК України и назначить наказание:

- по ст. 127 ч. 2 УК України в виде 5 /пяти/ лет лишения свободы;
- по ст. 365 ч. 2 УК України в виде 4 /четырёх/ лет лишения свободы с лишением права занимать должности в правоохранительных органах сроком на 3 /три/ года.

В силу ст.54 УК України лишити ОСОБА_5 спеціального звання старший лейтенант міліції.

В соответствии со ст. 70 УК України, путём поглощения менее строгого наказания более строгим, назначить ОСОБА_5 наказание в виде 5 /пяти/ лет лишения свободы с лишением права занимать должности в правоохранительных органах сроком на 3 /три/ года с лишением специального звания старший лейтенант милиции.

Применить ст. 75 УК України, освободив ОСОБА_5 от отбывания назначенного наказания в виде лишения свободы, установив испытательный срок на 3 /три/ года.

...

ОСОБА_6 признать виновным в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст. 127 ч. 2, 365 ч. 2 УК України и назначить наказание:

- по ст. 127 ч. 2 УК України в виде 5 /пяти/ лет лишения свободы;
- по ст. 365 ч. 2 УК України в виде 4 /четырёх/ лет лишения свободы с лишением права занимать должности в правоохранительных органах сроком на 3 /три/ года.

В силу ст.54 УК України лишити ОСОБА_6 спеціального звання капітан міліції.

В соответствии со ст. 70 УК України, путём поглощения менее строгого наказания более строгим, назначить ОСОБА_6 наказание в виде 5 /пяти/ лет лишения свободы с лишением права занимать должности в правоохранительных органах сроком на 3 /три/ года с лишением специального звания капитан милиции.

Применить ст. 75 УК України, освободив ОСОБА_6 от отбывания назначенного наказания в виде лишения свободы, установив испытательный срок на 3 /три/ года.

...

ОСОБА_7 признать виновным в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст. 127 ч. 2, 365 ч. 2 УК України и назначить наказание:

- по ст. 127 ч. 2 УК України в виде 5 /пяти/ лет лишения свободы;
- по ст. 365 ч. 2 УК України в виде 4 /четырёх/ лет лишения свободы с лишением права занимать должности в правоохранительных органах сроком на 3 /три/ года.

В силу ст.54 УК України лишити ОСОБА_7 спеціального звання лейтенант міліції.

В соответствии со ст. 70 УК України, путём поглощения менее строгого наказания

более строгим, назначить ОСОБА_7 наказание в виде 5 /пяти/ лет лишения свободы с лишением права занимать должности в правоохранительных органах сроком на 3 /три/ года с лишением специального звания лейтенант милиции.

Применить ст. 75 УК Украины, освободив ОСОБА_7 от отбывания назначенного наказания в виде лишения свободы, установив испытательный срок на 3 /три/ года.

...

ОСОБА_8 признать виновным в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст. 127 ч. 2, 365 ч. 2 УК Украины и назначить наказание:

- по ст. 127 ч. 2 УК Украины в виде 5 /пяти/ лет лишения свободы;
- по ст. 365 ч. 2 УК Украины в виде 4 /четырёх/ лет лишения свободы с лишением права занимать должности в правоохранительных органах сроком на 3 /три/ года.

В силу ст.54 УК Украины лишить ОСОБА_8 специального звания лейтенант милиции.

В соответствии со ст. 70 УК Украины, путём поглощения менее строгого наказания более строгим, назначить ОСОБА_8 наказание в виде 5 /пяти/ лет лишения свободы с лишением права занимать должности в правоохранительных органах сроком на 3 /три/ года с лишением специального звания лейтенант милиции.

Применить ст. 75 УК Украины, освободив ОСОБА_8 от отбывания назначенного наказания в виде лишения свободы, установив испытательный срок на 3 /три/ года»¹¹⁷.

Аналізуючи терміни реального позбавлення волі правоохоронців за неналежне поведіння, можна дійти висновку, що суди в цілому застосовують за катування у поєднанні з перевищенням службових повноважень більш тяжке покарання, ніж за перевищення службових повноважень, поєднане з насильством без ознак катування (рис. 20).

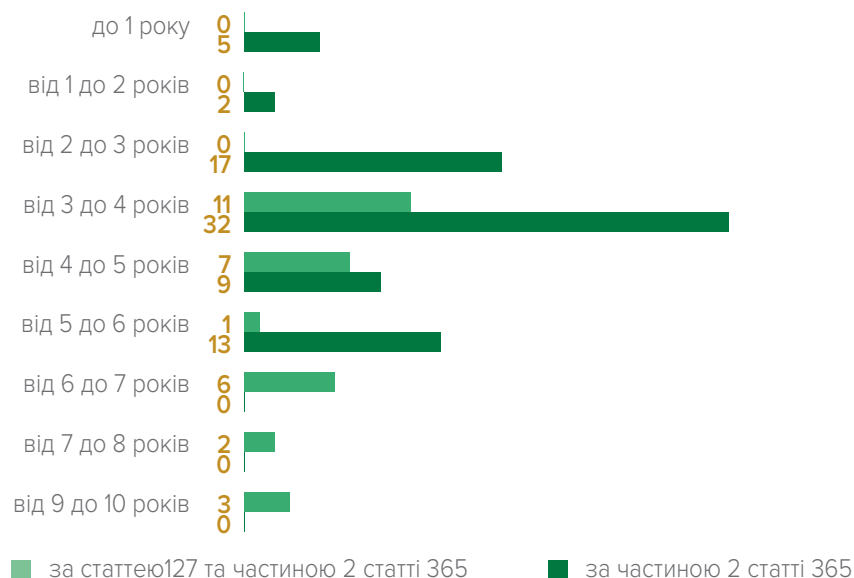


Рис. 20

Дані щодо кількості осіб, засуджених до реального позбавлення волі (вироки судів за статтями 127 та 365 (частина 2) у період з 2012 по 2017 роки)

Так, наприклад, середньозважений термін покарання за перевищення влади та службових повноважень без ознак катування становить від 3-х до 4-х років, у той час як за катування

¹¹⁷ Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 18.12.2015, справа № 521/16320/13-к, 1-кп/521/6/15.

у поєднанні з перевищенням влади та службових повноважень середньозважений показник ув'язнення становить від 5-ти до 6-ти років.

Водночас, як видно з наведених даних, найпоширенішим терміном, за який правоохоронці засуджуються до реального позбавлення волі за усі види неналежного поведження, включаючи й катування, є строк від 3 до 4 років.

У цьому контексті треба зазначити, що подібне покарання є неспівмірним тяжкості вчиненого правоохоронцями злочину. Наявності подібної практики сприяє й недосконалість чинного кримінального законодавства в частині визначення розміру санкцій за злочини неналежного поведження.

Так, зокрема, санкція частини 1 статті 127 Кримінального кодексу України передбачає покарання за катування у вигляді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, фактично відносячи катування до злочинів середньої тяжкості. Тяжким злочином катування вважаються лише у випадках їх вчинення повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. У такому разі санкція частини другої статті 127 передбачає позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Частина 2 статті 365 Кримінального кодексу України (перевищення влади або службових повноважень, поєднане з насильством за відсутності ознак катування) передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 3-х до 8-ми років. Однак, як ми вже згадували, переважно суд призначає покарання правоохоронцям за такі дії на мінімально можливий у межах санкції цієї статті строк – від 3-х до 4-х років, що також свідчить про фактичну кваліфікацію неналежного поведження як злочину середньої тяжкості.

Повертаючись до даних, наведених на рис. 21, можна побачити, що частина працівників звільняється від покарання й у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, що своєю чергою, як правило, свідчить про надзвичайну тривалість як досудового розслідування, так й судового розгляду цієї категорії злочинів.

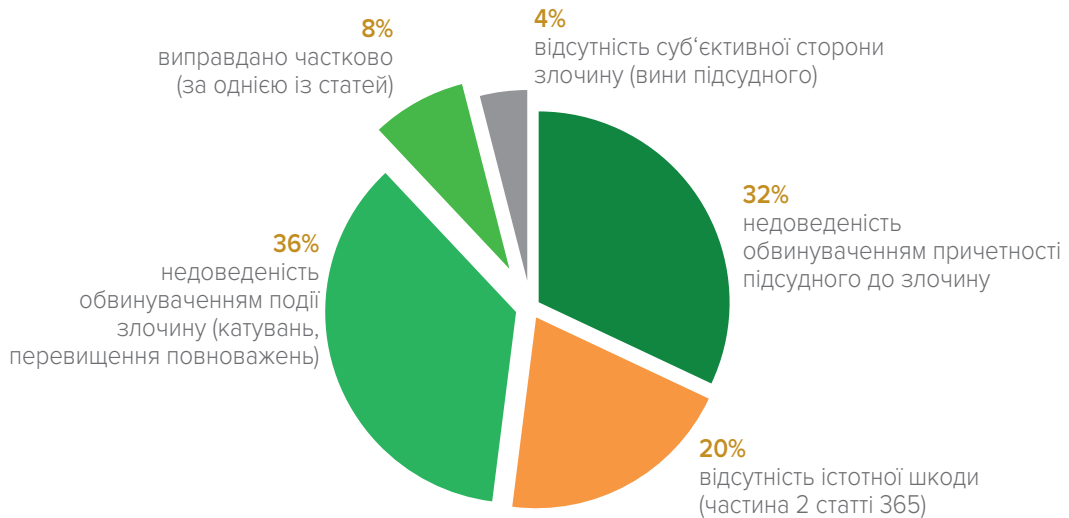


Рис. 21
Підстави виправдання
(сумарно за статтями 127 та 365 (частина 2))

Трапляються й випадки, коли суд не знаходить підстав для покарання правоохоронців й виносить виправдувальний вирок. Найпоширенішою причиною виправдання є недоведеність обвинуваченням самої події злочину. Як правило, у такому разі суд визнає застосування сили з боку правоохоронців правомірним, а доводи обвинувачення щодо перевищення сили – безпідставними.

На другому місці – недоведеність обвинуваченням причетності підсудного до злочину, коли, на думку суду, обвинувачення не наводить достатньої кількості доказів, які переконливо доводять, що саме ця особа застосувала неналежне поводження.

Значну частину серед підстав виправдання посідає недоведеність обвинуваченням наявності істотної шкоди від злочину. У таких випадках суд, власне, не заперечує сам факт неналежного поводження, а також причетність підсудного до його застосування. Більш детально про цю проблему йдеться у розділі 3.5.1.

3.6

НИЗЬКИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ РІВЕНЬ ОКРЕМИХ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

На думку опитаних експертів, однією з причин, що призводять до існування практик неналежного поводження відносно громадян з боку працівників поліції, є низька кваліфікація правоохоронців.

Так, зокрема, недостатня кваліфікація окремих слідчих працівників та працівників кримінальної поліції знаходить своє відображення у невмінні застосовувати увесь передбачений законодавством арсенал методів розслідування та розкриття злочинів. Ця категорія правоохоронців використовує насильство як «найпростіший», на їхню думку, метод розслідування.

АДВОКАТ:

«Я вважаю, проблема в базовій освіті працівника міліції. Можливо, це мій досвід. Я у свій час в перший раз познайомився з працівниками міліції в 1996 році. Це колишні УБОЗи, це були працівники міліції, опера, з радянською освітою. Я не буду говорити, які тоді були закони. Але сама освіта працівника міліції була якісніша»¹¹⁸.

СУДДЯ:

«Зараз такі технічні можливості та розробки, які можна використовувати, щоб щось знайти, отримати моральне задоволення від того, що ти це знайшов і довів йому, що він причетний до злочину, а не потрясти його як грушу – це ж не розслідування. Чомусь блиску в очах немає, вони починають розповідати про брак часу та важке життя, але тут виникає питання чому ж ти на цій роботі. Як не дивно, тут є певна ностальгія за тими методами, як розслідували справи колись (70-80 роки). Ніхто не вміє ні допитувати, ні збирати інформацію, немає потягу до роботи»¹¹⁹.

¹¹⁸ Фокус-група з адвокатами.

¹¹⁹ Інтерв'ю із суддею.

АДВОКАТИ:

«Вона (явка з повинною – ред.) не дуже використовувалася при радянській владі. Навіть за відсутності молекулярних експертиз слідчі доводили провину особи, без явки з повинною. Іншими шляхами. А ось ці останні 10-12 років виключно базування доказування і розкриття злочинів побудовані на явці з повинною.. Плюс напевно, що дійсно базова освіта...я не можу грішити на всі вузи, але міліцейські вузи це жаж»;

«Я сім років працювала слідчим і сім років в адвокатурі. І можу сказати таке. Так, я згодна цілком, що ті оперативні співробітники, які були ще за радянських часів, вони розкривали злочини і їм не потрібні були ніякі катування. Прийшла молодь. У нас на той момент було три відділи поліції в області. І тільки в одному завжди катували людей. І по цей день катують людей для пізнавальних показів. Ось це з покоління в покоління»;

«У нас не працюють слідчо-оперативні групи. Слідчо-оперативна група виїжджає на місце злочину, не збирає достатньо доказів для того, щоб оголосити підозру тій або іншій особі. Є докази, але цього ніхто не хоче робити. Коли я виїжджала з 2002 – 2009 рік, то якщо ми приїжджали – і у нас не було з трьох сторінок не написано огляд місці події. Нас начальник слідчого відділення «їдеш і доробляєш матеріали , додатково протокол». Неможливо було здати. Як це з місці події не вилучити відбитки пальців? Там живе куча людей і всі не придатні? Не може такого бути. По-маленьку нас заставляли щось робити. Зараз, якщо є протоколи, то максимум п'ять речень. Ну, це не може бути огляд місці події»¹²⁰.

СУДДЯ:

«Кожен раз під час лекцій я їм (поліцейським – ред.) розповідаю, що не потрібно радити, коли вам зрештою вдалося отримати зізнання, том, що від цього зізнання надалі будуть лише проблеми, а ви припиняєте показувати і проявляти свої можливості для розслідування, бо вже ніхто не хоче розслідувати, ніхто не хоче вмикати мозок, щоб була якась зацікавленість щось знайти, щось розкрити»¹²¹.

Як можна побачити, експерти згадують радянську систему підготовки працівників міліції, яка, на їхню думку, була більш якісною. На нашу думку, можна погодитися з подібною оцінкою саме в частині методів розслідування та розкриття злочинів. Відомим є факт, що саме в середині 90-х років минулого століття значна кількість високопрофесійних працівників залишила лави Міністерства внутрішніх справ, що негативно вплинуло на інституційну пам'ять у правоохоронній системі. Створення величезної кількості відомчих навчальних закладів призвело лише до значного омолодження особового складу. За відсутності належним чином організованого процесу передачі професійного досвіду практики неналежного поведіння, як найбільш «простого та дієвого» методу розкриття злочинів, набули значного поширення.

На низький професійний рівень своїх колег, як причину неналежного поведіння, вказували й самі оперативні працівники та слідчі.

ОПЕРАТИВНИЙ ПРАЦІВНИК:

«Причина є в непрофесійності, оскільки для того, щоб розкрити злочин, потрібно провести ряд заходів, щоб його розкрити, довести. Але найпростіше, від особи, яка, можливо, вчинила злочин, і провести з цією особою різні заходи із порушенням її прав, катуванням, насильством, і вже коли вона зізнається у вчиненні цього злочину – легше знайти докази.

¹²⁰ Фокус-група з адвокатами.

¹²¹ Інтерв'ю із суддею.

Якщо, наприклад, особа вчинила крадіжку, і до оперативника поступила інформація, що вона вчинена цією особою, то йому легше цю особу витягнути, потримати трішки, особливо це з наркозалежними, якщо його день десь протримати, то він готовий вже сам розказати де це є, тобто він хоче закінчити ту процедуру, щоб він мав можливості відновити своє здоров'я, він готовий все розказати, хоча, можливо, це і не вчиняв. Але потім він розказує де і в кого він ці речі взяв, самі обставини, як він проникає, як викрадає, і основне – де ті речові докази знаходяться, куди він їх збув. Тобто, що сама підозрювана особа розказала, по тих слідах вже пішли розслідувати злочин: вилучаються ті речові докази, якщо, наприклад, були відбитки взуття тощо, то вилучається взуття і це найлегший, найкоротший шлях довести особі її вину у вчиненні злочину»¹²².

СЛІДЧИЙ:

«Очень много молодых работников, которые неквалифицированные. Как их смогли научить за 2-3-4 месяца, если следователи четыре года обучаются? Они приходят, у них несколько месяцев подготовки, они даже не умеют процессуально составить документы. Надо тратить время на их обучение, как процессуально правильно, чтобы они не нарушали права, чтобы они придерживались норм законодательства, чтобы они процессуально правильно провели расследование. Это забирает время у опытных работников»¹²³.

Окрему увагу експерти звертали на недостатній рівень професійної підготовки працівників нової патрульної поліції. Так, зокрема, представники прокуратури звертали увагу на низький рівень знань патрульними вимог чинного законодавства в частині правових підстав застосування сили та спеціальних засобів.

ПРОКУРОР:

«Незнання патрульною поліцією законів призводить до неправомірного застосування заходів фізичного характеру: заламування рук, кидання на землю, надмірне застосування засобів фіксації (кайданки)»¹²⁴.

Поряд із цим, на думку працівників патрульної поліції, сьогодні наявна проблема підготовки патрульних поліцейських, де система навчання орієнтована на закордонний досвід, а не на українські реалії. У програмі підготовки патрульних використовуються американські практики, що дисонують з вимогами чинного законодавства України. Тобто, алгоритм навчання патрульних поліцейських передбачає більший спектр повноважень поліцейських, які, своєю чергою, не передбачені Законом України «Про Національну поліцію».

ПАТРУЛЬНІ ПОЛІЦЕЙСЬКІ:

«Когда мы проходили подготовку, нас готовили по американским практикам и определенному алгоритму. И этот алгоритм предусматривал, что немножко поменяется у нас законодательство, водитель остается на месте, ключи на капот и т.д.»;

«Есть алгоритм, которому учат, но когда полицейский приходит на улицу, он сталкивается с тем, что это не работает»;

«Другого алгоритма у нас нет. Получается, что приходится полицейскому действовать на свое усмотрение. Либо просто уйти и все оставить, либо же «идти до конца», понимая, что ты при этом нарушаешь закон»¹²⁵.

122 Інтерв'ю з оперативним працівником.

123 Фокус-група зі слідчими.

124 Фокус-група з прокурорами.

125 Фокус-група з патрульними поліцейськими.

3.7

НЕНАЛЕЖНИЙ РІВЕНЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Аналізуючи судові рішення, спілкуючись із жертвами неналежного поведіння з боку правоохоронців, ми побачили, що часто важко визначити причину застосування насильства, адже побиття не пов'язане ані з отриманням зізнання у скоєнні злочину, ані з отриманням іншої, важливої для розкриття злочину інформації, ані з корисливими мотивами.

Певний відсоток таких випадків може бути пояснений, на нашу думку, неврівноваженим психоемоційним станом поліцейського, коли насильство застосовується або у зв'язку із психологічною схильністю до такої поведінки, або ж як різновид «психологічного розвантаження» внаслідок накопичення особистісних чи службових проблем.

У подібних ситуаціях поліцейський продовжує застосовувати фізичну силу та моральний тиск стосовно затриманої особи, яка не чинить жодного опору й перебуває під повним контролем правоохоронця.

ЖЕРТВА КАТУВАНЬ:

«Вони запросили мене сісти в автомобіль (при цьому велась відеозйомка) і я сказав, що жодного супротиву не чиню, на що інспектор Б. підійшов і вдарив мене рукою в пах і почав обшук. Знайшов у мене в куртці дозвіл на носіння зброї, я одразу попередив, що в мене зброї немає при собі, лише посвідчення, але мені він його так і не віддав. В результаті вони вдягли кайданки, кинули в автомобіль, один патрульний сідає за кермо, інший біля мене і починає мене бити ліктями і по голові (приблизно 10 ударів в районі потилиці, щоки). Я вважаю, що це звичайне свавілля. Хотів показати свою значимість і так як я не міг виказати жодного супротиву, він вже реалізовувався фізично»¹²⁶.

Під час фокус-групи патрульні поліцейські звернули увагу на те, що найчастіше схильні до агресії колишні міліціонери, які звикли працювати, використовуючи переважно насильницькі методи.

ПАТРУЛЬНІ ПОЛІЦЕЙСЬКІ:

«Много патрульных сами по себе агрессивны, и им нравится причинять вред. Это, в основном, бывшие сотрудники милиции»;

«У меня в роте были два «бывших», и они постоянно превышали применение силы»;

«У нас те люди, которые, скорее всего, нарушали, превышали – это чаще всего были бывшие сотрудники милиции»;

«Є хлопець, він колишній співробітник поліції, дільничний. І він звик так робити з людьми. Йому не поясниш, що так робити не можна. Багато разів ми попадали як напарники, і були проблеми через нього, тому що він перевищував межі необхідної оборони.

¹²⁶ Інтерв'ю з жертвою катувань.

Він дуже часто застосовував силу там, де її не треба було застосовувати. Він завжди провокував на конфлікт. Ось, мій теперішній напарник попав в неприємну ситуацію, і мало не отримав догану через нього»¹²⁷.

Застосування незаконного насильства з боку «нової» патрульної поліції патрульні також пов'язують із значними психоемоційними навантаженнями, які призводять до професійної деформації та вигорання. За таких умов поліцейські перебувають у стресовому стані та інколи дають вихід емоціям через перевищення повноважень.

ПАТРУЛЬНІ ПОЛІЦЕЙСЬКІ:

«Я думаю, это связано с несколькими факторами. Первое: прошел период деформации людей, которые с улицы новые пришли в полицию, и профессия их деформировала»;

«На мою думку, дуже часто поліцейський може перевищити свої повноваження, особливо коли людина якась переходить на персону і в обличчі поліцейського бачить усіх поліцейських, і просто виливає весь бруд. Не кожен поліцейський має витривалу психіку, щоб стримати цей удар і не вийти з себе».

«Крім того, ще є погрози. Ми оформляли дорожньо-транспортну пригоду з потерпілими, і водій автомобіля, який виїхав на тротуар, переїхав людину, був в сильному алкогольному оп'янінні. І коли ми його затримали, одягнули наручники, ми з напарником його підняли, поставили, і коли приїхала слідчо-оперативна група, вони все оформляли, а ми дивились за ним, щоб він не втік, щоб з ним нічого не було. Тут прийшли його друзі, почали його підтримувати, нас ображати. Я стояла збоку. Він плював в мою сторону. Крім того, він каже: «Я тебе запомнил. И у меня есть связи в полиции, мне все порешают. Я тебя найду, я тебя закопаю». Просто такі погрози, у мене на камері це відео є, як він мені погрожує. І я стояла в цій ситуації. І до мене жінка підходить і каже: «А почему вы ему ничего не делаете?» Я кажу: «А що ми йому ще можемо зробити? Він і так стоїть в наручниках». А те, що він може говорити, що завгодно, плювати в мою сторону, тут ми нічого зробити не можемо»¹²⁸.

Інколи застосування насильства може розглядатися як своєрідна психологічна розрядка у зв'язку з особистими чи сімейними проблемами.

ПАТРУЛЬНИЙ ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ:

«У меня был патрульный, который в бракоразводном процессе был. У него двое детей, с которыми жена запрещала видеться. В каком он настроении выезжает на смену? Или девушка патрульная, тоже в процессе развода. В каком настроении на выезжает? А ей боевое оружие дают».

Певну схильність до застосування насильства, зі слів самих патрульних, мають й їхні колеги, які проходили службу в зоні проведення антитерористичної операції. Внаслідок відсутності адекватної психологічної підтримки та реабілітації після військових дій деякі працівники схильні застосовувати насильство під час несення служби.

ПАТРУЛЬНИЙ ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ:

«У меня был патрульный, который после АТО. И он в любой ситуации использовал завышенную силу, когда мог бы просто прекратить это. Но это его психологическое состояние. И я тоже не мог повлиять на то, что у него после АТО есть предпосылки к этому»¹²⁹.

127 Фокус-група з патрульними поліцейськими.

128 Фокус-група з патрульними поліцейськими.

129 Фокус-група з патрульними поліцейськими.

Ефективним засобом вирішення зазначених проблем мала бути налагоджена система психологічного супроводу та підтримки працівників поліції, яка б давала змогу позбавлятися негативних емоцій у прийнятний спосіб, а також своєчасно реагувати на ранні ознаки психічних девіацій у правоохоронців. Однак, зі слів патрульних, наявна наразі психологічна служба не виконує своїх обов'язків у повному обсязі.

ПАТРУЛЬНІ ПОЛІЦЕЙСЬКІ:

«Я, будучи командиром роти, я не единожды писал рапорт на психологов на проверку психологического состояния моих патрульных. Потому что у меня были ребята, которые в некоторых ситуациях или за оружие хватаются, или ведут себя неадекватно, которые и матом могут человеку ответить. Результат – никакой. Приходят психологи, порисовали кружочки и треугольники, и всё»;

«Ты сам можешь сходить к психологу, но такого, чтобы хотя бы раз в три месяца было посещение психолога, такого нет. Я считаю это правильным, когда человек работает в такой службе, было бы правильным проходить психологическое тестирование, чтобы понимать, насколько человеку нужна помощь, реабилитация, восстановление»;

«З нами ніхто не працює»¹³⁰.

Внаслідок відсутності дієвої системи психологічного супроводу правоохоронців, останні вимушені шукати підтримку один у одного, або ж знаходити позитив у роботі.

ПАТРУЛЬНІ ПОЛІЦЕЙСЬКІ:

«Общечеловеческие способы расслабления, і взаємопідтримка один одного»;

«Умение напарников поддержать друг друга»;

«Можеш виїхати на лінію, де тебе накриють таким матом – і просто не хочеться нічого. Але через годину ти приїжджаєш на виклик і рятуєш людину. Ми з напарником врятували дідуса від смерті. Ще з напарником врятували бабусю і т. д. Ці всі позитивні моменти, вони якось підбадьорюють»¹³¹.

Також патрульні підкреслили, що довіра з їх боку до психологічної служби була б вищою, а робота психологів ефективнішою, якщо б ці фахівці не були у штаті патрульної служби, а були незалежні від поліції.

ПАТРУЛЬНІ ПОЛІЦЕЙСЬКІ:

«Когда я подошла к командиру и сказала, после того, что у нас на районе было убийство, и я говорила, что мне было это тяжело пережить, я очень страшные вещи увидела, и мне нужна была поддержка психолога, я подошла к командиру и сказала: «Я хочу сходить к психологу, кто у нас там сейчас?». Он ответил: «Ты хочешь проблем потом, в будущем?». Я сказала: «Ладно», за свои деньги нашла психолога»;

«Вообще было бы здорово, чтобы у нас психологи были не в штате, а какая-то организация. Тендер или не тендер, это уже вопрос технический. Организация, которая бы работала на условиях анонимности, чтобы был заключен контракт с патрульной полицией, чтобы мы знали, что они нам оказывают помощь, но они не связаны, не передают информацию, за исключением каких-то особых случаев»¹³².

¹³⁰ Фокус-група з патрульними поліцейськими.

¹³¹ Фокус-група з патрульними поліцейськими.

¹³² Фокус-група з патрульними поліцейськими.

ОСНОВНІ ВИСНОВКИ

1. КАТУВАННЯ ТА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЗАЛИШАЄТЬСЯ СИСТЕМНОЮ ПРОБЛЕМОЮ.

Лише за даними закладів охорони здоров'я кількість осіб, що звернулися за медичною допомогою у зв'язку з отриманням тілесних ушкоджень з боку правоохоронців у 2017 році, становила 2386 осіб. При цьому простежується стійка тенденція до збільшення кількості таких звернень протягом останніх років (1217 звернень за 2015 рік, 1666 – за 2016).

Більш того, аналіз цих даних дає підстави стверджувати, що тілесні ушкодження були заподіяні правоохоронцями у спосіб, який становить небезпеку для життя та здоров'я громадян – найбільший відсоток травмуючих впливів припадає на область голови (30,12 % від усіх видів травм) та на ушкодження, що були спричинені у декілька областей тіла (травми голови та корпусу тіла, травми голови та кінцівок, травми голови, корпусу тіла та кінцівок, травми тулуба та кінцівок), так названі «поєднані ушкодження» – 24,58 %.

2. НАЙБІЛЬШ ПОШИРЕНИМИ ПРИЧИНАМИ ЗАСТОСУВАННЯ КАТУВАНЬ ТА ІНШИХ ФОРМ НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ Є:

- отримання певних відомостей від затриманої особи: зізнання у вчиненні злочину, відомостей чи визнання від третьої особи, відомостей про осіб (співучасників), причетних до вчинення злочинів тощо;
- покарання особи за певні дії або за дії третіх осіб, у вчиненні яких вони підозрюються. До цієї категорії належить доволі широкий спектр випадків, починаючи від побиття особи за сам факт вчинення нею правопорушення й закінчуючи застосуванням насильства на ґрунті неприязних стосунків, які раптово виникли під час спілкування між правоохоронцем та потерпілим від неналежного поводження;
- застосування насильства з метою неправомірної вигоди від затриманої особи. Як правило, це вимагання коштів від підозрюваних осіб за непритягнення їх до кримінальної відповідальності.

Однією з основних причин існування неналежного поводження є й безкарність правоохоронців за такі випадки, адже, як відомо, відсутність належного покарання за злочин створює підґрунтя для рецидиву. До причин безкарності, своєю чергою, варто віднести:

- недосконалість чинного кримінального законодавства України в частині кваліфікації катувань та жорстокого поводження, а також визначення тяжкості покарання за їх вчинення. Наразі чинна редакція статті 127 Кримінального ко-

дексу України не містить вказання на спеціальний суб'єкт цього злочину, що не відповідає визначенню терміна «катування», яке міститься у статті 1 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Крім того, санкція частини 1 статті 127 Кримінального кодексу України передбачає покарання за катування у вигляді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, фактично відносячи катування до злочинів середньої тяжкості;

- відсутність в Україні ефективного механізму розслідування катувань та жорстокого поводження з боку правоохоронців. Внаслідок низки недоліків розслідування таких фактів з боку органів прокуратури, на які неодноразово вказував у своїх рішеннях й Європейський суд з прав людини, кількість направлених до суду проваджень за фактами катувань та жорстокого поводження (сумарно за статтями 127 та 365 (частина 2) є надзвичайно малою – протягом останніх 5 років цей показник не перевищує 3% від кількості порушених проваджень (2013 – 1,7%, 2014 – 1,6%, 2015 – 1,90%, 2016 – 3%, 2017 – 2,7%);
- неспівмірність покарань за такі злочини, що встановлюються вироками національних судів. Так, зокрема, поширеними є випадки, коли суд, посилаючись на статтю 75 Кримінального кодексу України, звільняє обвинувачених від відбуття основного покарання з випробуванням навіть у випадках встановлення в їх діях ознак найбільш жорстоких форм неналежного поводження – катувань.

Значний вплив на існування практики примусу підозрюваної особи до зізнання у причетності до вчинення злочину здійснює й так звана «паличкова» система оцінювання ефективності діяльності правоохоронців, суть якої полягає у запровадженні кількісних показників оцінки роботи оперативних та слідчих підрозділів поліції, що постійно порівнюються з аналогічними періодами у минулому році (кварталі, місяці). Як і раніше, оперативні підрозділи продовжують оцінюватися за кількістю розкритих злочинів, слідчі ж підрозділи мають показники щодо кількості направлених до суду справ.

Основний недолік оцінювання правоохоронців виключно за кількісними показниками полягає у тому, що відбувається зміщення акцентів їх роботи з реальної боротьби зі злочинністю на гонитву за показниками. Своєю чергу, це призводить до того, що для окремого працівника вже може не мати значення, чи справді затримана особа вчинила той чи інший злочин – головне, що вона зізнається у його вчиненні. Більш того, залишається поширеною й практика, коли працівники поліції змушують особу зізнатися у низці нерозкритих злочинів задля покращення показників своєї службової діяльності.

На думку опитаних експертів, однією з причин, що призводять до існування практик неналежного поводження відносно громадян з боку працівників поліції, є й низька кваліфікація правоохоронців. Так, зокрема, недостатня кваліфікація окремих слідчих працівників та працівників кримінальної поліції знаходить своє відображення у невмінні застосовувати увесь передбачений законодавством арсенал методів розслідування та розкриття злочинів. Недостатня ж підготовка працівників патрульної служби часто призводить до надмірного застосування сили під час затримання.

Застосування насильства з боку поліції може бути пов'язане й із значними психо-емоційними навантаженнями поліцейських, які призводять до професійної деформації та вигорання. У поєднанні з особистими чи сімейними проблемами це може зумовлювати насильницькі дії як спосіб психологічного «розвантаження».

Ефективним засобом вирішення зазначених проблем мала б бути налагоджена незалежна система психологічного супроводу та підтримки працівників поліції, яка б давала змогу позбавлятися негативних емоцій у прийнятний спосіб, а також своєчасно реагувати на ранні ознаки психічних девіацій у правоохоронців. Однак, за словами самих поліцейських, наявна система психологічної підтримки є вкрай неефективною.

3. НЕНАЛЕЖНЕ ПОВОДЖЕННЯ ТАКОЖ ШИРОКО РОЗПОВСЮДЖЕНЕ ПІД ЧАС ЗАТРИМАННЯ ПІДОЗРЮВАНОЇ ОСОБИ Й ПРОЯВЛЯЄТЬСЯ У БЕЗПІДСТАВНОМУ ЧИ НЕПРОПОРЦІЙНОМУ ЗАСТОСУВАННІ СИЛИ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ.

На практиці правоохоронці досить часто спираються лише на два з чотирьох принципів застосування сили, згаданих у статті 29 Закону «Про Національну поліцію», а саме на законність та ефективність. Вважаючи, що закон дає їм право застосовувати фізичну силу при затриманні, яка дає змогу ефективно, на їх погляд, виконувати покладені на поліцію завдання, правоохоронці доволі часто забувають про два інші принципи – необхідність та пропорційність застосування сили. Однак недотримання цих принципів ставить під сумнів законність затримання в цілому, а в окремих випадках, враховуючи тяжкість наслідків для затриманої особи, може утворювати й склад низки злочинів, передбачених чинним Кримінальним кодексом України.

4. ПІД ЧАС АНАЛІЗУ СУДОВИХ РІШЕНЬ ВИЯВЛЕНО Й КІЛЬКА ПРАКТИК ЗАТРИМАННЯ ЗА ВІДСУТНОСТІ ПРАВОВИХ ПІДСТАВ, ЗОКРЕМА:

- доставлення особи до відділу поліції для участі у слідчих діях на виконання доручення слідчого. Подібна практика є доволі поширеною – слідчі надають доручення оперативним підрозділам на доставлення особи для забезпечення її участі у слідчих діях, посиляючись при цьому на вимоги статті 40 Кримінального процесуального кодексу України. Однак подібна вимога слідчого є явно незаконною, адже пункт 3 частини 2 статті 40 Кримінального процесуального кодексу України уповноважує слідчого доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам. Затримання ж не є ані слідчою, ані розшуковою дією;
- доставлення особи до відділу поліції на виконання доручення дільничного інспектора поліції. Варто наголосити, що затримання особи на підставі доручення дільничного, як й у попередньому прикладі, є грубим порушенням вимог чинного законодавства. Можна стверджувати, що у цьому випадку правоохоронці маскують фактичне затримання особи терміном «доставлення», що у будь-якому разі не додає законності їх діям, адже чинне законодавство передбачає чіткі вимоги для здійснення як адміністративного затримання, так і затримання за підозрою у вчиненні злочину.

5. НАЙЧАСТІШЕ НЕНАЛЕЖНЕ ПОВОДЖЕННЯ ЗАСТОСОВУЮТЬ ПРАЦІВНИКИ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ, ДІЛЬНИЧНОЇ СЛУЖБИ ТА ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.

Працівники цих служб поліції найчастіше здійснюють фактичне затримання осіб, підозрюваних у вчиненні правопорушень, а також їх доставлення до відділів поліції. Крім того, саме оперативні працівники та дільничні інспектори фактично перші намагаються встановити обставини вчиненого правопорушення й здійснюють перший контакт із затриманою особою.

Особливе занепокоєння викликає безпосередня участь у катуваннях, як найбільш жорстоких видах неналежного поведіння, представників керівного складу поліції. Відповідно до проаналізованих вироків судів особи, які займали керівні посади (від керівника сектору до начальника міськ-райвідділу поліції), становили 11% з усіх категорій працівників поліції (міліції), які притягалися до кримінальної відповідальності за неналежне поведіння.

Такі дії керівництва сприяють формуванню у рядових працівників поліції толерантного ставлення до катувань та жорстокого поведіння, а також уявлення про виправданість будь-яких методів заради розкриття злочину та притягнення правопорушника до відповідальності.

6. НАЙБІЛЬШИЙ РИЗИК БУТИ ПІДДАНИМ НЕНАЛЕЖНОМУ ПОВОДЖЕННЮ ВИНИКАЄ ПІД ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ ЗАТРИМАНОЇ ОСОБИ В ОРГАНАХ ТА ПІДРОЗДІЛАХ ПОЛІЦІЇ, ОСОБЛИВО У КАБІНЕТАХ ОПЕРАТИВНИХ ПРАЦІВНИКІВ.

Перебування під повним контролем органів правопорядку за відсутності мінімальних процесуальних гарантій, які мають бути забезпечені від самого початку позбавлення волі особи (право на адвоката, доступ до лікаря та повідомлення близьких родичів про затримання) створюють високі ризики порушень прав людини.

Водночас поширеними є й випадки застосування неналежного поведіння у громадських місцях (на вулиці, зупинці громадського транспорту, у закладах відпочинку та громадського харчування), коли свідками застосування непропорційної сили стосовно людини стають пересічні громадяни. Подібні дії формують у громадян негативну думку про працівників поліції, викликають небажання допомагати поліції у забезпеченні охорони громадського порядку та розкритті правопорушень, а також недовіру до правоохоронної системи у цілому.

7. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ, ЩО ВСТУПИВ В ДІЮ НАПРИКІНЦІ 2012 РОКУ, ВСТАНОВИВ НИЗКУ ЗАПОБІЖНИКІВ, ЩО МАЛИ НІВЕЛЮВАТИ ПРАКТИКУ ВИБИВАННЯ ЗІЗНАНЬ У ПІДОЗРЮВАНИХ ОСІБ ЩОДО ЇХ ПРИЧЕТНОСТІ ДО ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ.

На жаль, результати дослідження свідчать про те, що попри чіткі законодавчі заборони, отримання зізнань та інших відомостей від підозрюваної особи шляхом застосування насильства залишається одним з основних методів розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Після прийняття нової редакції Кримінального процесуального кодексу України відбулася певна зміна мети застосування насильства – наразі насильство спрямоване на отримання не стільки зізнання підозрюваної особи, скільки інформації про докази її причетності до злочину. Якщо завдяки насильству вдається отримати докази причетності особи до вчиненого злочину, то правоохоронці вживають заходи задля їх легалізації (узаконення), у тому числі шляхом проведення слідчих дій.

Одним із найбільш поширених способів «узаконення» доказів, отриманих внаслідок катувань, є проведення слідчих експериментів, під час яких підозрювана особа нібито добровільно повідомляє про обставини вчинення злочину та місцезнаходження речових доказів.

Слідчі поліції та оперативні працівники під час фокус-груп та інтерв'ю звертали увагу на позицію окремих прокурорів, які фактично вимагають визнання вини як необхідної умови для направлення справи до суду.

8. ОКРЕМО ВАРТО ЗВЕРНУТИ УВАГУ Й НА РІЗНОГО РОДУ ШТУЧНІ ПЕРЕПОНИ, ЩО ЗАВАЖАЮТЬ ПРОВЕДЕННЮ ПОВНОЦІННОГО ЗАКОННОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.

Відповідно, створюються умови для використання правоохоронцями недозволених методів, включаючи й вибивання зізнань як «найпростішого», на думку правоохоронців, методу розкриття злочинів.

Так, зокрема, під час інтерв'ю та фокус-груп з оперативними працівниками та слідчими порушувалися питання надзвичайної забюрократизованості певних процесуальних процедур, зокрема щодо отримання дозволів на прослуховування мобільних телефонів та зняття інформації з каналів зв'язку. Оперативні працівники, зокрема, вказували на те, що в порушення норм Кримінального процесуального кодексу України апеляційні суди видають такі дозволи лише один раз на тиждень. Це створює надзвичайні труднощі для працівників поліції та прокурорів, які мають долати значні відстані та стояти у величезних чергах, адже в цей самий день приїжджають правоохоронці з інших міст області.

Оперативні працівники та слідчі вказували й на той факт, що вони самі мають готувати клопотання до суду замість прокурора, а іноді навіть й проекти постанов про проведення негласних слідчих дій замість суддів. Проблема у цьому випадку загострюється тим фактом, що подібні процесуальні документи мають відповідні таємні грифи, відтак готувати їх можна тільки на спеціальних «таємних» комп'ютерах та потім везти на погодження спочатку до прокурора, а потім й до судді. У випадках, коли в ці проекти необхідно внести корективи, слідчий чи оперативний працівник мають повертатися до свого відділку, а потім знов долати весь цей шлях фізично, іноді по кілька разів.

Проте найбільша складність виникає на наступному етапі, вже після отримання відповідної ухвали суду – на етапі отримання роздруківок телефонних розмов, адже правоохоронець може отримати ці дані виключно у центральних офісах мобільних операторів, які розташовані лише у Києві.

9. ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЯВЛЕНО РІЗНУ ПРАКТИКУ ФІКСАЦІЇ ЗАКЛАДАМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ ГРОМАДЯН, ЯКІ ЗВЕРНУЛИСЯ ЗІ СКАРГАМИ НА ПОБИТТЯ З БОКУ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ.

Серед причин цієї проблеми варто зазначити:

- відсутність єдиних медичних стандартів фіксації ознак катувань та жорстокого поводження;
- низький рівень кваліфікації окремих медичних працівників, які мають проводити первинний огляд та фіксацію тілесних ушкоджень;
- неналежний контроль з боку керівників закладів охорони здоров'я за повнотою обліку фактів звернень та доставлення до медичних закладів осіб у зв'язку із заподіянням їм тілесних ушкоджень кримінального характеру;
- присутність працівників поліції під час медичного огляду затриманої особи у закладах охорони здоров'я тощо.

10. НАЯВНІ МЕДИЧНІ СТАНДАРТИ НЕ ВІДОБРАЖАЮТЬ РЕАЛЬНИЙ СТУПІНЬ ТЯЖКОСТІ ОТРИМАНИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ.

Наразі тяжкість тілесних ушкоджень розраховується відповідно до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, що були розроблені ще 1995 року. Відповідно до цього Порядку для встановлення середнього ступеня тяжкості тілесних ушкоджень при проведенні судово-медичної експертизи має значення тривалий розлад здоров'я (більш як 21 день).

Однак з 1995 року змінилися всі стандарти та протоколи надання медичної допомоги при травмах та захворюваннях. Сучасне діагностичне обладнання дає змогу за короткий час провести необхідну діагностику, у тому числі і травматичних пошкоджень та їх наслідків. З таким підходом, лікування призначається швидко та індивідуально, що сприяє швидшому одужанню. Лікарські препарати стали більш ефективним та термін їх прийому значно зменшився. Змінились підходи до надання травматологічної та хірургічної медичної допомоги та ведення післяопераційного періоду. Як наслідок, час лікування, а відповідно і терміни лікування в стаціонарних умовах, значною мірою скоротились.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

ВЕРХОВНІЙ РАДІ УКРАЇНИ:

1. Розмежувати склади злочинів, передбачених статтею 127 (катування) та частиною 2 статті 365 (перевищення влади та службових повноважень працівником правоохоронного органу) Кримінального кодексу України:
 - визначити відповідальність за катування виключно статтею 127, привівши її диспозицію у повну відповідність із визначенням терміна «катування» у статті 1 Конвенції ООН проти катувань. Зокрема, передбачити відповідальність за катування не лише за дії, а й за бездіяльність, а також ввести окрему частину статті 127, яка б передбачала відповідальність службових осіб за вчинення катувань;
 - викласти диспозицію частини 2 статті 365 таким чином, щоб відповідальність за цією статтею наступала виключно за перевищення влади та службових повноважень, поєднане з надмірним застосуванням сили з боку правоохоронців під час затримання чи здійснення заходів з охорони громадського порядку.
2. Посилити відповідальність за катування, збільшивши нижній поріг санкцій за цією статтею до 5 років позбавлення волі.
3. Переглянути чинну редакцію статті 364 Кримінального кодексу України в частині визначення істотної шкоди, яка має наступати за статтями 364, 364-1, 365, 365-2, 367, передбачивши у ролі такої шкоди не лише матеріальні збитки, а й порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина.

ВЕРХОВНОМУ СУДУ УКРАЇНИ:

1. З метою забезпечення однакового застосування судами норм права при вирішенні категорій, пов'язаних із застосуванням неналежного поведіння з боку службових осіб, узагальнити судову практику у цій сфері.
2. За результатами узагальнення судової практики надати роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ, пов'язаних із застосуванням неналежного поведіння з боку службових осіб. При цьому

звернути увагу суддів на неприпустимість звільнення обвинувачених від відбуття основного покарання з випробуванням в порядку статті 75 Кримінального кодексу України у випадках доведеності їх вини у вчиненні катувань.

НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ:

1. Припинити практику позапроцесуальних опитувань оперативними працівниками осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень. Здійснювати такі дії виключно в межах кримінального провадження у спосіб, передбачений чинним кримінальним процесуальним законодавством.
2. Забезпечити негайне відсторонення від посади працівників поліції, щодо яких надходять скарги та повідомлення про застосування ними катувань та жорсткого поведіння на період проведення офіційного розслідування таких повідомлень.
3. Забезпечити проведення усіх допитів підозрюваних осіб, а також свідків та потерпілих у спеціальних кімнатах, обладнаних системами аудіо- відеофіксації.
4. Вжити заходів щодо припинення практики незаконних затримань осіб, підозрюваних у вчиненні правопорушень, що полягає у:
 - фактичному затриманні підозрюваної особи без обов'язкового складання протоколу про затримання в порядку, передбаченому статтею 208 Кримінального процесуального кодексу України;
 - наданні слідчими доручень працівникам оперативним підрозділам на доставлення особи для участі у слідчих та інших процесуальних діях з посиланням на вимоги статті 40 Кримінального процесуального кодексу України;
 - наданні дільничним працівникам поліції доручень на доставлення до відділів поліції осіб, підозрюваних у вчиненні адміністративних правопорушень з метою з'ясування обставин правопорушення.
5. Запровадити нову систему оцінювання ефективності діяльності служб та підрозділів поліції на заміну застарілої «паличкової» системи, яка полягає в оцінюванні діяльності поліції виключно за кількісними показниками (кількість розкритих злочинів, кількість справ, направлених до суду тощо).
6. Запровадити у системі базової та службової підготовки працівників поліції, а також на курсах з підвищення кваліфікації навчання методикам проведення процесуального інтерв'ю підозрюваних (investigative interview), а також сучасним стандартам застосування сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї з акцентом на обов'язковість неухильного дотримання принципів необхідності та пропорційності при їх застосуванні.
7. Вжити заходів щодо підвищення ефективності психологічного супроводу оперативно-службової діяльності працівників поліції. З метою підвищення рівня довіри працівників поліції до психологічної служби, забезпечення максимальної конфіденційності спілкування поліцейського з психологом розглянути питання щодо залучення до надання таких послуг спеціалізованих організацій та фахівців на договірних засадах.

ДЕРЖАВНОМУ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ:

1. Визначити розслідування катувань як один із основних пріоритетів своєї діяльності.
2. Забезпечити навчання своїх працівників особливостям розслідування катувань з урахуванням практики Європейського суду з прав людини за статтею 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.
3. Налагодити ефективний обмін інформацією про можливі ознаки катувань із Національним превентивним механізмом та відділом спеціальних проваджень Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

МІНІСТЕРСТВУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ:

1. Переглянути порядок визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень без його прив'язки до тривалості стаціонарного лікування постраждалої особи.
2. Розробити єдиний медичний стандарт з фіксації ознак катувань.
3. Забезпечити належну фіксацію тілесних ушкоджень у закладах охорони здоров'я, у тому числі ушкоджень, що були заподіяні, зі слів постраждалої особи, працівниками правоохоронних органів, та подальше інформування органів прокуратури та новоствореного Державного бюро розслідувань про такі випадки.

ДЕРЖАВНІЙ СУДОВІЙ АДМІНІСТРАЦІЇ, ГЕНЕРАЛЬНІЙ ПРОКУРАТУРІ, НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ:

1. Запровадити систему спільного електронного документообігу, у тому числі таємного, задля скорочення часу та бюрократичних перепон під час погодження процесуальних документів та прийняття процесуальних рішень у межах кримінального провадження.

Запропоноване дослідження є однією з перших спроб ґрунтовного вивчення чинників та причин, що сприяють наявності феномену неналежного поведіння в діяльності поліції України. Дослідники проаналізували величезний масив фактологічних даних, що відображають прояви неналежного поведіння та містять детальну інформацію про суб'єктів вчинення таких дій. Так, зокрема, вивчалися дані медичних закладів щодо звернень осіб за медичною допомогою у зв'язку із отриманням тілесних ушкоджень, заподіяних працівниками поліції, а також усі вироки національних судів відносно працівників поліції, що були винесені за злочини неналежного поведіння (стаття 127 та частина 2 статті 365 Кримінального кодексу України) у період з 2012 по 2017 роки. Крім того, вивчалася відомча статистика Генеральної прокуратури щодо кримінальних проваджень, порушених за фактами неналежного поведіння з боку працівників поліції, а також думка експертів – представників різних складових системи кримінальної юстиції.

Зібрані під час дослідження дані свідчать, що попри вжиття низки заходів як на міжнародному, так і на національному рівні катування та жорстоке поведіння в діяльності поліції України залишається системним явищем. Основна проблема полягає у тому, що вітчизняна система кримінальної юстиції до цього часу спирається на необхідність отримання зізнання підозрюваної особи у вчиненні злочину як відправної точки усього процесу розслідування злочинів. За допомогою визнання отримуються й дані щодо доказової бази, при цьому способи його отримання часто не беруться до уваги ані прокурорами, ані навіть суддями.

Серед інших причин, що сприяють існуванню неналежного поведіння, варто зазначити прогалини законодавства у сфері визначення складів злочинів, пов'язаних із катуваннями, а також покарання за такі дії, недоліки в організації процесу розслідування та взаємодії між різними складовими системи кримінальної юстиції, низький рівень професійної підготовки правоохоронців.

Звіт за результатами дослідження може бути корисний для широкого кола фахівців у галузі кримінальної юстиції (суддів, прокурорів, адвокатів, слідчих й детективів поліції та Державного бюро розслідувань), експертів громадянського суспільства та міжнародних організацій, студентів, аспірантів та викладачів юридичних факультетів.

www.eap-pcf-eu.coe.int

Рада Європи є провідною організацією із захисту прав людини континенту. Вона включає в себе 47 держав-членів, 28 з яких є членами Європейського Союзу. Усі держави-члени Ради Європи підписали Європейську конвенцію про захист прав людини – угоду, спрямовану на захист прав людини, демократії та верховенства права. Європейський суд з прав людини контролює дотримання Конвенції у державах-членах.

www.coe.int

COUNCIL OF EUROPE



CONSEIL DE L'EUROPE

Європейський Союз складається з 28 держав-членів та їх народів. Це унікальне політичне та економічне партнерство, засноване на цінностях поваги до людської гідності, свободи, рівності, верховенства права і прав людини. Понад п'ятдесят років нам знадобилося для створення зони миру, демократії, стабільності і процвітання на нашому континенті. Водночас нам вдалось зберегти культурне розмаїття, толерантність і свободу особистості. ЄС налаштований поділитися своїми цінностями та досягненнями з країнами-сусідами ЄС, їх народами, та з народами з-поза їх меж.

www.europa.eu



EUROPEAN UNION

UKR